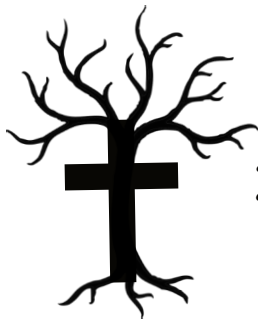

Suldran

ETT ALLMOGE-DRAMA

OM
SKAM

OCH
BEGÄRELSE

ANDRA UTGÅFVAN

Författad af

RAFVELS SIMON HANSSON

Tryckt i

GÖTHEBORG

år

1860

SAHLEFELTS SWÄNSKA

17

92

BOKTRYCKERI

Tacksägelse

För denna bok är jag flera människor tack skyldig. Först och främst den gode amanuens Magnus Olofsson, som varit mig mycket behjelpig och besvarat mina stundtals barnsliga frågor. Jag hoppas innerligt, att han icke skall behöfva lida spe, för det att han associerats med ett verk som detta!

Jag är naturligtvis äfven tack skyldig alla de vänner, som gifvit mig af sin tid och sitt tålmod och profvat detta spel, medan jag åtskilliga gånger ändrat på reglor, och icke ordentligt förklarar spelets ande. De äro många, och kunna icke alla nämnas här, och det är måhända bättre att tiga, i stället för att favorisera.

Innehåll

Författarens introduction	6
Dramats caractère	7
Förberedelser	8
Skapa dramats skådeplats	9
Förklara lifvet på gården	16
Redo?	17
Spelets regler	18
HERRAN och Huldran	18
HERRAN och Skammen	23
Huldran och Begärelsen	28
Oknyttan, deras activiteter och deras gåfvor	33
Att bli signad af HERRAN	38
Våldsamheter	41
Råd	45
Dramats centrala tematik	45
Spelets faser och slut	46
Huldrans natur	48
HERRANS natur	52
Syndarnes natur	55

Lifvet på gården	58
Menniskor	58
Socknen	80
Bondens år	81
Bruk	91
Oknytt	98
Huldran	98
Troll	100
Dvergar	101
Tomtar	102
Näcken	103
Elfvor	104
Vättar	105
Hexor	106
Titlar och tilltal	108
Allt detta är alltför complicerat!	114
Namn	114
Mynt och mått	117
Sammanfattningar och listor	120

Författarens introduction

Läsaren håller i sin hand ett exemplar af *Huldran: Ett allmogedrama om Skam och Begärelser*. Men man bör icke låta sig bedragas af titeln; denna bok innehåller icke blott *ett* drama, utan tusentals! Vi lefva i extraordinära tidevarf, i hvilka genom boken och läsekonsten en vanlig människa kan tillgodogöra sig allehanda gagneliga färdigheter. För kokerskan, kokböcker; för bonden, Bondepraktikan; för studenten, Lärobok i Logik och Allmän Grammatik för Gymnasierna. Och för dramatikern? Nå, texter om dramatik och poetik ha länge funnits, men detta verk är något annat! Det medgifver en grupp nyfikna människor att samman improvisera ett drama, tillika spela upp det runt stugans köksbord.

Hvarken estrad eller costumer kräfväs, då spelet inte är ett »skådespel» så mycket som ett »skaldespel», om läsaren ursäktar min ordlek. Dramats pesonnagers actioner skola icke spelas ut med kroppen, deltagarne klä icke upp sig i costumer för att likna sina personnager, och omgifningens olika milieuer skola icke målas upp och snickras. Istället skola allt detta *berättas*, likasom man berättar en saga runt elden om qvällen, endast så, att sagan berättas gemensamt, och ingen af deltagarne känner till dess slut, innan det kommer, ty de äro på samma gång både berättare och åhörare.

Följ blott dessa sidors instructioner, så skola de mest fergsprakande och hjertknipande dramer flöda öfver Era läppar, och dansa i Era sinnen.

Dramats caractère

De dramer, som medelst dessa regler kunna framskapas, äro alla af en gemensam caractère, som antydes af verkets undertitel: *Ett allmogedrama om Skam och Begärelser*. Låt oss åtaga en närmare undersökning af dessa termer.

Hvadan »Allmogedrama»? I detta fall afses ett drama, som utspelas på en gård eller bruk på den svenska landsbygden, under Herrens år 1840 eller deromkring. Således utspelar sig drama icke i staden, ej heller i utlandet. Dramats roller innehafvas af drängar och pigor, bönder och torpare, smeder och kolare, fäbodjantor och husmamseller.

Dessa personnager påverkas genom dramats två starka krafter: *Skammen* och *Begärelsen*. Tvenne krafter förkroppsligas af tvenne skalde-spelare (jag kommer att ofta förkorta ordet till »spelare» hädanefter), som benämnas HERRAN och Huldran. HERRAN representerar här Kyrkan, samhället, anständigheten, gemenskapen och tryggheten, men äfven förtrycket och de skamfyllda själsstrider, som dessa institutioner kunna bibringa. Huldran representerar friheten, det vilda, det ofjättrade och obegränsade, men äfven självisheten och våldsamheten, som brist på cívilisation och hänsyn kan bibringa. Ingen af dessa krafter är således ensidigt god eller ond; båda äga de positifva och negativva sidor, och båda samarbeta, för att göra dramats stackars hufvudpersoners, kallade *Syndare*, lif till ett dramatiskt lidande!

Förberedelser

Detta skaldespel kräver följande resurser:

- † Mindst 3:ne deltagare
- † Denna bok, och tillhörande hjälpmedelspapper
- † Marqueurer af något slag (torkade böner, små stenar el. dyl.), af tvenne urskiljbare sorter
- † Egna papper och skrifmedel

När spelet skall börja sätter sig herrskapet ned, i glada vänners lag, som mindst tre personer, och som mest sju. Läsaren kommer att behöfva presentera spelet till sina vänner. I detta ögonblick behöfver inget mera sägas till dem, än vad som hittills i boken angifvits, om spelets och dramats caractère. Mer ingående förklaringar kunna vänta, tills dess att dramats skådeplats skapats.

Men innan detta arbete kan påbörjas, bör herrskapet gemensamt utse en HERRAN och en Huldra. Det kan vara lämpligt att den, som läser detta spel, tager sig an en af dessa roller. Rollen som Huldran innebär, att ha mer control öfver, och ansvar för, dramats tempo och dramaturgie, medan rollen som HERRAN innebär, att ha mer ansvar för att gestalta och förmedla lifvet på en gård, med allt hvad correcta tilltal och språkligheter beträffa. Se om någon annan i sällskapet behagar ta sig an någon af dessa ansvar, och tag sjelf det andra.

Skapa dramats skådeplats

För att skapa dramats skådeplats, nyttja gärna det ark med instructioner, kallat »Gårdsboken», som kan anskaffas från samma plats, hvarifrån detta spel kan erhållas. Med hjälp af dessa instructioner kunna herrskapet skapa en fiktif gård eller ett bruk, på hvilket dramat kan utspela sig. Denna plats befolkas derefter med allsköns män och qvinnfolk, som äro dramats hufvudpersoner och biroller.

Välj typ af gård

Detta spel förutser möjligheten, att spela hufvudsakligen en af fyra typer af gårdar, nämligen: skattehemman, kronohemman, fräsehemman eller bruk, eller så någon annan typ af gård, som här endast antyds. De trenne förstnämnda äro allesammans olika typer af gårdar, där jordbruk bedrifves, och skilja sig endast i hvem, som äger gården.

Skattehemman skötas af en skattebonde, en bonde som sjelf äger marken, på hvilken gården står. Bonden betalar för detta skatt till kronan, däraf namnet. En bonde som äger ett skattehemman kan titulera sig hemmansägare, vilket är en så fin titel, som en allmogebonde kan hoppas erhålla i lifvet.

Kronohemman skötas af en kronobonde, som skiljer sig från skattebonden i det, att han brukar kronans mark, och icke sin egen. Han betalar, istället för skatt, ett arrende för den marken. Kronobonden står dermed i något lägre kurs än skattebonden, och kan icke stoltsera med titeln »hemmansägare». I praktiken är emellertid detta arrangement i stort sett likadant, då kronobonden kan låta sin arftagare ärfva kontraktet, vid bondens frånfälle (så kallad åborätt). Den stora skillnaden ligger i den händelse, att kronan bestämmer sig att afyttra marken och skapa ett skattehem-

man. Den kronobonde som brukar marken äger rätt att köpa den för skäligt pris, men om pengarna icke kunna uppbådas, kan en annan köpare komma att lägga ett anbud, hvarpå kronobonden riskerar, att drivas från hus och hem. Det är heller icke nödvändigtvis så, att det är från kronan som beslutet härstammar, utan en närliggande rik hemmansägare eller frälse som kastat lystna blickar på kronobondens åkrar, kan komma att lägga ett bud för att köpa kronohemmat af staten. Detta kan vara en god grogrund för drama!

Frälsehemman skötas istället af en frälsebonde, som brukar mark, som ägs af frälset, det vill säga adeln eller en större prestgård, såsom af en biskop. Frälset betalar ingen skatt på sina marker, medan frälsebönderna betala arrende (afvrad) till godsägaren, ofta i form af dagsverken på godset, men äfven naturapersedlar eller reda penningar. En frälsebonde kan anses ha det sämre ställt än en skatte- eller kronobonde, och hans situation är mer prekär. Aftalet är tidsbegränsat, vanligen sexårigt, och om godsägaren beslutar sig, att han har annan användning för marken, är det bara för bonden och hans familj att gifva sig af.

Ett frälsehemman, som ligger i närhet af godset, kallas *rå- och rörsbhemman*. Ett som ligger inom samma socken, kallas *insocknes frälse*, och ett som ligger afsides, *utsocknes frälse*.

Bruk drivas af en brukspatron, som använder marken till industriell verksamhet. Bruken äro viktiga för Sveriges styrka, och en brukspatron är bland det finaste en människa kan vara, utan att vara adlig. Bruket tillverkar ofta stångjern medelst en stångjernshammare, kanske papper eller sågat timmer ifrån en kvarndrifven såg. Kanske finns för att mala mjöl en malqvarn. Måhända finns ett glasblåseri. Ett bruk kan vara af olika sort, och kanske sker tillverkning af allehanda olika produkter på ett och samma bruk. Likväl sker emellertid odling för brukspersonalens hushållning.

Många människor samlas på ett bruk, som behövas för att drifva verksamheten. Smeder, kolare, eldvakter, glasblåsare, vågmästare, bokhållare och annat. Bruket uppgår till ett helt samhälle, och människorna derpå pläga känna en viss tillhörighet. Men bruket utsätts jemväl hårt af marknadens svängningar. Om behovet af

stål i England sjunker, blir det dårliga tider för det lilla bergsbruket att drifva sin hytta! Och i toppen af alltsammans härska brukspatron och patronessa, och icke ens kyrkoherden vågar sätta sig dem emot, när det gäller.

Inga detaljerade instructioner gifves här för **andra sorters gårdar**, men några exempel kunna ändå tillhandahållas. Här och hvar på ladsbygden ser man gårdar tillhörande militairer, såsom en löjtnants- eller en majorsgård, hvilket kan vara en interessant skådeplats. Eller kanske en gård, hvars ägare är en disponent i storstaden? Eller så kanske en gård i finnmarken, där finnarna ofta bo långt ute i skogen i små hushåll med stora skogsmarker, och der bedrifva svedjebbruk, som af traditionen är deras gebit. Eller måhända är gården ett pensionat, der bemedlade stadsbor komma ut, för att njuta af naturens helbrägdagörande verkningar?

Namn

Välj ett namn på socknen och gården. Nedan finnes en lista på förslag på namn, om herrskapet icke vilja finna upp något eget.

† Fröjaby	† Völs	† Uvagård
† Stensbro	† Utterbäck	† Ensla gård
† Nådervall	† Jordborg	† Ryagården
† Vedertuna	† Stora Stenken	† Pärsgården
† Rösbacka	† Wöös	† Lassegården
† Karlsnejd	† Ostarum	† Döttragar den
† Gråbotorp	† Odenshög	† Bortgården
† Yxtavik	† Landaläge	† Marcusgården
† Rättra	† Åstens backe	† Enbärdgården
† Bonnegrunn	† Ångertorp	† Finnegården
† Sättre	† Ägle	† Flädergården
† Witterhult	† Vallgården	† Cederhjelm- gården
† Grankullshof	† Eriksgården	† Gunnmarks Stuteri
† Qvarnskull	† Rafvelsgården	† Debrogliegården
† Ytterlög	† Måsagården	
† Lögnerud	† Strandgården	
† Kantermark	† Talltorpsgården	

Ett bruk kunna godt taga sitt namn efter socknens namn. Men önskas annat, kan denna lista kanske tjäna som inspiration:

† Holmens bruk	† Finnemo bruk	† Bodens bruk
† Dagmarsbruket	† Torsbo bruk	† Qwäse bruk
† Sönneby bruk	† Nya Edelmanns- bruket	† Södersviks bruk
† Forsbruket	† Liljedalsbruket	† Vanderbruket
† Gamble bruk	† Tyve bruk	† Ånäs bruk

Storlek

Härnäst skall herrskapet tillsammans bestämma gårdens storlek. (Jag använder hädanefter ordet »gård» äfven för bruk, i anledning af förenkling.) Storleken på gården har för dramats atmosfär en stor betydelse.

En liten gård innefattar kanske enkom bondens familj, någon dräng och någon piga. En stor gård kan äga vidtsträckta marker, flertalet torp med sina torpare, ett tjugotal drängar och pigor och flera generationer af bondens familj. Räkna med att ett skattehemman är större än ett kronohemman, som är större än ett frälsehemman. Ett bruk är ofta mycket stort, då det behöfvs kolare och eldvagter och mästersmeder och smedsvänner, samt all det folk, som en vanlig gård också kräfvat, ty bruket odlar sin egen hushållning.

Menniskor

När gårdens slag och storlek af gruppen bestämts, skall den detaljeras af deltagarna, i syfte att närmare bekanta sig med dramats skådeplats.

En större gård kan härbergera flertalet personer och verksamheter förutom bondens familj och tjänstefolk. Bestäm här gemensamt de viktigaste, och skrif dessa på ett papper. Senare komma människorna att namngifvas. Här nedan följer en lista med exempel:

† Pigor och drängar	† Skjutsverksamhet · Stallpojkar	† Tidigare ägare, som bor på undantag
† Drängfogde och husmamsell	† Snickare	† Djur
† Torpare	† Klockgumma/ gubbe	· Kor
† Statorpare	† Backstugusittare	· Oxar
† Inhysehjon	† Flottare (på våren)	· Får
† Sockenskräddare	† Fädbodvall (beläget längre bort)	· Grisar
† Knekt i soldatorp		· Hästar
† Gästgifveri		· Höns
· Stallpojkar		

Om läsaren icke är bekant med vissa af ofvanstående termer, hänvisas till kapitlet »Menniskor på gården».

På en större gård, en prest- eller herrgård, eller ett bruk, kan man äfven tänka sig att finare folk bo:

- † Informator
- † Guvernant/Bonne
- † Författare/poet
- † Vetenskapsman
- † Diverse släktingar
- † Doktor
- † Bemedlade stadsbor, som vilja fly ut på landet
- † Etc.

På ett bruk kunna äfven behöfvas dylika arbetare:

† Hammarsmedja	† Eldvagt (icke sällan någon halt eller annars obruklig människa)
· Mästersmed	
· Mästersven	† Jernvåg
· Lärling	· Vågmästare
· Smeddräng	
† Hytta/smältugn	† Glashytta
· Masmästare	· Mästare
· Gesäll	· Gesäll
· Lärling	· Läropojk
· Bokare (slår sönder malmen)	† Pappersbruk
· Slaggskjutare	· Lumpsamlare (resandefolk & judar, icke bofasta)
· Hyttdrängar	· Mästare/formare
† Knippsmedja (för finsmide)	· Gesäll/guskare
· Spiksmed/knippsmed	· Lärling/läggpojck
· Gesäll	† Bruksfogde (drängfogde)
· Lärling	† Bruksprest
† Kolmilor	† Bokhållare
· Kolare	
· Kolaredräng	

Nejderna

När detta är gemensamt afhandlat, är tiden kommen att beskrifva gården. Huldran börjar med, att beskrifva marken runt omkring. Hvilken typ af landskap omgifver den? Löfskog? Barrskog? Fält? Berg? Se nedan några namn på platser som kunna användas, om muserna vägra att infinna sig!

† Stockbotjern	† Kalklippan	† Gistna skans
† Östra skog	† Pansmossen	† Ersbrottet
† Kristallkullen	† Vitesund	† Åldereken
† Rötkärra	† Gammelstugorna	† Systradråpet
† Klätterholmen	† Fröjamarken	† Fackla kärr
† Lörbäcka	† Grådal	† Tysteved
† Ramforsarna	† Vildmora	† Skogsruinen
† Vitterklyftan	† Lillån	† Gladebäcken

Hushållet

HERRAN fortsätter, och beskriver hushållet med dess byggnader och främsta innevånare. De personer som redan nedtecknats böra namngifvas i detta steg, och ytterligare personer kunna läggas till efter behag. Det är icke nödvändigt, att samtliga personer på gården namngifves! Äfven de viktigaste byggnaderna på gården böra döpas.

Nedan finnes ett antal exempel på byggnader på gården:

† Bondestugan	† Snickarverkstad
† Drängstugan	† Får- och grishus
† Ladugårdar	† Hönshus
† Tröskloge	† Jordkällare
† Visthusbod	† Tvättstuga
† Torp	† Fäbodar (belägna vid fäbodvallen)
† Stenkällare	† Kalkmila/fälttugn (bränner kalk för eget bruk)
† Frukträdgård	
† Utsädesförråd	
† Verktygsbod	

Ett bruk hafver ofta samma byggnader, då äfven bruk behöfva hushållning. Men bruket kan äfven kräfva andra konstruktioner:

† Hytta/smälta	† Timmersåg
· Rostugn	† Pappersbruk
· Masugn	† Kolmilor
† Glashytta	† Timmerstugor
† Stångjernshammare	† Arbetarebostäder (smedstuga, pappersmakarstuga)
† Knipphammare	† Väveri
† Våghus	† Brukskapell
† Qvarn	† Magasin

Syndarnes tur

Efter detta följa Syndarnas tur. De beskrifva gemensamt några detaljer på gården. Målningen af husen, huru gärdesgården löper vid skogsbrynet, den smakrika nässelsoppan som Mamsell Klara lagar när någon af pigorna är sjuk, och så vidare.

Därefter beskrifva de sina rollpersoner, som kunna tagas af de roller som redan skrifvits på papperet, eller som nya, som ännu icke beskrifvits.

Förklara lifvet på gården

Om spelarne äro stadsbor, och dermed om lifvet på landet okunnige, förklara för dem de viktigaste principerna. Läsaren bör i förväg ha förkofrat sig i kapitlet »Lifvet på gården». Förklara, att i socknen är kyrkoherden furste, åtminstone om ingen brukspatron eller adelsman står att finna, och att ingen sekulär magt stå öfver honom i socknen. Kronans representant finnes förvisso i form af fjerdingsman, men denne är blott en bonde bland bönder.

Förklara vidare, för dem som icke känna till det, de olika tilltal, som äro i bruk på landet. Correcta tilltal äro ytterst viktiga, för att gestalta det classanhälle, som lifvet på en svensk gård speglar. För den om artighet och politesser okunnige, finnes ett afsnitt vid namn »Titlar och tilltal» i slutet af boken. Detta afsnitt bör konsulteras, på det att läsaren icke gör bort sig inför sina vänner.

Redo?

Nu är alla förberedelser klara. Se, om några oklarheter om skådeplats och roler kvarstå, men betänk, att det mesta nog reder sig sjelft, när herrskapet börjar spela.

Tyvärre återstår dock ett retligt moment, just som alla tro sig ferdiga, att kasta sig ut på dramats vilda haf, nämligen det, att förklara spelets reglor. Ty den som icke vet att naviguera, finner sig snart redlöst drifvande på öppet haf. Och för detta syfte må jag sjelf först för läsaren förklara dessa reglor, hvilket är just, om hvad nästa kapitel handlar.

Spelets regler

HERRAN och Huldran

Innan vi kunna detaljera alla regler, som under spelandet skola följas, låt oss först ta en närmare titt på de tvenne krafter, som äro våre dramatiska polar, och de spelare, som ta sig an desse roller.

Som tidigare påpekats äro Huldran och HERRAN tvenne krafter, symboler, motpolar, som metaforiskt strida om hufvudpersonernas själar. HERRAN representerar Kyrkan, samhället, ansändigheten, gemenskapen och tryggheten, men jemväl förtrycket och de skamfyllda själsstrider, som dessa institutioner kunna bibringa. Huldran representerar friheten, det vilda, det ofjättrade och obegränsade, men äfven sjelfviskheten och våldsamheten, som brist på civilisation och hänsyn kan bibringa. Ingen af dessa krafter är ensidigt god eller ond, och ej heller äro de ytterligheter på en skala. De äro snarare hvar sitt paket af principer och lefnadsmål, som äga såväl positiva och negativa aspekter.

De spelare, som anta dessa roller, skola icke försöka använda alla sina krafter och medel, för att få just deras sida att »vinna». Däröfver handlar spelet ej, och att agera på detta sätt är ett recept

för ett platt och dårligt drama. Nej, de äro ansvariga för att spela dessa krafter, deras positifva och negativva sidor, och föra dem alla in i berättelsen. Det är icke så, att om Syndarna välja, att springa till skogs med Huldran, så har hon »vunnit» spelet. Ej heller vinner HERRAN, om de alla som fromma och lydaktiga lamm, följa sin kyrkoherdes alla bud. Detta är icke ett tärningsspel, där vinnaren tar hem de andras besparingar! Det är ett skaldespel, där alla äro vinnare, om ett godt och vackert drama skapas ibland deltagarne.

Förutom att representera dessa krafter, ha de båda spelarne jemväl vissa uppgifter, som de sköta i dramat. Låt oss börja med Huldran!

Huldrans första roll är styrandet af dramats scener. Med detta afses, att bestämma var dramat utspelar sig, hvem eller hvilka, som är närvarande, och hvad, som är på väg att inträffa. Detta liknar en roman, där Huldran är den, som inleder kapitlet, eller ett skådespel, där Huldran är den, som bestämmer nästa scen. Såhär kan det låta i spel:

Huldran: Vårt drama, mina vänner, tar sin början invid landsvägen ute vid Jan Olssons gamla torp. Det är vår, och Kung Bore verkar slutligen ha gett upp magten, och dragit sig tillbaka, äfven om hans andedräkt ännu ligger kvar om morgnarna. Äfven så denna morgon, där solen ännu icke tagit sig upp öfver skogsbrynet, men har sänt sina färger i förväg, för att annonsera hans ankomst, och i all sin prydno belyser de himlahvalfvet. Där sitter så Jan Olsson på en stubbe, och ser åt öster. Han väntar på bud om sin hustru, som under gånatten under hast skjutsats bort mot Eriksgården, då barnet deras påbörjat sin födelse.

Här kunna vi se, hur Huldran presenterar scenen med litet stämningfull beskrifning, af vad som händer. Vi har fått veta, hvar vi befinna oss (invid landsvägen, vid Jan Olssons stuga), hvem som är där (Jan sjelf), och hvad som händer (han väntar på nyheter om sin hustru). Allt detta, är det Huldrans roll att presentera.

Huldrans roll är som bekant naturen och vildhetens, så allt i skog och mark, och alla vädrets nycker, faller också helt på Huldrans bord.

Huldran: Vinden blåser genom löfverken, och skogen stämmer upp i susande lofsång. I fjärran skymta några spridda men mörka moln, som verka gadda ihop sig, för att senare i samlad tropp marschera öfver himlavalvet.

Deremot, kan Huldran gärna taga hjälp, när det gäller, att beskrifva gården, stugor, och de »civiliserade» tragterna. När det gäller allmänna platser, kan hon fråga HERRAN, medan de saker, som är relaterade till Syndarna, kunna beskrivas af dessas spelare.

Huldran (till Jans spelare): Hur ser det ut runt Jans stuga?

Jans spelare: Jan har ännu icke kommit igång med att plöja sitt lilla land, eller att sätta sina potäter, då han varit upptagen på Eriksgården, och när han inte varit det, så har han oroat sig och tagit hand om hustrun sin. Så det är lite vildvuxet och ovårdat, och sjelfva stugan ser också ut, som om den sett bättre dagar.

Hvad gör då HERRAN? Jo, Han spelar de flesta rollerna i dramet. Samtliga personligheter, som dyka upp, spelas af HERRAN, med trenne undantag:

- I. Dramats hufvudpersoner, alltså Syndarne, spelas sjelfklart af sina spelare.
- II. Icke anständiga människor, såsom landstrykare, klockgummor, dårar, resandefolk och judar, spelas af Huldran.
- III. Alla oknytt, alltså tomtar, troll, dvergar, älfvor, Näcken och såklart huldran sjelf, spelas af Huldran.

Sålunda spelar HERRAN de allra flesta personer i dramat, från kyrkoherden sjelf till drängar och backstugusittare. Att de äro fattige betyder icke, att de ej äro anständige! Kolare, drängar, pigor, bondmoran, torpardöttrar och kringresande vestgötar, alla spelas de af HERRAN. De, som för dramat räknas som »icke anständige», äro endast sådana, som hela samhället ser ned på, som äro utstötta derur. Således dårarna, som af vansinne räknas som närmast något utanför menskligheten. Klokgummor och -gubbar, som med sina mystiska kunskaper räknas stå nära oknytt och trollkonster. Alla de, som färdas på landsvägarne utan sockenspass från sin kyrkoherde, alltså landstrykare, resandefolk och judar, som äro utanför sockensgemenskapen. Vallackare, lumpsamlare, kittelflickare och andra kringresande och lägre stående arbeten. Men kringresande hantverkare eller affärsmän, fint folk på genomresa, borgare och bönder som drifva skjutsverksamhet eller köra for, de äro folk, som ha god anledning att resa, och de äro således anständige, och falla under HERRANS domän.

Hvad innebär det, att »spela» en roll? Detta är icke ett på estraden framfört skådespel. Att spela en roll innebär, att beskrifva dennes handlingar, och gestalta dennes ord. Sådär kan det se ut:

Huldran: Medan Jan sitter där på stubben, och lyssnar på trädens viskningar och foglarnes lofsång, ser han en kärria komma emot honom på landsvägen, från Eriksgårdens håll. Det är Ture, stalldräng i gården, som kommer med nyheter. (Vänder sig emot HERRAN) Du får sjelf afgöra, hvad för nyheter som Ture kommer med, om du vill.

HERRAN: Ture kommer i maklig tagt, nästan som om han tvekar, och när Jan ser honom, så vänder han bort blicken.

Jans spelare: »Ture! Kommer han från Eriksgården med nyheter om hustru min?»

HERRAN: Ture stannar kärrian och ser ned på Jan. »Jo, men det gör ja. Barna ä fött, Jan. Han har fått en stark och frisk dotter.»

Jans spelare: »Prisa Herren! Så gla du gör mig,
Ture. Å Lovisa? Hur mår hon?»

HERRAN: »Lovisa, ho ... Dä ä nog bäst att han
kommer mä mej, Jan. Så får han träffa henne sjelf.
Ho ä svag etter födslovärkarna, se. Och qvinnfolket
säger, att ho blött mycke. Ho frågar etter honom.»

Jans spelare: Jag blir likblek i ansigtet, och hoppar
upp i kärran directe. »Jemine jemine, måtte Lovisa
må bra!», tänker jag.

Här kan vi se, huru Jans spelare spelar Jan sjelf, och HERRAN spelar stalldrängen Ture. De båda beskrifva personernas handlingar, och agera ut deras dialog. Jans spelare talar i detta exempel om sin Syndare som »jag». Detta göra hvar spelare, efter egen preference. Vissa föredra, att säga »han» eller »hon» om personerna, som de gestalta, och andra säga »jag». Jans spelare beskrifver äfven Jans tankar. Det är en bra vana, att lägga sig till med, för att visa, hur rollerna tänka och känna.

Det är också fritt fram för spelarne, att hitta på lite detaljer om sin omgivning, medan de spela. Sålunda kanske Jans spelare, när ekipaget närmar sig Eriksgården, säger något som:

Jans spelare: När vi åker förbi tvättstugan, som står
vid bäcken vid kröken innan man kommer in mot
Eriksgården, plockar jag nervöst upp snusdosan från
fickan, men vagnen och händerna skakar så, att jag
inte lyckas forma en prilla, och tappar allt snuset i
knät.

Ingen har sagt, att det är där tvättstugan ligger, eller för den delen, att Jan har en snusdosa med sig, men det står Jans spelare fritt, att hitta på sådana saker. Eftersom ni alla ha samma mål för ögonen, att skapa ett bra och intressant drama, finns det ingen anledning, att begränsa hvilka saker, som den ene eller andre spelaren kan tillåtas att hitta på. Återigen, det är icke den sortens spel, där deltagarne täfla mot hvarandra!

Huldran bestämmer också, när man ska göra hopp i tid eller plats. Likt en roman eller ett drama, behöfva vi icke följa dramats hufvudpersoner genom deras hvarje ögonblick. Vi äro fria, att hoppa rundt, för att beskåda de delar af deras lif, som intressera oss. Äfven detta är Huldrans uppgift.

Huldran: Medan Jan och Ture är på väg mot Eriksgården, låt oss ta en titt på dramat, som utspelar sig därinne. (Vänder sig mot HERRAN) Beskrif hur det ser ut inne i den kammare, där Lovisa har fött sin dotter.

HERRAN: De är i skänkrummet, nära elden, som skyddat Lovisa mot nattkölden. Hon ligger i en bädd, som de flyttat in för hennes skull, inbäddad i filter. Mor Anna är där.

Stinas spelare: Och jag kanske är där, och hjälper Mor Anna? Jag är ju hennes piga.

Huldran: Ja, det blir utmärkt. Stina och Anna har väkat öfver Lovisa, under födseln. Det har varit en lång och svår historia.

På detta sätt kontrollerar Huldran dramats tagt och rytm, och flyttar focus, dit det kräfs. Men hon kan och bör också ofta fråga de andra spelarne, hvad de skulle vilja se, hvilken scen de skulle vilja spela, hvad deras Syndare tar sig för härnäst, och så vidare.

HERRAN och Skammen

Detta är således spelets hufvudsakliga gång: Huldran placerar spelets focus, beskriver omgifningar och väder, Syndarne spela sina roller, och HERRAN spelar sina. Men det finnas fler verktyg som användas, likt roder, för att styra dramat mot de vilda vatten, där spelets teman leka.

Det första dylika verktyg är Skammen. Detta verktyg är helt i händerna på HERRAN. Denne har flertalet marquerer, af en viss färg, (då Huldran, som vi skola komma att se, har marquerer af en annan), och Han kan dela ut dessa marquerer till Syndarne, för att representera deras skam. Skammen delas sålunda ut, när HERRAN anser, att Syndaren har att skämmas för sina tankar, ord eller handlingar. Syndaren har dermed icke sjelf kontroll öfver sina skamkänslor. Om HERRAN säger, att de känna skam, då känna de skam, vare sig de vill, eller icke! Och då ger han en marqueur, som vi kalla för Skam (med versal, för att särskilja den ifrån känslan).

Lovisas spelare: »Jan! Hvar är min Jan? Han fattas mig! Jag dör, och man har skickat bort honom, som är min styrka!»

HERRAN (som Mor Anna): »Lugna dig, Lovisa. Det passar sig inte, att ha karlar i huset, när en qvinna ska föda. Nu, när dottern är född, har jag skickat Ture att hämta Jan. Han kommer nog strax.»

Lovisas spelare: »Passar sig! Och om jag hade dött i barnsäng, som jag nästan gjorde, utan att få ta farväl av min make, hade det passat sig?»

HERRAN: »Jag tänker gå för att hämta lite vatten, för att tvätta barnet. Jag håller det inte emot dig, Lovisa, att du säger så, för du är trött och känslsam.» Och Mor Anna går iväg efter vatten.

Stinas Spelare: »Men Lovisa, då. Inte ska hon väl tale sådär te husmor?»

Lovisas spelare: »Ha! Jag vet nog, att Mor Anna har ett horn i sidan till mig och Jan, ända sedan han afvisade henne den där kvällen, och gifte sig med mig istället. Och hennes egen gubbe gick ju och dog. Hade inte Stina varit här, så hade hon kanske kväft mig i natten och sagt, att jag dog i barnsäng!»

:

HERRAN ger här Lovisas spelare en Skam, för det passar sig då *rakt* inte, att säga den sortens hemskheter om Mor Anna.

HERRAN kan välja att förklara vad som påkallar skammen, eller låta bli. Ibland känna vi skam utan att riktigt veta, på hvad den beror. I exemplet ofvan kan HERRAN ordlöst skicka öfver en marqueur till Lovisas spelare, eller så kan Han säga något som »Lovisa säger det kanske icke högt, men hon vet, att den där sortens tankar äro orättvisa anklagelser mot Mor Anna, som erbjudit sin stiga för att Lovisa ska kunna föda i trygghet och värme.».

Hvad äro då dessa marqueurers syfte? De hvisa naturligtvis Syndarens sinnesstämning. Att ha Skam-marqueurer framför sig är att ha tyngd på sitt samvete. Detta har också konsekvenser, enligt följande:

- I. Den Syndare, som har en ensam Skam, kanske sofva litet sämre om natten, men är i öfrigt opåverkad.
- II. Den som bär på 2:ne Skam, kan icke dölja sin skam för andra, utan de kunna se den i hans blickar och anlete.
- III. Den som bär på 3:ne Skam är riktigt illa ute! HERRAN kan, när Han så behagar, gifva en order till denna Syndare, som då omedelbart måste lyda, eller declarera sig Skamlös, alternativt suppa ned sig.

Låt oss undersöka dessa i mer detalj. Den första Skammen är ofarlig. Syndaren har lite dårligt samvete, kanske sofver litet sämre, kanske tänker ibland på att bättra sig, men det har i öfrigt inga effekter på spelet.

Den andra Skammen har dock konsekvenser. Här kunna människor i Syndarens omgifning se, att något icke står rätt till. Det syns måhända i blicken, måhända i anletet, i gångstil eller rörelsemönster, men det märks. Detta innebär att andra runtomkring, oafsett om de spelas af HERRAN eller om det äro andra Syndare, kunna

reagera, fråga och kommentera. »Du ser så ledsen ut, Gösta. Är något på tok?» Använd detta för att sätta press på Syndaren och dennes skamkänslor.

Den tredje Skammen är värst. Här går Syndaren med så dårligt samvete, att det är svårt att kontrollera sig sjelf. När tillfälle uppenbarar sig, kan HERRAN säga till Syndaren: »Gör si och så», för att samvetet kräver det. Till exempel »Erkänn för kyrkoherden, hvad du gjorde med pengarna!» eller »Gör nu det rätta, och lofva att gifta dig med flickan!» eller kanske »Berätta för husmor, att du vet, hvem som är far till Brittias barn.» Syndaren har nu endast tre alternativ:

- I. Göra det, som samvetet kräver.
- II. Omedelbart gå för att supa sig rusad af brännvin.
- III. Declarera sig Skamlös. Mer om detta senare.

Kan man då blifva af med sin Skam? Ja, det kan man, på flera olika sätt:

- I. Man kan bedja till HERRAN om förlåtelse. Detta skall göras i en bön, som rigtas till Gud. Det är förvisso Huldran, som säger, hvar handlingen utspelar sig, men en Syndare kan såklart säga »På kvällen knäböjer jag hvid min säng och ber» eller »Jag känner mitt samvete bränna, och går åt sidan, för att bedja». Sedan kan spelaren spela ut bönen, genom att helt enkelt säga, hvad Syndaren säger, i sitt samtal med Gud, eller så kan man förklara, hvad det är man ber om, till exempel »Jag ber till Gud om förlåtelse för det, att jag bakom hans rygg talat illa om prosten». När man gör detta, blifver man af med en (1) Skam.
- II. Man kan lätta sitt hjerta för en vänlig själ. Genom att tala med någon annan menniska, och berätta om de saker, som tynga samvetet, kan man lätta dess svarta börda. Om personen är vänlig och förstående, så blifver man af med en (1) Skam.

- III. Man kan läxa upp någon annan öfver dennes okristliga beteende. Detta att utskälla någon och påtala dennes moraliska brister, är ett gammalt recept för att känna sig mer tillfreds med sig sjelf. Detta öfverför en Skam till den olycklige mottagaren af svadan. Om mottagaren icke sjelf är en Syndare, och dermed icke kan bära Skam, så återvänder marqueuren till HERRAN.
- IV. Till sist kan man supa sig full på bränvin. Detta rensar bort all Skam, som Syndaren bär på. Dessutom kan ingen ny Skam läggas på Syndaren, förrän denne sofvit ruset af sig nästa morgon. Men HERRAN ser allt, och äfven om skammen icke når sitt mål under natten, så kommer den i delad sadel med hufvudvärken ridande på morgonqvisten! HERRAN är fri att dela ut så mycket Skam på morgonen, som Han känner är befogat, med afseende på de bragder och ogärningar, som Syndaren gjort sig skyldig till. Eller om Syndaren icke minns, så kommer Skammen med påminnelserna från omgifningen!

Huldran: Skall vi hoppa litet i handlingen? Tills dess Lovisa har kommit hem till torpet igen.

Lovisas spelare: Jag vill ha en liten scen, om qvällen, när jag ligger ensam. Det kan vara i Eriksgården eller i torpet, hvilket som.

Huldran: Jaså? Ja, men det lät ju på Lovisa, som att hon ville snarast möjligt komma ifrån Eriksgården, så vi kanske kan ta det, när hon är på torpet?

Lovisas spelare: Ja. När jag är tillbaka i torpet, om natten, så knäpper jag mina händer i bön till Gud. »Allsmäktige Fader, allas vår frälsare, förlåt mig mina synder och misstänksamheter. Jag är ju tacksam till Mor Anna, för att hon öppnat sitt hem, så att jag kan föda i ro och bekvämlighet. Men likafullt kan jag inte släppa mina onda tankar om henne. Fader, du ser att jag är svag, både kroppsligt

och själsligt. Förbarma dig öfver mig, och välsigna både barnet, och Jan, och Mor Anna, hon också.» Och med knäppta händer så slappnar jag af, och vaggas in i en drömlös sömn.

HERRAN: Så vackert! Herren ser din bön, kära barn, och aflägsnar din Skam. (Här tar HERRAN Lovisas Skam-marqueur, och återvänder den till sin hög.)

Skamlös

Det finns ytterligare ett sätt, att bli af med Skammens marqueurer. Detta är, att declarera sig Skamlös. Detta kan en Syndare göra i hvilket ögonblick som helst, och när det sker, blir man af med all Skam. Vidare blir den Skamlöse helt immun mot Skammen, och HERRAN har icke längre någon magt, att påtvinga en nya.

Men det finns naturligtvis en nachdel. Alla anständiga människor känna igen en Skamlös. Det betyder, alla alla de roller, som spelas af HERRAN, komma att reagera på den Skamlöse med denna vetskap. De komma att sprida rygten, de komma att rynka på näsan, och de komma att behandla den Skamlöse, som en af de oanständige, som en tattare, en jude, en landstrykare, en toka.

Som sagt, så kan man blifva Skamlös, genom att sjelf declarera sig som sådan. Men det vanligaste är, att man blir det, när man blir Bergtagen af oknytt. Men om detta skola vi tala i ett senare afsnitt.

Huldran och Begärelsen

Lika som HERRAN har sin Skam, har Huldran sin Begärelse. Äfven denna representeras af en marqueur, som bör vara af en annan färg än Skammens. Och likt HERRAN delar ut sin Skam,

delar Huldran ut sin Begärelse. Begärelsen är Syndarens lusta, längtan, vanmägt, lidelse, afund, kättja och undertryckta önskningsar. Begärelsen föds när begären pocka, men icke få utlevelse i handling.

Huldran kan gärna tala med Syndarna, för att utröna deras begär och längtan. Dessa samtal behöfva icke motsvara något riktigt samtal i dramat, ingen konversation mellan Syndaren och någon af Huldran spelad personlighet, utan kunna ses som dramatiska konstgrepp, som visa upp de inre krafter, som utkämpa sin evviga holmgång i deras hjärtas arenor.

Huldran: Lovisa har således fått komma hem till torpet igen, med den nyfödda dottern Eulalia. Hon är ännu svag och sjuk, och förblifver sängliggande. Men det är vår, och mycket arbete med harf och plog och utsäde, som ska till, och Jan måste ofta lämna henne och barnet, för att arbeta på Eriksgården. En dag står han där med spaden, för att gräfva bort en sten i åkern, som blottlagts vid plöjningen, när Mor Anna kommer ut, för att ge honom lite förfriskningar.

HERRAN: Mor Anna kommer gående med en bricka, med litet kakor och ost och mjölk. »Här sliter han, stackars Jan, med stenen, och ingen hjälp får han, af dränguslingarne på gården. Hvar är Gösta?»

Jans spelare: »Gösta feck gå å hjelpta te med fåren, som då rakt inte ville fångas, för å klippas. Det ska nog gå bra med den här stenen, se, Mor Anna. Jag måste bara få bort jorden runt ikring, så kan jag löfta opp en på kärren sen.»

HERRAN: »Jag tog med lite mjölk och kakor åt honom, som lön för mödan.»

Jans spelare: Jag lyfter på mössan. »Åh, inte ska väl Mor Anna bekymra sig så om mig, inte.»

HERRAN: »Äsch, Jan och jag är väl goda vänner sedan länge. Säg, är det inte dags, att vi blir du med hvarandra, Jan? Det blir så stelt att hålla på formaliteterna.»

Huldran: Säg mig, Jan, hvad tycker du egentligen om Anna? Ni har ju känt varandra länge, och du afvisade ju henne den där natten, och gifte dig med Lovisa istället? Vad hände, egentligen?

Jans spelare: Åjo, nock har vi känt varandra länge, hon och jag. Det är allt så illa, att jag egentligen var förtjust i henne redan på den tiden. Men jag visste, att bonden Jönsson hade ögon på henne också, och jag tänkte, att hon skulle få ett bättre lif med honom, än med en fattig dräng som jag.

Huldran: Här framkommer det saker, minsann! Och nu står hon här, fager som en prunkande nyponros, och vill vara du med dig, torpare-Jan! (Här räcker Huldran öfver en Begärelse, och placerar den framför Jans spelare.)

I exemplet ofvan kommer Begärelsen, för att Jans lustar inför Anna väcks, utan att han får utlopp för dem (han kan ju icke gärna kyssa henne där, mitt på åkern!). Likt HERRAN kan Huldran välja, att förklara hvarföre Begärelsen utdelas, eller så kan hon tiga. Ibland stiga begär och frustrationer inom oss, utan att vi riktigt veta, hvarifrån de härstamma, eller hvad de vilja.

Begärelser ha effecter, likasom Skammen. De äro:

- I. Den Syndare, som har en Begärelse (eller mer), kan hemsökas af Huldrans drömmar. I dessa dröm-scener spelar Huldran alla roller utom drömmaren.
- II. När en person med 2:ne (eller fler) Begärelser super sig rusig på bränvin, kan Huldran när hon så behagar ta öfver kontrollen och berätta hvad Syndaren tar sig för.

III. Vid 3:ne Begärelser kan Huldran ta kontrollen äfven då, när Syndaren är nykter.

Och likasom Syndaren kan agera för att göra sig af med Skam, är det möjligt att bli af med Begärelser, genom att:

- I. Arbeta sig till utmattningens gräns. Detta aflägsnar en (1) Begärelse.
- II. Hamna i slagsmål eller idka könsumgänge. Detta aflägsnar två (2) Begärelser.
- III. Idka sjelfbefläckelse. Detta aflägsnar en (1) Begärelse, men gifver i utbyte genast en (1) Skam!
- IV. Ge utlopp för sina undertryckta begär. Detta aflägsnar så många Begärelser, som Huldran anser lämpligt.

Huldran: Den natten drömmer Jan om djupa valv och mörka skogar. Du är ute i skogen, och känner doft af mossa, af fugtig jord, af tallbarr och kåda. Ofvanför dig stäcker sig träden som pelare i en vildmarkskyrka, och blott det vaga suset bryter af grundstystnadens dån. Du är ensam, Jan, och du är naken.

Jans spelare: Jag går framåt i skogen, lyssnande, kännande. Är den hotfull eller sorgfri?

Huldran: Den är uråldrig och tung, men familjär, som ett hemland du aldrig besökt.

Jans spelare: Jag lägger mig ned i mossan och lyssnar.

Huldran: Du hör barr som smeker varandra, droppar som landar på mjuk mossa, och du hör ... sång.

Jans spelare: Fogelsång?

Huldran: Nej, en ordlös melodi, sjungen af en vacker qvinnoröst.

Jans spelare: Jag reser mig upp, och söker dess källa.

Huldran: Du befinner dig invid en tjern. Ytan är

spegelblank, och när du ser ned i den så förlorar du känslan af vad som är ned och upp. Sången kommer från en gestalt på andra sidan. En naken kvinna med skinande blek hy.

Jans spelare: Jag går runt tjernen i hennes riktning.

Huldran: Hon har ryggen mot dig, verkar inte märka af dig.

Jans spelare: Jag ropar »Ursäkta mig!».

Huldran: Hon verkar inget höra.

Jans spelare: Jag går fram till henne.

Huldran: Hon vänder sig om, när du är nära henne.
Du ser att det är Anna.

Jans spelare: Anna!

Huldran: Och hon är naken, liksom du, och lägger sina armar på dina axlar.

Jans spelare: ...

Huldran: Och hon kysser dig.

Jans spelare: Jag ... jag besvarar kyssen.

Huldran: Och hon drar ned dig i tjernen, och du tror, för ett ögonblick, att hon ska dränka dig, men du kan andas fritt, och ni älskar i tjernens mörka vatten, bortom räckhåll för världens blickar. Och du vaknar med hennes smak på dina läppar.

Jans spelare: Jag ser på min hustru.

Huldran: Hon ligger bredvid, och andas lätt, hennes hud, glåmig af sjukdom, ser än blekare ut i mörkret.

Jans spelare: Jag ... sträcker ned handen under täcket.
(Jans spelare lägger här tillbaka en Begärelse, men plockar en Skam.)

Oknyttan, deras actiefviteter och deras gåfvor.

Medan HERRAN spelar de flesta i bygden, som icke sjelfva äro Syndare, så finnas äfven roller, som spelas af Huldran. Förutom de »icke anständiga» människorna, så handlar det om oknyttan.

Oknytt äro alla de väsen, som befolka den svenska folktron, som lefva sina lif utanför människornas sfer. Tomar och troll, vättar och vittror, äfvor och alfver, dvergar och trollpackor, Näcken och Huldran sjelf. Huldran spelar dem alle, likafullt som HERRAN spelar sockensborne. Men hon måste lyda den viktiga regel, som kallas »Regeln om de osynlige». Den säger, att:

oknytt endast kunna visa sig när en Syndare är ensam, och dessutom måste all trolldom vara af sådan natur, att anständigt folk aldrig tvingas erkänna, att den sker.

Innebörden af denna regel, är att det aldrig finnas otvetydiga bevis, på de osynliges existense. De kunna dyka upp, när ingen ser dem, och ställa till ofog. De kunna visa sig för enskilde Syndare. Men de kunna aldrig visa sig för flera menniskor samtidigt, och de kunna aldrig ställa till med sådant ofog, eller gifva sådana gåfvor, att dessa otvetydigt komma från trolldomskällor. Det kan vara underligt, kanske till och med otroligt, men aldrig omöjligt, att människor eller naturliga ting, ha orsakat dessa händelser.

Huldran: Medan Jan sliter ute på fälten, för att tjäna in brödfödan, så ligger Lovisa hemma i sängen på torpet, ännu svag och sjuk, med sin dotter i famnen.

Lovisas spelare: Usch ja, jag är så ensam. Dottern min har jag ju med mig, men hon är inte mycket till sällskap. Antingen skriker hon, eller så sofver hon.

Huldran: Och just nu sofver hon. Och Lovisa också.

Det finns inte mycket annat att göra, när man är för svag för att gå. Men så! plötsligt. Ett oväsen väcker henne, ljudet af något, som går i kras!

Lovisas spelare: Jag slår upp ögonen och ser mig omkring, och kramar beskyddande om Eulalia.

Huldran: Där ser du, hur grötskålen, som Jan lämnat för dig att äta, medan han är borta, har fallit ned på golvet, som nu är täckt af gröt och porlinskärfvor. Och på det lilla bordet, med famnen full af bröd och ost, står en skrämmd liten varelse, icke mer än tre tvärhand hög, och stirrar på dig.

Lovisas spelare: Jag ger upp ett skri.

Huldran: Skrämmd från vettet försvinner den lille gubben, som om han trillat ned genom en lucka i golvet, och du är ensam med Eulalia, som vaknat och gråter. (Vänder sig till Jan) Jan, du är på fältet i närheten, när du hör ett gallskräk från torpet.

Jans spelare: Jag ruser in så fort benen bär mig. »Lovisa! Va händer, har du plågor?»

Huldran: När du kommer in i torpet ser du den krasade grötskålen på golvet och en uppskärriad Lovisa i sängen.

Lovisas spelare: »Jan! Gud ske lov att du är här. Det var en liten man! En liten vättegubbe på bordet!»

Jans spelare: »Va ä dä du säger, Lovisa? En litten gubbe?»

Lovisas spelare: »Det är så sant som jag ligger här. En liten gubbe! Han tog brödet mitt och vältte grötaskålen.»

Jans spelare: Jag känner på Lovisas panna. Är hon varm?

Huldran: Varm som en solig augustidag.

Jans spelare: »Å stackars Lovisa, ligger du här och yrar! Jemine jemine!»

Bergtagen

Förutom att ställa till med hyss och otyg, och för den delen värre saker (barn, som dränkas af bäckahästen, eller svält, för att någon gjort hustomten ond), och förutom, att tala med enskilde Syndare, så kunna oknyttten också komma med gåfvor. För att erhålla en af dessa gåfvor, så måste man bli Bergtagen. Detta kan man bli på trenne sätt:

- I. Man äter eller dricker något, som erbjudits af varelsen.
- II. Man spenderar natten med varelsen.
- III. De två spelarna, Syndaren och Huldran, komma båda öfverens, att Syndaren visst är Bergtagen.

Syndarens Bergtagelse har flere effecter. För det första, så blir Syndaren Skamlös. Vi ha redan diskuterat, hvad detta innebär: Syndaren blir fri från all sin Skam, och HERRAN kan icke längre lägga någon ny skambörda. Men samtidigt se alla anständiga människor i socknen, att man är Skamlös, och behandla en som sådan.

En annan effect är dock gåfvan. Den, som blir Bergtagen af oknyttten, kan belönas med en öfvernaturlig gåfva. Gåfvan kan vara af olika caractère, beroende på, från hvem den kommer. I ett senare afsnitt står att läsa om olika oknytt och de gåfvor, som de kan ge. Men både listan på oknytt och gåfvodetaljerna skola ses som exempel och förslag, och icke, som hårda regler. Om Huldran vill så kan hvilket vidunderligt väsen som helst, som kan krypa ut ur hennes fantasi, leta sig in i dramat. Och om hon vill det, så kan andra gåfvor komma på tal, än de, som listas här. Den nordiska folktron är en djup och grumlig brunn, och hvem kan säga, vad som dväljs i dess källor?

Den enda regel, som måste respekteras, är den, om de osynlige. Gåfvan får aldrig vara af sådan natur, att alla människor kunna se, att det är trolltyg i farten.

Huldran: Dagarne går, men Lovisa blir inte bättre.
Och Jan fortsätter ute på fälten, och arbetar, och
Lovisa ligger hemma med barnet.

Lovisas spelare: Och vättegubben? Ser jag honom nå-
got mer?

Huldran: Ja, du ser honom igen, försiktigt smygande
och tittande med giriga ögon mot grötskålen en
morgon. Hvad gör du?

Lovisas spelare: Jag rycker till igen. Ser han farlig
ut?

Huldran: Nej, han ser mest grötsugen ut, och litet
rädd.

Lovisas spelare: Och jag håller på att bli galen af
leda, så jag försöker, att tala med honom. »Hallå,
lille man! Vill han ha litet gröt? Eller en ostbit,
kanske? Förlåt, att jag skrek åt honom innan.»

Huldran: Han tittar förskräckt på dig, men verkar se-
dan ta mod till sig. »Jasså, jaha ja, jo, det kan en
väl förstå, att hon blev rädder för en stursk karl
som vi!» Han bröstar upp sig litet.

Lovisas spelare: »Hahaha. Ja, men han är väl inte
farlig? Vill han mig ont?»

Huldran: Vättegubben går fram och tar sig upp på
bordet med ett vigt skutt. »Jaha, nähä, nä det vill
vi som inte, om inte mänskokäringa vill oss ont, då.
Folket här på gården är inte så förtjusta i oss små-
folket, se! Speciellt inte den där prestegobben, när
han kommer på besök.» Och vid det spottar han li-
tet på golvet.

Lovisas spelare: »Nå, men jag vill inte småfolket nå-
got ont. Jag är så ensam, där jag ligger sjuker här
i sängen, så jag blir bara glad, för litet sällskap.»

Huldran: Jaha, ja. Nå, men hon erbjöd oss gröta-
smask, var det inte så? Och ostabiten också?»

Lovisas spelare: »Om han håller mig sällskap en stund, så kan han visst få smaka. Jan lagar så god gröt, han. Vål bekomme.»

Huldran: »Långskranken? Jaha ja, jo, gröt kan han allt laga, det har vi sett. När han inte hugger i jorden eller svansar runt bonnagumman, då!»

Lovisas spelare: »Svansar runt bonnagumman! Är det Mor Anna, som han talar om?»

Huldran: »Jaha, jo, det kanske det är. Di har så konstiga namn, mänskorna.»

(Här pratar Lovisa med vännen, som presenterar sig som Sumpeltufs, en stund, och får höra om Jans nära samtal med Anna, och hur hon bär ut kakor och mjölk till honom.)

Huldran: Reglorna säger, att den, som äter eller dricker af något, som oknyttan erbjuder, blir Bergtagen. Här är det ju tvärtom, men det känns ändå, som att Lovisa kan räknas som Bergtagen?

Lovisas spelare: Jo, det är hon bestämt.

Huldran: Utmärkt! Då blir hon Skamlös, kan lämna all sin Skam till HERRAN, och får äfven en gåfva. Vättarnes gåfva är, att berätta alla de hemligheter, som de ser runtom gården. Du får fritt hitta på sådana hemligheter, och de räknas af alla som sanningar, som berättats af vättarne.

Lovisas spelare: Squaller! Nu känner jag mig inte längre ensam!

HERRAN: Åh, mitt barn, så lågt du fallit!

Huldran: Tyst, du!

Att bli signad af HERRAN

Finns det då inget skydd emot oknyttan? Äro HERRANS tjänare värlösa mot vildrummets anstormning? Naturligtvis icke! Det finns ett vapen, och det vapnet är HERRANS välsignelse.

Välsignelsen kan gifvas, under bön till HERRAN, eller af kyrkoherden, eller annan Guds ställföreträdare på jorden. HERRAN kan då tillkännagifva, att Syndaren blifvit Signad. Guds ljus och barmhärtighet strömmar genom kroppen, och renar själ och tanke. Detta har följande effecter:

- I. Syndaren behöfver ej längre bekymra sig om Skam. Den som är Signad vet, att han går HERRANS ärenden, och HERRANS kärlek strömmar genom honom, och tvättar bort skammen. Alla Skam-marqueurer lämnas tillbaka, och inga nya ges.
- II. Den Signade kan använda de medel, som vanligtvis användas för att minska Skam, för att istället göra sig af med Begärelser, undantaget att supa sig full. Således kan han bedja till HERRAN, tala med en vänlig själ, eller sprida HERRANS rättvisa och moral (läxa upp någon), för att bli af med sina Begärelser.
- III. Den Signade är immun mot inflytande af oknyttens gåfvor, brukade af en Bergtagen, tillika mot oknyttens sjelfva. Huldran kan icke skada honom. De Bergtagne kunna naturligtvis fortfarande göra det, men de kunna icke göra det genom sina af oknyttan gifna gåfvor.
- IV. Alla anständiga människor känna igen en Signad, och denne erhåller respekt och vördnad från sin omgifning. Detta är det omvända, från hvad som händer med en Skamlös. HERRANS ljus strålar om den Signade, och detta ger upphof till respect och ett godt rygte.

Huldran: Och Stina, hvad gör hon vid den här tiden?

Stinas spelare: Jag har blifvit alldeles förskräckt af allt, som pågår på Eriksgården och i torpet, och rygtena, som går. Jag tänker att jag har velat tala med Kyrkoherden om saken. Är det söndag snart?

Huldran: Ja! Det är afgjort dags för söndag. Hvilka ska gå i kyrkan?

Lovisas spelare: Jag är då alldeles för svag, fortfarande. Och jag vet nog, hvad folk viskar om mig! Jag bryr mig inte.

Jans spelare: Jag är nog trött efter allt arbete, och vill gärna vila på söndagen, och sköta om Lovisa.

Huldran: Men Stina följer med i vagnen, som åker bort mot kyrkan. (Vänder sig mot HERRAN.)
Hvad är det för en kyrka?

HERRAN: Det är en vitspacklad liten sockenskyrka, med en treflig liten trädgård och en gammal kyrkogård, som sägs vara äldre än sjelfva kyrkobyggningen. Kyrkan är byggd på 1700-talet, men en del af altartaflan är faktiskt bevarad från en tidigare kyrka, och är från 1400-talet.

Huldran: Det är fullsatt, som det ofta är, i en sådan liten kyrka. Hvad predikar kyrkoherde Söderman om idag?

HERRAN: Kyrkoherde Söderman predikar om kyskhet och trohet, och om tilliten. (Talar i en långdragen och nasal röst.) »Vi skola älska varandra, och lita på varandra. Ty den man älskar, den tilltror man, och den man inte tilltror, den älskar man icke,» säger han. Han är en habil ordsmed, men inte mycket till orator, och det är lätt hänt, att man somnar, till hans ord.

Huldran: Efter gudstjänsten ville Stina tala med kyrkoherden?

Stinas spelare: Ja, det vill jag. Jag söker upp honom, och frågar försynt, om han har tid för mig.

HERRAN: »Då ska vi se, Stina, ja. Hon är Eriksgårdens piga, icke sant?»

Stinas spelare: »Ja, det är jag, herr kyrkoherde.» Jag niger litet försynt.

HERRAN: »Jag har hört en del rygten om Eriksgården på sistone, Stina. Om en galen sjukling, som pratar med fantasifoster.»

Stinas spelare: »Ja, det var just det, som jag ville tale med herr kyrkoherden om. Jag är som orolig, för gårdens moraliska hälsa, om han förstår, vad jag menar. Jag hade hoppats, att jag kanske kunde öfvertale kyrkoherden om, att aflägge en visit, och tale båd' Lovisa och Mor Anna tillrätta.»

HERRAN: »Mor Anna? Den stackars qvinnan, som förlorade sin make förra året. Hvad har väl hon att stå till svars för?»

Stinas spelare: »Det är inte för mig att tala ont om husmor min, herr kyrkoherde. Jag är en enkel piga, och jag vill bare, att allt ska gå rätt te inför Herren. Men herr kyrkoherde kanske kunde ändå tale lite med Mor Anna? Jag tror, att hon känner sig ensam efter att husbonn' dog.»

HERRAN: »Stina är en god och gudfrugtig qvinna, som oroar sig så, om sina medmänniskor. Herren ser hennes själ, och hennes godhet.» Och här lägger kyrkoherde Söderman en hand på Stinas axel, och det är som att en stöt går igenom kroppen på henne, och hon fylls af en värme och frid. Hon kan känna Guds kärlek fylla hennes käril. Stina är nu Signad, och behöfver inte längre oroa sig för Skammen, ty hon har inget att skämmas för! (Här tar HERRAN de Skam-marqueurer som ligger framför Stina, och lägger dem tillbaka i sin hög.)

Våldsamheter

När hjertan gå varma och blodet kokar, i ett drama som de, som vi här gestalta, då kunna både näfvar och knifvar komma fram. Hur skall spelarne hantera detta? Jo, det är inte så komplicerat, som man kan tro. Närsom våldsamheter uppträda, tittar man helt sonika på nedanstående lista, för att afgöra, hvem som har öfvertaget:

- I. Hvem är bäst beväpnad? Eldvapen gå före eggvapen, som vinna öfver tillhyggen, och sist komma näfvarne.
- II. Hvilken sida har det numerära öfverläget?
- III. Hvem är kroppsligt starkare?
- IV. Hvem tager initiatifvet?

Börja med att ställa den första frågan, och se, om detta afgör saken. Om afgörandet icke kan ske på denna basis, så gå vidare till nästa, och så vidare. Så, om någon af parterna är bättre beväpnad än sin motståndare, så är det denne som tar hem kampen, alldeles oafsett, hvad de andra frågorna säga. Om båda ha samma, eller så sakna, beväpning, tittar man på numerärt öfvertag. Är det två kämpar på den ena sidan, och på den andra endast en, så ta de två hem segern. Är båda parter lika många, ser man på kroppsstyrkan. Här kräfs ett visst mått af bedömning. I vissa fall är svaret uppenbart. En ung och stark dräng, som arbetar med kroppen, är sjelffallet starkare än en sextiofemårig gammalmoder med lungot. (Men fy honom, som på det sättet bär hand på den stackars kvinnan!) I mer tveksamma fall, så är det Huldran som afgör, då våldet är hennes gebit. Om hon anser, att äfven i detta fall så är båda läger jämbördiga, så faller det på sista punkten. Hvem var det, som först sade orden »Jag drämmer till honom i snusnäsan!»?

Denna person är den, som går segrande ur kampen.

Det är då upp till segraren att beskrifva, hvad som sker. Motståndaren besegras, men innebär detta att blodet flödar ur snusnäsan, eller ur ett knifhugg i magen? Derefter är det upp till spelarne, att spela på som vanligt, och upp till Huldran, att beskrifva efterverkningarna. Kommer det där knifhugget att innebära en ond bråd död, eller kommer personen att klara sig? En vigtig regel här är dock, att ingen Syndare kan aflida, om icke dennes spelare godkänner det. Så länge spelaren säger, att Syndaren måste öfverleva, så behöfver dramat arrangeras så, att detta händer.

Huldran: Efter söndagen går lifvet tillbaka till hvardagens mödor och omsorger. Men Lovisa har börjat känna sig lite bättre, och kan gå upp ur sängen och röra sig litet mera fritt. Nu har hon gått ut ur torpet, för att försöka hugga litet ved, då nätterna fortfarande är kalla, och klabbarna de har är alltför grofva. Det är en molnfri morgon, en klar men bleksigtig sol strör frikostigt sina strålar öfver det daggfriska gräset, och världen verkar göra sig redo, att ta språnget in i sommar. Gående i närheten är mor Anna, som får syn på Lovisa. Deras blickar kunna icke undvika, att mötas.

Lovisas spelare: Åh, den hemfridsförbryterskan! Kommer hon och talar med mig, så skall jag nog ge henne svar på tal.

HERRAN (som Mor Anna): »Jaså, Lovisa är på benen igen?»

Lovisas spelare: »Jo, tack, det är jag! Ledsen, om det gör mor besviken!»

HERRAN: »Besviken? Lovisa gör mig orätt! jag önskar väl inget mer, än att hon ska tillfriskna. Har inte Jan gifvit henne de stärkande brygder, som jag skickat med honom till Lovisa?»

Lovisas spelare: »Jodå, det har han allt gjort! Men

inte är jag så dum, att jag dricker dem, inte!»

HERRAN: »Vad ska det betyda?»

Lovisas spelare: »Tro inte, att jag är fåvitsk! Jag känner nog till, hvad mor Anna har blandat i de brygderna! Och inte är det stärkande saker, inte!»

HERRAN: »Mor Anna ser chockad ut över anklagelsen.»

Lovisas spelare: Glöm inte, att jag har vättarnes gåfa. De hemligheter, som jag nämner, de är sanna!

HERRAN: Jemine. Nå då så. Mor Anna blir högröd i ansigtet. »Lovisa! Hvad är det för ogrundade anklagelser, som hon kommer med mot sin husmor!»

Lovisas spelare: »Ha! Och inte var det första gången, som hon gjorde så! Gubben hennes, den gamle bonden, hvad hände med honom?»

HERRAN: »Hur vågar hon, människa? Det var droppen! Det här ska hon inte komma undan med! En skamlös liten piglort som Lovisa kommer här, och anklagar mig! Hon kan börja packa sina saker, för på den här gården är hon inte längre välkommen. Hon kommer inte att kunna hitta anställning i hela socknen, och kyrkoherde Söderman kommer knappast att ge henne ett gott sockenspass för att ge sig af någon annanstans! Men jag ska vara snäll mot stackars Jan, som inte gjort något, för att förtjäna en usling som Lovisa till maka. Vi ska nog kunna se till, att han får stanna!»

Lovisas spelare: Jag slår henne i ansigtet!

Huldran: Du har varit sjuk, och är ännu inte helt återhämtad, så mor Anna är starkare. För att vinna kampen måste du ha numerärt öfverläge, eller beväpna dig.

Lovisas spelare: Beväpna mig? Ja ... Jag är här så vred, och dessutom rädd, att hon ska dräpa mig el-

ler i alla fall köra ut mig från gården. Och ingen kommer ju att tro mig, när jag berättar, då jag är Skamlös. Allt detta snurrar i mitt hufvud, när jag lyfter min hand, för att slå till henne. Och just den handen omfattar vedyxan. Den röda dimman sänker sig öfver mina ögon, och yxan sänker sig med den.

Huldran: Mor Anna faller som en fura, och hon reser sig inte igen. Gräsets friska morgondagg färgas röd af nyspillt människoblod.

Råd

De paragrafer, som herunder äro samlade, innehålla inga fasta regler, som till bokstafen måste följas, utan snarare råd för huru skaldspelet bäst kan spelas. Skickliga historieberättare med kensla för dramatik böra känna sig fria att bortse från allt som herunder står, när det är för historien gynnsamt. Men råden äro likväl motiverade, både för att begynnaren skall kunna lära, huru bäst spelet kan spelas, och för att den mondäne dramaturgen skall kunna förstå tanken bakom reglornas structurering. Lyd till en början dessa råd, och frångå dem endast, efter att ha förstått, hvarför de se ut som de gör, och huru berättelsen kan gynnas, af att afvika. Alla äro barn i börjande, som uttrycket lyder.

Dramats centrala tematik

Den viktigaste och mest centrala tematiken i detta spel är *conflicten mellan hufvudpersonernas inre begär, och den sociala verkligheten, i hvilken de lefva*. I detta ha vi trenne viktiga roller, som utkristalliseras:

- I. De inre begären, som gestaltas af Huldran
- II. Den sociala verkligheten, som gestaltas af HERRAN
- III. Conflicten, som gestaltas af Syndarne

Det finns många andra teman, som kan dyka upp i dramat, och det finns många olika sätt, att nalkas dem, men detta centrala tema, framförallt för den, som icke har tidigare erfarenhet af spelet, bör vara ledsagande. Spela mot detta tema, och låt de olika rollerna concentrera sig på detta, så kommer herrskapet att kunna spela spelet, som det är uttänkt.

Nota bene! Conflicten i dramat är icke en conflict mellan spelarne! HERRAN står icke i conflict med Huldran, och ingen af dem, eller Syndarne, försöker att »vinna spelet». Detta är icke ett lumpet tärningsspel, utan ett skaldespel, och i ett dylikt finns varken vinnare eller förlorare. Således bör Huldran icke med alla medel försöka få alla att följa sina begär, HERRAN icke med alla medel försöka få alla att vara fromma och lydiga, och Syndarnes spelare icke med alla medel försöka få ett lyckligt slut för sina Syndare. Istället böra samtliga deltagare agera så, att dramats tematik lyfts fram, att dramats roller agera som verkliga och felande människor, och att historien blir en vacker historia, värdig att sättas upp på estrad.

Spelets faser och slut

Hur långt är ett drama? Så långt det behöfver vara. Det kan vara bra, om herrskapet kommer öfverens, om ungefär hur lång tid de skola spela, men det går också bra, att helt sonika se hvartåt det barkar. Ibland kan en berättelse, som man tror skall vara öfver på en qväll, visa sig inte kännas färdig, när uppbråttets timma kryper nära. Då kan man komma öfverens om, att återses en annan qväll, för att spela vidare. Men ett drama behöfver få ett slut, och bör icke dras ut på i evighet. Är det inte klart på en kväll, så bör det nog vara klart på tre.

Låt oss nu tala en aning om dramaturgi. Det är icke hvad den här boken handlar om, och mycket lämnas här i händerna på

utöfvarna, men vissa ord böra ändå sägas. Ett drama behöfver som sagt ett slut, och det behöfver jemväl en början och en mitt. Det är upp till herrskapet att sjelfva konstruera dessa, och det kan te sig på många olika hvis. Se derföre nedanstående structur som blotta förslag, och icke några fasta reglor.

Dramats början kan godt concentrera sig på introductioner. Visa upp dramats hufvudpersoner (Syndarne), andra vigtiga personligheter (bonden och hans hustru, några af tjenstefolket, kanske kyrkoherden sjelf, &c.), och sjelfva gården. Hvisa upp hvardagen, hvilka sysslor som behöfva utföras, huru Syndarnes relationer med andra och hvarandra se ut. I detta led är HERRAN en vigtig deltagare, i det att Han spelar ut de olika personer, som bildar dramats omgifning. Här finna vi således den första delen af temat: den sociala verkligheten.

När sådana introductioner äro gjorda, är det dags för Huldran att påbörja sitt arbete. Vi vilja ta reda på, hvilka hemliga begär och luster, som simma runt som fiskar i deras själars bottendy. Här finnas tvenne metoder: Fråga om dem, eller uppfinn dem. Mer om detta kan läsas i kapitlet om Huldrans natur. Det viktigaste i denna del af dramat är i hvilket fall som helst, att Syndarnes begär komma till Huldrans kännedom, och att de börja samla på sig Begärelse-marqueurer. Här ha Vi nu introducerat dramats andra hufvudtema: de inre begären.

När detta är gjort, är dramats skådeplats redo. Vi ha den sociala verkligheten, och vi ha de inre begären, och nu är det dags, att spela ut deras bataljer. Här behöfver dramat ofta någon händelse, någon vändpunkt, någon gnista, som kan sätta härligheten i brand. Det är icke säkert, att någon sådan behöfs. Kanske äro Syndarne redan i full färd, att spela ut den centrala conflicten. Men om de behöfva en sådan gnista, kan den introduceras af Huldran. Det finns en lista på förslag på sådana händelser, eller så kan Hon sjelf uppfinna något. Kanske upptäcks det hemliga lönskaläge, som råder mellan pigan och bondesonen? Kanske är det dans, och någon öfverförfriskad ställer till med en scen? Kanske anländer en lantmätare för skiftet, eller en resande major behöfver öfvernattning på gården? Eller så kan introduktionen af oknytt vara den vigtiga

händelsen. Oknyttan kunna dyka upp och ställa till med bekymmer, eller så stöter någon Syndare på dem i skogen, och börjar tala med dem. Om den händelse, som introducerar ett brott i rutinerna, icke är oknyttan själfva, så böra de antagligen likafullt straxt derefter introduceras.

När detta då skett, plägar resten sköta sig själf. Följ dramats naturliga utveckling, och låt Syndarne och HERRAN styra. Se, hvartåt det barkar. När conflicterna drifvas mot sin spets, låt Syndarne ta consequenserna af sitt agerande, både positiva och negativa. Se hvilka val de välja: hvem, som lutar mer åt HERRAN, hvem, som lutar mer åt Huldran, hvem, som helt söker fly eller undvika conflicten. Låt dessa val falla, och låt consequenserna af dem kännas.

Beslutet, om när dramat skall avslutas, är ett konstnärligt beslut, och ingen allmän regel kan här gifvas. Kanske önskas avsluta, just efter att det spännande skett, och dermed lämna eftermälet öppet och osäkert. Kanske önskas allting låta redas ut, kanske böra hufvudpersonerna få tala med hvarandra, för att låta sina känslor få uttryck. Kanske önskas berätta en epilög, och följa med hufvudpersonerna en bit på den nya väg, åt hvilken de veko af.

Huldrans natur

Låt oss kasta ett öga på Huldran, skogens och det vildas härskarinna, för att lära oss närmare, hur hon bör spelas.

Jag har flere gånger nämnt hennes i dramat tematiska roll. Hon är vildheten, skaparkraften, dårskapen, glädjen, friheten, själfviskheten, drömmarne, våldsamheten. Att följa Huldrans väg är att vara ohämmad, att icke låta sig begränsas af convenansen. Hon är, som tidigare betonats, en tredjedel af dramats tematik: *de inre begären*. Mycket af det som gör lifvet värt att lefva sprudlar i

Huldran, men Hennes obryddhet gör också, att den, som följer Henne kan skada sin omgivning, och kanske sig sjelf, och lämna blod och bedröfvelse i sina spår. Den som spelar Huldran tar sig an denna roll, och bör undvika, att enkom luta mot en eller annan sida. I vissa berättelser kanske Hennes positifva egenskaper öfverväga, i andra hennes negativva, men Hon bör icke presenteras som det ena eller det andra allena.

Huldran spelar oknyttan tillika icke anständiga människor, men Hon spelar framförallt Syndarnes inre begär. Det är viktigt att understryka detta, att deras begär icke controlleras af deras spelare, utan af Huldran. Om Huldran säger, att de tråna efter bonden, så göra de så, och om Huldran säger, att de uppfyllas af hat inför honom, så göra de detta, och om Huldran säger, att både hat och trånad likt brinnande is välla upp i deras hjertan, då erfara de, huru complicerade mänskliga känslor kunna vara!

I normala omständigheter kan Huldran dock icke bestämma, öfver deras handlingar, så huruvida de agera på dessa böjelser eller ej, det afgöra de sjelfva. Men då de välja, att undertrycka sina passioner, så erhåller de Begärelser af Huldran.

Men Huldran behöfver icke alltid sjelf uppfinna Syndarnes passioner. Hon kan i många fall helt enkelt fråga. Det är ett användbart trick, som Hon gärna kan använda, att helt enkelt tala med Syndaren, och ställa frågor. Detta skall icke ses som någon verklig dialog, eller att Syndaren hör röster i sitt hufvud, utan snarare en dramatisk liknelse, ett sätt att visa upp de krafter, som röra sig inom Syndarens hjärta. Genom att finna eller skapa begär i hufvudpersonernas inre, som äro satta emot den sociala verklighet, i vilken de lefva, och genom att egga dem, och kanske äfven tvinga dem, att agera på dessa begär, så sätts dramat i rörelse. Detta är Huldrans viktigaste uppgift!

I början kanske Hon frågar, lite försigtigt: »Hvad tycker du, egentligen, om Gunnar i Vada?»; »Hvad känner du, när de tvinga dig, att jobba såhär på en söndag?»; »Hvem på bruket går du till, när du är ledsen?». Äfven mer rigtade frågor kunna ställas: »Hvad är det för hemlighet, som du aldrig berättat för din hustru?»; »Hvad är du skyldig Lasse Speleman?»; »Hvem's barn

är det du bär i ditt sköte?»). Olika grupper ha olika tolerance för denna typ av direkta frågor, men jag tycker inte, att man ska vara rädd för dem, då de kunna göra spelet spännande. Huldran kan alltid göra dem lite mjukare, genom att lägga till saker som »Du kan svara 'Ingens; jag är inte med barn', om du vill», eller liknande. Den här sortens detaljer böra skapas i samråd med spelaren.

Men Huldran har också rätt att sjelf uppfinna känslor i Syndarne. Hon kan sträcka öfver en Begärelse och säga saker som »Du känner en lusta välla upp inom dig, som en källa som tränger upp mellan sprickorna i marken.» eller »Sommarängen är verkligen inbjudande. Vore det inte skönt, att bara lägga sig ned en stund, och se de lekfulla molnen i munter tysthet svepa förbi? Tvätten, den kan du ju göra senare.». När sådana känslor dyka upp, kan Huldran hålla fram en Begärelse och liksom hota eller locka. Om Syndaren följer sin böjelse, har det inga consequenser, men den, som begrafver dem och agerar enligt convenansens regler, den får en Begärelse framför sig, som kvitto på sin otillfredsställelse.

Huldran kan till och med ge en Begärelse utan egentlig orsak, om hon känner, att dramat behöfver det. Drängen som arbetar på fältet känner sig trött och frustrerad, pigan som mjölkar kon är uttråkad, och bondmoran som sitter vid sin väfstol dagdrömmer om vilda ting.

Eftersom Huldran är den, som styr spelet, och berättar hvar scenerna utspela sig, så kan hon använda denna magt, för att sätta Syndarne i situationer, där deras passioner lefva upp, och söka utlopp. Om en Syndare känner hemlig lusta, sätt henne i en situation, där hon är ensam med föremålet för denna lusta, gärna i intima omständigheter. Om en Syndare känner hat mot någon, sätt honom i en situation, där han har en chans att göra skada. Om en Syndare är lättjefull, ge henne chansen, att slippa ifrån arbete. Den som följer sina lustar, får antagligen Skam från HERRAN, och den, som inte gör det, får antagligen Begärelse från Huldran. Sätt Syndarne *entre le marteau et l'enclume*.

Denna typ af samarbete är gynnsam. HERRAN och Huldran äro icke fiender, utan kompanjoner. Situationer, där en handling

ger Skam och dess motsats ger Begärelse, äro utmärkta för dramat. Ibland kunna situationer till och med ge upphof till båda två. Först får Syndaren Begärelse, af att inte ge utlopp för sina lidelser, och sedan Skam, för de syndige tankarne! Det är icke lätt, att vara hufvudperson i ett tragiskt drama.

När så Syndarne samlat ihop några Begärelser, kan Huldran använda dem som medel, för att drifva på dramat ännu mer. Ibland behöfs icke detta, då de sjelfmant kasta sig mot afgrunden, men understundom äro de i behof af en liten knuff.

Den första Begärelsen ger Huldran möjligheten, att besöka Syndarens drömmar. Detta kan användas i ofvanstående syfte, att locka fram och skapa inre drifter hos Syndaren. I drömmarna spelar Huldran samtliga personer, förutom Syndaren sjelf, vilket kan inkludera andra Syndare. Det är ju trots allt icke de sjelfva, som äro där, utan endast drömmarens visioner af dem. Sålunda kan Syndaren göra i drömmen, det som icke kan göras i verkligheten, hvilket kan sätta än mer focus på dessa drifter.

Huldran kan också använda drömmarna för öfvernaturliga syften. Viskningar från skogen, meddelanden från de döda, visioner af oknytt och gudaväsen. Var icke rädd för att ta fram Er poetiska ådra! Drömscener äro goda tillfällen, att använda drömska och högstämnda liknelser.

Vid tvenne Begärelser har Huldran ännu en möjlighet: att ta kontrollen öfver Syndarens handlingar, när denne super sig rusig på bränvin. Den listiga Huldran kan såklart gifva tillfällen här, där detta kan komma att ske. Antingen genom att bränvin finns tillgängligt, som vid logdans, midsommarfest, eller bara tvenne drängar som språkas på qvällen öfver en flaska livvets vatten, eller så genom att gifva tillfällen för HERRAN, att fylla på med Skam. Ty när Syndaren är skamfylld kan samvetet ge order, och det snabbaste sättet att bli af med ett qverulerande samvete, det är att dränka det i bränvin! Detta är en väg att drifva på den Syndare som icke sjelfmant vågar sig på, att följa sina drömmar.

Den tredje Begärelsen är sjelfklart ännu starkare. Nu behöfver Syndaren icke drickats hjälp längre, ty passionen brinna så starkt, att den tar sitt utlopp äfven i nyktert tillstånd. Huldran kan när

som helst ta kommandot. Det är äfven af denna anledning, som ingen kan få fler än tre Begärelser. Skulle en fjärde komma på tal, så tar Huldran istället kommandot, och låter flamman brinna fritt och starkt.

Till sist, låt oss tala om oknyttan! Hvad är deras rol i dramat? De äro, hvad Huldran vill, att de skola vara, ett verktyg, en förstärkning. De kunna användas som lockelse, för att drifva Syndaren bort från det menckliga samhället. De kunna användas som medel, för Syndaren att kunna drifva igenom sina begär mot en annars alltför mächtig öfverhöghet. De kunna användas som illustration, ett tecken på hur fjärmad från samhället Syndaren blifvit. Eller som motståndare, för den fromme Syndaren att kämpa mot, och ta afstånd från. Allt detta och mer därtill kunna de vara.

Hvad de icke böra vara är ett sätt, att göra dramat till en fantasifylld verklighetsflygt. Detta är icke Tusen och en natt, eller Odysseen, eller någon sorts göticistisk hjältesaga. Dramat är och bör vara grundat i verkligheten. Derföre finns regeln om de osynlige, som säger, att inget af oknyttens akter eller gåfvor tillåtas gifvas oomtvistlig existense. Oknyttan kunna endast visa sig för en ensam Syndare, och de gåfvor, med hvilka de belöna sina Bergtagarna, må gifva upphof till effecter, som äro osannolika, rentaf otroliga, men aldrig omöjliga. Det får aldrig med säkerhet afgöras, om oknyttan och deras gåfvor äro Syndarnes fantasifoster, en poetisk metafor, eller verkligen existerande ting. Äfven efter dramats slut kan ingen, ens icke Huldran sjelf, med auctoritet säga, att det var si eller så.

HERRANS natur

Efter att vi behandlat Huldran, låt oss nu tala om HERRAN. Äfven Hans natur har tidigare afhandlats, men kan här detaljeras

närmare. HERRAN representerar etiken, upprigtigheten, ärbarmheten, de sociala reglorna, hierarkierna, kristendomen, Kyrkan och kronan, arbetet, förtrycket, tryggheten, mannens dominans öfver qvinnan och bondens öfver drängen, förlåtelsen, dygden, skammen, och naturligtvis tukten. »Fägring utan tukt är som ros utan lukt», som ordstäfvet lyder. Och i tematiken är Han alltså den sociala verkligheten, i hvilken Syndarne lefva.

Likasom Huldran har HERRAN både positifva och negativva sidor, och de böra båda synas i dramat. För att gestalta den sociala verkligheten spelar Han samhällets alla medlemmar, utom Syndarne. De som spelas af Huldran äro endast de, som stå utanför samhället: dårar, landstrykare, oknytt, &c. Äfven de på samhällets botten — backstugusittarne, statorparne och fattighjonen — tillhöra samhället, då de veta sin lott och lefva efter de reglor, som samhället påbjuder dem.

Att gestalta den sociala verkligheten betyder, att gestalta människorna i Syndarens omgifning, och att gestalta dem just som verkliga människor. HERRAN spelar, som tidigare nämnts, alla socknens anständiga personer (hvilket innefattar de allra flesta). Hur spelar Han dem? Hvilka handlingar väljer Han, att låta dem begå? Det tål att upprepas igen, att HERRAN icke spelar, för att vinna, och alla de anständiga människor, han gestalta, behöfva ej uppträda som Guds besta barn. De kunna gott begå synder, tala i svordomar och locka Syndarne i fördärfvet. Det är icke för att de äro änglar, som HERRAN spelar dem, utan för att de representera samhället, sådant det nu är, och detta samhälle är HERRANS. Såklart äro de icke alla lusar, utan försöka, likasom hvem som helst, att i enighet med Guds lagar ett godt lefverne bedrifva; men de äro, precis som Syndarne sjelfva, icke mer än människor.

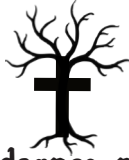
Samtidigt äro dessa människor icke dramats hufvudpersoner. HERRANS uppgift är att framlyfta Syndarnes problem, och skapa drama, framförallt genom att låta dem collidera med samhällets hårda verklighet. HERRAN bör insistera på convenansens reglor. Visa respect för sina bättre, använda correct tilltal, behandla de lägre stående classerna med en viss förmyndande nedlåtenhet, och

tukta dem, när så behöfs, &c., &c. Återigen, det handlar om människor, och de kunna naturligtvis stundtals frångå allt detta, men grunden af det hierarkiska samhället bör icke rubbas.

Utdelandet af Skam finner här också sin plats, då detta är en del af detta samhälle, nämligen den inre delen. Skammen kommer af att underlåta att agera som man bör, att icke följa convenansens regler, att icke respectera sina bättre. Men också att icke vara en god människa, att vara sjelfvisk, att åtrå någon, man icke borde åtrå, att känna alla de högst mänskliga känslor, som icke lämpa sig, som icke äga någon plats i det kristliga samhällsbygget. Alla dödssynderna göra sig här påminda: lusta, lättja, frosseri, vrede, högmod, girighet, afund.

Likasom Huldran äga controllen af Syndarnes begär, äga HERRAN kontroll öfver deras samvete. Han kan dela ut en Skam, och förklara anledningen, eller låta bli att förklara. Ibland känna vi oss skamsna, utan att veta, hvarpå skammen beror. Han kan också hota. »Icke ska väl Efva neka en invit från sjelfvaste kyrkoherdinnan? Hvem tror hon, att hon är?»; »Betänk, hvad du säger nu, Gunnar! Du skall icke fara med osanning!»; »Tänker du verkligen ge den här karln din dygd, Stina? Att du icke skäms!» och så vidare. Han kan också gifva Skam för syndiga tankar, äfven om de berättats af Huldran. Orättvis är Syndarnes lott!

Till spegelbild af Huldrans Bergtagning, har HERRAN sin välsignelse. Att göra en Syndare till en Signad är ett sätt, att bekräfta dennes ställningstagande på HERRANS sida, och afståndstagande från Huldran. HERRAN och Huldran äro icke fiender, men de krafter de gestalta äro motsatser, och välsignelsen är ett vapen på Kyrkans och dygdens sida, mot okristlighet och syndigt lefverne. Det är alls icke nödvändigt, att HERRAN korar en Signad under hvarje spel. Men det är ett verktyg, som Han kan använda sig af, om Han finner det godt. Att ha en Signad och en Bergtagen i samma berättelse är i mångt och mycket, att göra den inre kampen till en yttre kamp. Ett icke ovärdigt dramatiskt trick, när det passar!

Syndarnes natur

Äfven Syndarne kunna behöfva litet tips, om hur de skola spela. De äro dramats hufvudpersoner, och det äro deras handlingar, kring hvilka dramat kretsar! Låt oss ånyo påminna oss sjelfva om tematiken: *Conflicten mellan Syndarnes inre begär, och den sociala verklighet, i hvilken de lefva.* Huldran och HERRAN arbeta idogt för att skapa dessa begär och den sociala verkligheten, och Syndarnes uppgift är, att spela ut conflicten. Men så lätt komma de icke undan! Faktum är, att de ha en vigtig rol i att skapa både begär och social verklighet. De skuldra den tyngsta bördan af dem alla!

Låt oss börja med begären. Det är sant, att det är Huldrans främsta uppgift, att spela fram dessa, men Syndarne måste hjälpa till. Det, de kunna göra, är, att sjelfa skapa och visa upp sådana begär. Huldran har i sin magt, att uppfinna dem, men äfven Syndarne kunna göra detta. När Huldran frågar, försök då icke, att negera eller afvisa begären, om de icke verka alldeles ur linje med dramats eller Syndarens caractère. Spelaren bör undvika att söka neka eller trifvialisera begären. Syndaren sjelf, dramats rolcaractère, kan naturligtvis försöka neka eller undkomma begären, alltmedan de bränna i bröstet, men spelaren bör undvika, att låtsas om som att de icke finnas där. När Huldran skapar ett begär, spela ut det med passion! Om det är ett syndigt begär, som Syndaren sjelf helst vill begrafva, gestalta då kampen och svårigheten.

Och den sociala verkligheten? Även här ha Syndarne en rol att spela. För det första, så böra de inta samma hållning inför Skammen, som inför Begärelserna, det vill säga, att icke försöka minimera eller ignorera den. Syndaren må försöka undertrycka den eller förstålla sig, men spelaren skall aldrig låtsas om, som om

känslan icke är riktig. För det andra, så måste de respectera den sociala ordningen, eller åtminstone erkänna dess existens. En förtryckt piga kan mycket väl ondgöra sig öfver huru hon behandlas, som mindre än människa, men hon kan icke låtsas om, som att den afgrund som står mellan henne och dem, af högre status, icke existerar. Syndarne bekräfta således den sociala verkligheten, genom att reagera på den och förhålla sig till den.

Och när detta är sagt, är det dags för det viktigaste: conflicten. Här finna vi Syndarnes uppgift, nej, deras kall! Begär och social verklighet bilda en frugtbar mylla, i hvilken conflicten sås som ett frö. Kanske sås flera olika conflicter, och vi se, hvilka som gro och börja växa. Dessa skola vattnas och vårdas, tills de slår ut i en explosion af färg och fägring. Syndarnes lif äro dramats intrig, och deras bryderier och drabbningar skapa berättelsens kraft. Så spela ut dem, leta efter såväl conflicter inom Syndarnes hjärtan, som conflicter mellan Syndarne, eller mellan en Syndare och verlden.

En conflict inom Syndarens hjerta kan exempelvis vara att åtrå bondhustrun, men respectera bonden. En conflict mellan Syndare kan exempelvis vara en skuld som den ene påtalar, men som den andre vägrar kännas vid, eller kanske att drängen vill gifta sig med pigan, som inte vill veta af honom. En conflict mellan Syndaren och verlden kan exempelvis vara att bondens son, en Syndare, hatar sin strenge fader, som spelas af HERRAN, och vill helst se honom död, så att sonen sjelf kan ta öfver gården.

Och när conflicterna visats upp, tag då beslut. Starka beslut, som påverka hela berättelsens gång. Välj en väg och följ den. Det kan vara, att följa de inre drifternas och begärens, och kasta sig loss i ett haf af frihet och lusta. Det kan vara, att ta afstånd från allt vad synd heter, och gå till HERRAN och helga sin själ till Honom. Det kan vara, att försöka hitta en balans mellan ytterligheterna. Det kan vara, att söka fly från allt. Det kan vara, att gå och be någon annan om hjälp, eller att liera sig, icke med Gud eller Huldra, utan med en annan människa, af vänskap eller kärlek. Alle desse äro gode vägar, bra beslut. Besluta icke efter hvad, som ger Syndaren ett lyckligt slut, utan besluta efter hvad

Syndaren verkligen skulle göra, eller efter hvad, som skulle gifva ett godt och vackert drama. Det är icke ett tärningsspel, utan ett skådespel, och vinnare är den, som skapat en minnesvärd och vacker berättelse; icke den, som ledt sin Syndare till seger öfver sina fiender.

Lifvet på gården

Detta kapitel innehåller en öfversigtig beskrifning af lifvet på en svensk bondgård, eller så på ett bruk. Det är tillägnat de förklenade stadsbor, som i våra dagar helt tappat contacten med naturen och jordbruket, som är allas vår födslomoder och vårt lands styrka.

Detta är sjelffallet blott en lättare introduction, och innehåller med all säkerhet såväl förenklingar som felaktigheter, och den spelare, som äga närmare kunskaper, skall naturligtvis icke tveka, att nyttja dem.

Menniskor

Hvilken sorts menniskor kan man påträffa i ett svenskt allmogedrama? Allehanda olika sorter, från husmamseller till gärningsmän, från fjerdingsman till backstugusittare, herunder finner läsaren allehanda kortfattade beskrifningar af de menniskor och sociala roller, som af en allmoge-dramaturg kunna nyttjas.

Bonde

Svenska folkets egentlighet är Bonden: han är fundamentet, marken. Vål har af Bonden, den ursprungliga odalgrunden, sedermera i Statsformerna fyra stånd uppkommit, hvaribland äfven ett särskildt kallas Bondeståndet; men i sjelfva verket (d. v. s, då formerna genomskådas till grunden) är allt i Sverige bondskt, och i medelpunkten af folket står dess ideal, dess högste älskling och styresman, Konungen. Konungen (det ideala) och Folket d. v. s. Bonden (det reala) äro, i grunden att tala, de två, som i landet endast finnas; och af deras förening uppstår här Samhälls-Enheten, Riket.

Carl Jonas Love Almqvist
Monografi (1844-1845)

Bonden är fundamentet i socknen, och hans gård är byggstenen med hvilket allt håller samman. Sveriges bönder delas upp i 3:ne sorter: Skattebönder, Kronobönder och Frälsebönder.

Skattebönderna äro af de tre de bättre lottade, då de äga sin egen mark. En skattebonde brukar sina egna ägor, måhända med hjelp af drängar, torpare, statorpare och daglönare, som lyda under hans order, och betalar sedan af afkastningen sitt tionde till kyrkan och sin skatt till kronan.

Kronobönderna äga icke marken de bruka, utan arrendera den af kronan, och betala derföre en afgift, kallad »afrad». Kronobondens säkerhet har dock på senare tid förbättrats, med tillkomsten af åborätten, som ger honom rättigheten att fortsätta bruka landet, så länge han sköter det, och äfven gifva det till sin son i arf.

Frälsebönderna, i sin tur, hafva de mindsta rättigheterna, ehuru de bruka land, som tillhör frälset, det vill säga adeln eller en större prestgård, såsom tillhörande en biskop. Frälsebönder äro sålunda helt i handen på godsägaren, i liknande situation som en torpare.

Undantagsman / qvinna, äfven kallad födorådstagare

Lotta tog saken i öfvervägande, femtio riksdaler var, i hennes ögon, en outtömlig skat. Helleby var henne så kärt, och dessutom skulle hon då vara så nära sin stackars mor, som skulle bo i en liten undantagsstuga på hemmanet. Lotta antog således tillbudet och, icke långt efter fadrens begrafning, flyttade hon till kommerserådets.

Carl Anton Wetterberg
Gubernanten. Får gå! (1844)

Den som bor »på undantag» bor i en stuga på marken, som undantagits vid en försäljning eller vid ett arf. Den som är gammal kan sälja sin gård, eller låta den gå i arf till nästa generation, men undanta en bit mark och en stuga. Där kan den gamle ägaren bo på sina gamla dagar, och erhålla utsäde, ved, och kanske äfven hjälp från drängarne på gården, tills lifvet är slut, då stugan till slut tillfaller den nye ägaren.

Ett så kallat födorådskontrakt stipulerar, vilka skyldigheter som gäller, gentemot den undantagsboende. »Födoråd» är namnet på hvad de nya ägarna äro skyldiga att erbjuda: ved, utsäde, hö, mjölk, &c. Den boende kallas därför »födorådstagare», »undantagsman» eller »fördelsman».

Fjerdingsman

«Ty den skatten, Jakob, det är en satans bondplåga, som du ej vet af på ditt nybygge Sjötorp. Men jag, t.ex — jag som erlägger, för en fjerding i Granhult, ett helt oxvärde om året blott i kronoskatt, jag vet hvad det vill säga att vara krono-skatte-bonde. Ja, det svider som salt i surt öga hvar gång jag tänker på krono-skatten; ty prester och proselyter och klockare

ock kyrkvaktare, ock vägar ock broar, samt länsmän och fjerdingsmän, och socknens tiggare, och sjelfva tjufkistan samt fan och hans mor ta också ut sitt i kontant och i arbete, så Gud sig förbarme öfver krono-skatte-jorden.»

Denna ramsa framsades med stigande pathos, och viken besinnade ej att han dermed göt olja på elden ; ty Jakobs nya hemman, det lilla Sjötorp, var en utbruten lott af krono-skatte-gården Aleko, och var således, i likhet med denna och vicens Granhult, öfverhopadt med än flere onera och servituter, hvilkas undgående fader Pettersson ej än hade uppräknadt bland säteriernas friheter, hvarföre Jakob nu kom kans minne till hjälp, och underrättade viken att han, Jakob, i fjol hade krono-brefbäringen, och i år var fjerdingsman. «Ja, ja,» — sade nu den lugnade viken, — «det slipper ock adeln; ock detta med rätta; ty för en baron vore det alltför gement att löpa kring socknen med restlängder och qvärstads-resolutioner, och att sedermera, på köpet, få biträda vid utmätningen af trasiga tröjor och magra kor, och att derefter ombestyras deras försäljande på utmätnings-auktioner.»

Jon Engström

Nybyggaren och hans bröllop (1838)

Fjerdingsman, i folkmun känd som »fjersman», är en titel, som vexelvis af sockenstämman tillgifves en av socknens män, under tiden af ett år, hvarpå den förflyttas till någon annan. Den bonde som innehar titeln bör vara pålitlig och kunna räkna, då han är ansvarig för insamlingen af skatt och tionde, och vidare är han ansvarig för att vara lagens verktyg, i de fall detta behöfver brukas.

Fjerdingsmannen lyder under länsman, men då länsman har ett större område att täcka kan denne icke vara närvarande öfver allt, och därmed är fjerdingsman den lagens representant, med hvilken bönderna komma i kontakt. I de fall något allvarligt skett blir

dock länsman gärna tillkallad, och tar då till sin hjälp fjerdingsman (eller ibland flera från angränsande socknar) efter behov. I de fall detta icke är tillräckligt, såsom vid ett större uppbåd af menniskor, tillkallas knektarne till hjälp för att bibehålla lag och ordning.

Torpare

Torparen är i sistnämnde fall isynnerhet märkvärdig. Sina egentliga dagsverken utgör han blott under en vecka i »ploganden», en i »slotteranden» och en i »skåranden». Mannen går efter våranden ut på flötning, och sedan upp i skogen, att hemta näfver, vid hvilket företag hvarken unga eller gamla träd skonas. Som bästa beviset på hans framfart i den vägen, ser man uppe i höjderna stora trakter alldeles öfverfyllda af trädstammar, flertalet fällda blott för näfverns skull och så tätt hopade, att en vandrare här omöjligen kan framtränga längre.

— Medan männerna så äro sysselsatta, vandra deras qvinnor gemenligen ut med ett spädt barn på armen, eller, om de ej ega ett sådant, med en stickstrumpa i hand, (hvilket arbete i förra fallet aldrig kommer i fråga,) och gå så ur gård och i gård, utan att egentligen förrätta annat än blott prata och sqvallra. Naturligtvis få de här och der en matbit i utbyte mot så vackra gåfvor. Först sent på qvällen vända de åter till sitt torp. Så dag ut och dag in, till dess de med slotteranden ändtligen företaga något arbete, först hos bönderna och sedan äfven der hemma.

Maximilian Axelson

Vandring i Wermlands Elfdal och Finnskogar (1852)

En torpare är en man som i allmogens sociala skala står någonstans emellan bonde och dräng. Torparen har sin egen lilla stuga, kallad torp, hvars mark han dock icke sjelf äger. Marken

tillhör en bonde, från hvilken torparen har tillåtelse att bruka ett stycke jord som tillhör torpet. I utbyte mot detta ger torparen till bonden ett visst antal dagsverken arbete under de mer intensifva tiderna, såsom slätter eller skörd. Ofta tillkommer äfven en afgift i form av torpets egen produktion.

Torparen har det då bättre ställt än drängen, emedan han har sin egen stuga hvaruti han kan hysa sin familj, emedan drängen endast har drängstugan tillsammans med de andre drängarne. Andock är torparens lif slitsamt, då han endast kan bruka sin egen mark efter att ha hjälpt godsägaren med hans, och sedan sjelf icke få behålla allt, som kommer af detta arbete.

På många platser är tillvaron mellan bonde och torpare fylld af konflikt, emedan på andra är torparen mycket tacksam till godsägaren, då det ofta är en dräng, som hvid giftemål tillgifvits ett torp som gåfva af sin husbonde. Men en torpare kan också vara en bondeson, som icke ärft någon egen jord, eller naturligtvis sonen till torpets föregående innehafvare.

Stattorpare

— Hvem fan har också sagt att barnen ska lefva af fadrens stat. Dem får socknen underhålla och vill inte socknen göra det, så få ungarne tigga sin föda bäst de kunna, ty orimligt måtte det väl i alla fall vara att husbonden för det en eller två personer arbeta skall föda halfva dussinet, oftast halfva tjoget?

— Ah ja, nog är det beqvämast för husbonden att han slipper.

— Det är också märkvärdigt att sådant pack alltid har hela stugan full af barnungar. Ingen statkarl borde få ha mera än två barn.

— Hvar skulle man då göra af resten?

| — Dem kunde man ju dränka som andra kattungar.

Janne Damm

En roddarmadam (1852)

De, som ofvan benämnas »torpare», torde i egentlig mening kallas »jordtorpare», för att särskiljas från statorparne. Dessa sistnämnda äro bland de mest utsatte i vårt land, och lefva slitna och eländiga lif. Medan en jordtorpare äger sin stuga, äger statorparen just ingenting. Icke stuga, icke land, icke djur, knappt icke mer än kläderna han bär på sin lekamen. Statorparen anställs som familj, så både maken och hustrun skola arbeta, och har han ingen hustru så får han inget arbete, hvarföre giftermål ske mycket tidigt i statorparfamiljer.

Familjen anställs efter slankveckan söm följer på Mickelmäss, och inhyses i en stuga, der de få bo under året. De erhålla betalning in natura, kallad »stat», mest lifsmedel och husrum, och hafva dermed ingen möjlighet att förtjäna pengar, som de kunna använda för att förbättra sin lott. De arbeta från morgon till qväll, med 50 fria dagar under året, inklusifve söndagar. Om godsägaren icke längre hafva användning för dem, så måste de flytta nästa slankvecka, och söka ny anställning på en annan gård.

Stugorna de bo i äro ofta dragiga och fulla af löss, qvinnan måste arbeta äfven när hon väntar barn, tills verkarne komma, och dagen efter att hon fött skall hon upp i ottan och mjölka igen. Bonden äger rätt att aga sitt tienstefolk, och många bruka den ofta, väl om godmodige bönder naturligtvis finnas.

Statorpare äro enkom vanliga på de större gårdarne och godsens. Vanliga bönder hafva icke statorp, men kunna mycket väl hafva jordtorpare på sina marker.

Knekt

| Nu hade Jerker icke mera reda på tidens förhållanden än att han trodde att det ännu var fred, och han tyckte sig bli ganska lycklig att i hast få någonting att sitta

på, ty soldattorpet vid Snutby var ganska godt, och hade födt sin man förr, han kunde således få gifta sig med Lena när som helst; och han gick därför genast in på saken. Allt uppgjordes i rippet, länsmannen hade kontrakt i ordning, vittnet tillkallades ur byn och Jerker ritade sitt bomärke på papperet .

Men något häpen blef Jerker då länsmannen straxt derpå sade: »Rusta dig nu i ordning, Jerker, ty du skall följa med mig genast till befälet!« Jerker såg på Lena, skrufvade på sig, men länsmannen sade, med sträng röst: »Nu får du icke göra några invändningar mera, sedan du skrifvet under, nu är du soldat, och lyder du icke, så blir du bums skjuten.«

Julius Axel Kiellman-Göranson
En bonde och en soldat (1855)

Ett soldattorp är ett torp likt dem, som brukas af tidigare nämnda torpare. Den väsentliga skillnaden ligger i, att i soldattorpet bor en knegt, som icke behöfver hjelpa till vid bondens ägor, och tillika förutom rätten att bruka jorden, äfven erhåller en mindre lön samt utsäde för sådden.

Hvarje socken är indelt i ett antal roten, (vanligtvis bestående af två eller tre gårdar,) och många roten äro soldatroten, hvilka hafva skyldighet att gemensamt på detta sätt utfordra en knegt. För detta ansvarar rotets »rotemästare». I utbyte för detta erhålla bönderna undantag från utskrifning till militärtjänst för sig sjelf, en son, samt en dräng. Rotemästarens gård, på hvilkens mark soldattorpet ligger, kallas *stamrote*, och öfriga gårdar i roten benämnas *strörotar*.

Knegten, i sin tur, är ansvarig för att hålla sin utrustning i godt skick, att delta i knegtmöten, exerciser och kyrkoparader på söndagar, i hvilka knegtarna i uniform ställa upp utanför kyrkan innan gudstjensten, under besökarnes beundrande blickar!

Dräng

För det andra måste jag bekänna, att en stor orsak till det dagligen tilltagande sedeförderfvet inom landet är husbondeväldets oförlåtliga flathet. Vore husbonden af en strängt tillämpad lag nödtvungen att angifva de förseelser af gröfre art, som tima inom hans territorium och sjelf icke fick, som nu sker, i tid och otid anlita benådnings-systemet, så skulle man snart få se de mäst välgörande frukter af ett sådant billigt iakttagande af enskildt ordning. Hur går det nu till? Jo, en dräng stjäl, upptäckes och inkallas till husbonden. På ett och annat ställe brukas då att lemna brottslingen full absolution, och mot ett contant afdrag utaf den stipulerade lönen; på andra erhålles syndaförlåtelsen efter förut utdelad husaga, och efter denna procedure insättes deliquenten åter bland den hederliga tjenstepersonalen, såsom hade ingenting passerat. Nu frågas, har den enskildte medborgaren rättighet att på detta sätt sjelf vara angifvare, domare och bestraffare, och rättighet, att på detta vis springa den offentliga domsrätten i förväg? Jag tror det icke, men deremot, att ett sådant godtycke alstrar ett visst förakt eller en viss likgiltighet för den allmänna opinionen om heder och dygd.

Carl August Adlersparre
Smärre skizzer I (1849)

En dräng är en manlig arbetare, som under hela året bor på bondgården, under anställning af bonden. Drängarne bo och sofva i drängstugan, och hafva dermed icke rätt till egen mark att bruka. I ersättning för sitt arbete erhålla de dermed mat och husrum, samt en mindre lön, då de arbeta. En vanlig lön för ett dagsverke är tjugofyra skilling banco (en half riksdaler banco). Arbete sker större delen af dagen måndag till lördag under mer arbetsintensifva

perioder, såsom sådd, slåtter och skörd, samt under vintertid på gårdar med skogsbruk, då detta bedrifves under sådan tid, för att timret skall vara redo att flottas vid islossning och vårflod.

Drängar skilja sig dermed från daglönare, backstugusittare och andra, som komma till gården för att hjälpa till endast under arbetsperioder, och sedan lämna, och äfven från torpare och statare, som ha egen mark att bruka.

På en gård med flertalet drängar är det icke ovanligt att finna en eller annan »drängfogde», som ordnar arbetet åt husbonden och som håller rätt på drängarne.

Piga

»Detta är icke rätt! Hvem som vill kan gå; jag gör det icke mera!» Då brast hela skaran ut i skratt. Detta förtröt mig än mera och jag kom i gräl med en af frökarnne; då steg den äldsta fram och sade: »Vet du inte, att det är en »grace» af oss att leka med dig, som bara är en simpel piga? Om vi befallde dig att gå blindbock en hel dag, vore du så god och utan krus lydde; det vore inte mer än rätt; nu vet du det.»

»Det var en besynnerlig rätt, » svarade jag och vägrade att gå mera. »Nej, du skall gå; vi befalla dig det, och lyder du inte, tala vi om det för mamma!» ropade alla med en röst; men den ena af Rosenskönorna anmärkte: »Det törs vi ända inte, ty mamma har ju förbjudit oss att familiarisera oss med sämre folket; hos det skall man bara hålla sig i respekt.»

Sophie Bolander
Trolldomstecknet (1845)

En piga är en kvinnlig anställd på gården, likt en dräng är en manlig sådan. De uppgifter, som anförtros den ena, äro dock icke demsamma, som för den andre. Pigornas arbetsuppgifter inkludera ofta matlagning, barnpassning, tvättning, städning och, på gårdar

med kreatur, mjölkning och skötsel af dessa, då fäskötsel är qvinnogöra. Och emedan drängarne bo i drängstugan, bo pigorna på gården i pigkammaren. På större gårdar i söder skiljes mellan pigorna, som utföra lantarbetet, och tjensteflickorna eller jungfrurna, som arbeta i hemmet, men på mindre gårdar göres sällan denna afskiljning. I sådana hushåll kan det äfven finnas en »husmamsell» som har en öfverordnad roll, likt drängfogden öfver drängarne.

Fäbodjänta

På ena väggen äro vanligen alla de jäntors namn uppskrifna eller rättare inristade, hvilka under en följd af år i sätran varit sommaren öfver. Der läser man sålunda: Ingial (Ingegerd), Helga , Siri och Ingeborg m. fl., påminnande om äldre tider!

Det är icke blott dessa namnristingar man roar sig med på lediga stunder — hågen leker ock åt annat håll. När, t. ex., ystning blifvit verkställd, tillagas slutligen en mängd lill-ostar, hvilka sedermera i hembygden presenteras åt vänner och bekanta, särdeles bland mankönet. För de sednare komma ock andra vängåfvor i fråga. Jäntan hemtar ibland ur löfskogen de finaste björkrötter, och af dessa flätar hon med konstfärdig hand ett bredt band, hvars ändar utsiras med tofsar af rödt och hvitt garn. En sådan fläta kallas »leetäger », (lierötter eller lieband,) och bortskänkes vanligen åt den käraste, som om sommaren binder den vid lien, eller kanske oftare förvarar den som ett kärt minne.

Maximilian Axelson

Vandring i Wermlands Elfdal och Finnskogar (1852)

I de nordligare delarne af landet är betesmarken på gården sällan tillräckligt frodig för att kunna hålla större mängder kreatur på bete och samtidigt ge hö till vinterfoder. Af denna anledning

skickas boskapen ut på aflägsnare betesmarker under sommarmånaderna, medan de betesmarker som finnas närmare till handa slåttras för att på så hvis ge foder till vintern. Då kreaturen må hållas efter under dessa tider finnes vid dessa marker mindre stugor, kallade fäbodrar.

Att hålla efter kräk (getter och kor) är qvinnögöra, och till fäbodarne skickas bygdens unga töser, för att på detta sätt göra nytta under denna tid (och kanske äfven hålla dem borta från mansfolk som eggas af det vackra vädret!). De tillbringa der sina dagar med att valla kor, mjölka, kärna smör och ysta. Endast ett fåtal gånger återvända de till gården under sommarmånaderna, då ofta på en söndag, för att gå i kyrkan.

Brukspatron, eller disponenten

Jag var kär i Frederique.
Kom en Brukspatron så rik;
Han tog 'na till sitt bruk —
Jag blef hjertesjuk.
Jag var kär i Frederique,
Men ack! jag var ej rik.

Carl A. Kullberg
Dikter (1850)

En brukspatron är en rik och förnämlig herre, som äger och drifver ett bruk, såsom ett jernbruk, ett glasbruk eller ett pappersbruk. Bruket är en stor industri och sysselsätter mången af bygdens folk, och det har ett ständigt behof af råvaror i form af kol, malm, sand eller lump (tygstycken som användas i tillverkningen af papper). Brukspatron har icke bara den status i socknen, som endast penningar kunna gifva, utan äfven ofta genom brukets landegendomar mycket af rösterna i sockenstämman.

Brukspatrons hustru kan tituleras »brukspatronessa».

Vissa bruk kanske icke drifvas af brukspatron sjelf, utan af en disponent, som är tillsatt för att drifva verksamheten, i ägarens ställe. Men en disponent är närapå likafullt distinguerad och mondän som en brukspatron, och endast i kontakt med ägaren sjelf finnas det någon större skillnad.

Kolare

Lik naturen hög och jättestor,
Mårten, kolare, bland bergen bor.
Sällan fick han hvila,
När från skogens mila
Röken upp i svarta hvirflar for.

Julia Christina Nyberg
Mårten och Bolands-flickan
Nya dikter af Euphrosyne (1842)

En kolare är en man, som genom bruket af en kolmila, förbränner timmer till kol, som sedan användes som bränsstoff i jern- eller glasbrukets masugn. Kolaren är ofta en torpare, som betalar sitt arrende till markägaren (antagligen ett bruk) i form af en viss mängd kol. Kolarens stuga ligger ofta långt ute i skogsmarken, och hans lif vore ganska ensamt, om han inte hade en kolaredräng eller så qvinna och barn. Men när milan icke skall vaktas, kan kolaren i alla fall komma in till bygden.

Att kola är ett hårt arbete i början, sedan ett nogsammt vakande. Först skall milan byggas, genom det nogsamma staplandet af timmer, hvar efter den skall tätas medelst torf och lera, och håligheter skapas, så att en tillräckelig mängd luft inkommer, för att glöden skall kunna fortgå, utan att så mycket intränger, att milan brinner. Derefter måste milan vaktas, ty den pläger sjunka ihop under processen, hvilket få sprickor att uppenbaras, som kunna släppa in luft. Den kolare som somnar vid sin post, och icke märker, att den brinner, riskerar att förlora både mila och arbete!

Backstugusittare

Till venster vid kyrkan spordes nu en förfallen by. Det var denna, som Wallander hade ämnat rasera; nu beränte han sig likväl noga förut. Emellertid hade han beslutat att låta den stå tillsvidare. Der funnos för resten godsets flesta fattiga; som voro daglönare och backstugusittare och lefde af tillfällig arbetsförtjenst, som de sedan söpo opp på krogen. Härifrån emanerade derföre det mesta onda på godset; den byn var så att säga ett slags sår, som afsatte onda vätskor i den öfriga kroppen. Hvarje ort har sin. För öfrigt utgjordes befolkningen mest af utskottet af de raserade byarnes invånare och hade förut njutit välmåga.

Hvilken rätt är billigare, än den, att menniskan, som skaparen ämnat att med sitt arbete försörja sig af jordens frukter, får tillfälle att med sitt arbete beröra denna allas vår gemensamma moder jorden! Derför hade Westbys nuvarande innehafvare mycket funderat på passande arbete åt dessa olycklige och stannat vid åtskilliga förslag. Clara önskade ingenting hellre: ur sitt menckliga hjertas synpunkt.

Carl Wilhelm Bergman
Clara Winqvist. Roman (1849)

En daglönare är en stackare som icke lyckas erhålla en tjenst som dräng eller piga, utan tvingas ta det arbete som erbjuds. Lagen är nämligen sådan, att den som inget arbete har, icke må neka ett erbjudande af sådant slag. Arbetsbördan på gårdarna är dock ojämn, hvarför daglönarna blott ha arbete när sådant kräves. Deremellan ha de litet att göra och inga penningar, och försörja sig bäst de kunna. Vissa kanske sälja mindre handverk, andra laga trasiga verktyg och skodon, många få hjelp ur socknens fattigkassa.

»Backstugusittare» kallas sådana, som bo i stugor på obrukbar

mark, såsom stenmark, sluttningar eller allmänningen. Stugan kan vara i innevånarens ägo, men marken är det icke. Då de sakna brukbar mark, kunna de icke likt torpare försörja sig genom åkerbruk, och må derföre försörja sig på annat sätt, såsom genom daglönearbete eller handtverk.

Vissa backstugusittare äro mer lyckligt lottade, då de besitta en pension, som de erhållit från en gård. En enka eller en gammal dräng som icke längre förmår arbeta kan på detta vis gifvas ett hederligt lefverne, utan att behöva förlita sig på sockens allmosor såsom fattighjon.

Fattighjon

Olof Svensson, Bondeson från Granbäck i Gilbergä Socken, född 1742. Student i Upsala, 1768. Prestvigd den 24 Novemb. 1769 - Comminister i Tyksmark, Holmedals Pastorat, den 8/8. 1787; Tillträdde den 1/5. 1788. Här Comminister den 28/1792; tillträdde den 1/3 *1793. Dog den 25/11 1812. Gift, 1:o med Anna Cajsa Hedin, dotter af Bruksbokhållaren Olof Hedin och Enka efter Bokhållaren David Kjellman. 2:o med Anna Elisabeth Tingelholm, Comministersdotter från Millesvik. Svensson efterlemnade sitt hus i det utblottade tillstånd, att hans Enka blef i Socknen rothjon. Hon dog på Sopple fattigrote den 4/4 1828.

Joban Hammarin

Carlstads Stifts Herdaminne. Andra delen (1847)

Fattighjonen äro hvarje sockens största ledsamhet. Dessa menniskor, som af en eller annan anledning icke kunna försörja sig sjelfva, de sjuke, de lytte, de gamble, de vansinnige, de föräldralöse — de förlita sig alla på sina medmenniskors barmhertighet.

Städer må ha fattighus, der dessa arma varelser kunna lefva under uppsigt af en af socknen anställd qvinna, men på landsbygd finnes

ofta inga sådana möjligheter. Der är det i stället gårdarnes gemensamma ansvar, att försörja fattighjonen. Detta kan ske på olika vis. Vissa fattighjon kanske erhåller en egen liten stuga och bor som backstugusittare, med en mindre pension af bönderna för sitt uppehälle, eller som boende på sjelfva gården. Dessa senare kallas **inhysesjon**, och utplaceras ofta i socknen genom fattigauction. För dylik aucion placeras hvarje år ett plakat vid kyrkan, som listar de olika fattighjon som för året kräfva inhysning, och den sista söndagen före jul hålles aucionen, i hvilken hvarje hjon placeras hos den, som kräfvit minst ersättning derföre. Denna ersättning utbetalas sedan till bonden från öfriga församlingen. På sådant sätt omhändertaras hjonen för mindsta konstad, och de slippa den rotegång, som tillkomma rotehjonen.

Rotehjon hafva nämligen icke samma boplats under året, utan förflytta sig olika gårdar emellan, i hvilka de stanna i en till fem dagar, beroende på gårdens storlek. De vandra (eller, för skröpligare hjon, skutsas) mellan gårdarne inom samma rote, ofta bestående af sex gårdar. Som bevis på sin rättighet till inhysning under veckan bära de en fattigklubba, i hvilken rotens gårdar och hvar gårds tidsintervall är inristat. Då det anses bringa olycka att ha ett fattighjon dö på gården, sjasas de snabbt på porten vidare till nästa gård, när de äro sjuka.

Fattighjonen delas upp i 2:ne klasser. Till *första klassens fattighjon* tillhöra de, som äro fullständigt oföre, såsom de sjuke, de vansinnige, de gamble, &c. Till *andra klassens fattighjon* tillhöra de, som genom daglönearbete eller liknande äga möjlighet att tidvis försörja sig, men icke till den grad, att de kunna lefva utan stöd.

Landstrykare, lumpsamlare, resandefolk o. dyl.

Bäst han nu stod i begrepp att tillkalla hållkarlen, såg han huru en tät massa af folk samlat sig kring en stor täckvagn, längre fram på gården, under uppgifvandet af hotelser och svordomar. Han gick närmare och såg huruledes en lång, handfast bonddräng höll på att draga en något äldre man ur vagnen, hvarvid ett bredvid

honom sittande fruntimmer, blek af förskräckelse, men af bländande skönhet, uppgaf några häftiga rop, i det hon bedjande sträckte sina hvita händer mot den raa hopen:

» Ut med tattarqvinnan också! » ropade nu en grof bränvinsbas, » vi ska' inte tåla några hedningar och blodsugare i landet, det är jag man för! Utmed henne, säger jag! »

Den siste värde talaren, arbetade sig nu, raglande, fram och fattade den förskräckta qvinnan i armen, men i samma ögonblick omfattades hans nacke så eftertryckligt af några jernfingrar, att han blef högblå i ansigtet och genast måste släppa sitt tag.

» Blygs du ej, din usling! att bära hand på en qvinna? »
» Ijöd i detsamma Ragnars klara, manliga röst. »
» Borrt ifrån vagnen allihop! eljest få'n j med mig att göra. »

För att visa det hans hotelse ingalunda var att förakta, upplyfte han nu bränvinsbasen och kastade honom sedan ifrån sig, som om han varit en vante.

Inga muntliga föreställningar hade kunnat visa sig hälften så vältaliga, som denna oförmodade kraftyttring. Hopen drog sig genast, ehuru knotande, några steg tillbaka, och Ragnar sporde nu den närmaste af de kringstående om orsaken till detta våld på Kongl. Maj:ts och kronans landsväg.

» Det är judpack, herre, ett satans judpack, hvaraf det nu börjar att komma tätt som gräshoppor, » svarade denne. » De resa hit för att dra silfret ur landet och att köpa barn, som de sedan ämna att sälja åt Hundturken; det är en regal sanning, för se det har jag

| hört af köpmännerna i sta'n. »

Wilhelm von Braun

Herr Börje. Poetisk kalender (1851)

Till denna categorie sälla sig alla de, som icke hafva en fast bostad, utan drifva runt från gård till gård. De ägna sig för sin försörjning åt olika verksamheter:

Kittelflickare kallas de, som erbjuder förtäring af grytor och fat.

Lumpsamlare kallas de, som insamla tygtrasor, kallat lump, för att sedermera försälja det till pappersbruken, som tillverka papper deraf.

Valackare kallas de, som kastrera hingstar.

Resandefolk benämnas de menniskor af blandad herkomst och ett icke svenskt språk, som på detta sätt resa runt, och försörja sig på ofvanstående och andra sätt, såsom mindre hantverk och daglönearbete. De allra flesta menniskor benämna dem dock »tattare»; en term, som härstammar från ordet »tartar», och varken är correct eller särdeles smickrande.

Judar benämnas det folk, som är af mosaisk trosbekännelse, och som också ofta färdas genom landet.

Landstrykare kallas menniskor i allmänhet, som på detta sätt reser runt mellan gårdar. De försörja sig på ofvanstående sätt och som daglönearbetare, men jemväl på almosor och gifmildhet från de godsägare de besöka. I många fall hafva de god kännedom om hvilka gårdar som äro gifmilda, och sprida äfven denna kunskap mellan sig.

Viktigt är att notera, att det är olofligt att färdas mellan socknarne utan giltigt pass. Många landstrykare färdas derföre endast mellan gårdarna inom samma socken, och de som röra sig öfver större gränser lida ständigt af risken att hamna i trångmål med länsman.

Sockenshantverkare, äfven kallade gärningsmän

» Ja, min bästa fru Messarius, det är icke yrket, som bestämmer människors rang i sällskapsverlden, utan deras bildning. Det är också stor skillnad på en trädgårdsmästare i Stockholm, och en som tjenar på en herrgård här på landet; samma skillnad, som mellan sockenskräddaren här och en skräddare i Stockholm, fast mycket mera hvad Muller beträffar, som är en vetenskapligt bildad man, i gunst hos sjelfva kungen, fru prostinna. »

Anonym red.

Amaranthben. Bjöu-kalender för 1848 (1847)

Skråväsendet är gammalt i Sverige, och hantverk och handel äro icke tillåtna på landsbygden, med ett fåtal undantag. Bönder tillåtas för husbehof syssla med visst hantverk, och ett annat undantag är sockenshantverkaren, eller gärningsmannen, som han också kallas. Vi tala normalt om skräddare, men äfven smeder och skomakare förekomma. Sockenskräddaren har icke något kraf på träning eller utbildning, såsom en skräddare i staden må ha, och utses af sockenstämman. Han må enkom förrätta sitt värf inom socknen, och icke konkurrera med skråskräddarne.

Skräddare och skomakare pläga ambulera mellan gårdarne, och stanna kvar, så länge arbetet kräfva. Gården tillhandahåller de material han behöfva, och ger honom mat och logi, under tiden har stannar. När inget mer arbete finns att göra, så vandrar han vidare till nästa gård. Sockensmeden, deremot, är beroende af sitt städ och sin ässja, och behöfver derföre stanna i sin egen stuga, så får bönderna komma till honom. Smedens arbete kräfva mer kunskap, och han köper in sin egen råvara, och dermed sitter han äfven på en något högre gren på samhällsträdet än sina ambulera kolleger.

Vestgötar

Knappt inkommen, underrättas jag om att en Vestgöte i köket utbredd sina varor — jag måste skynda dit att se huruvida jag ej kunde köpa något; — en halftimma mindst gick väl åt att rifva upp den sluga mannens schavletter, tyger, m. m. att pruta och slutligen stadna för ett halskläde och några alnar sockerduk, som jag rätt icke vet hvad jag skall göra med.

Martina von Schwerin den yngre
Småsaker af en nybegynnare 2 (1836)

Handel är i lag begränsat till borgare i städer, och har så varit sedan urminnes tider. Men bönderna i Sjuhäradsbygden hafva ett särskildt undantag från denna lag, och äga således rätten att bedrifva handel på landsbygden. De nyttja denna rätt icke endast inom sina egna socknar, utan resa land och rike runt för att kränga sina varor, som de ofta köpa upp från utländske handelsmän.

Vestgöten kommer till bygden i slutet af hösten, eller snart innan jul. Han lämnar de flesta af sina varor hos en pålitlig bonde i bygden, och reser sedan runt i hela tragten, besöker gårdar och breder ut sina varor på köksborden. Tyger äro några af de vanligaste varorna, men allehanda små föremål, som enkelt kunna transporteras, hemslöjd och annat praktiskt, medtages, och den som vill ha något speciellt lägger sin beställning till vestgöten, som ordentligt noterar den och kommer med varan nästa år. Men en god vestgöte känner också sina kunder, och vet hvilka varor som behaga dem, äfven utan att de beställt dem!

Förutom verstgötarne gå äfven ibland land och rike runt kolportörerna, som äro ambulerande försäljare af böcker och tidskrifter. Dessa böcker äro af blandad kvalitet och moralisk riktighet, och ha ett stundom dårligt rygte. Försäljning af böcker vid dörren kallas dermed kolportage. Vissa kolportörer komma från kristeliga traktatsällskap och sälja eller dela ut religiös litteratur,

bland annat roparböcker, hvilket icke ses på med blida ögon af kyrkoherden. Se mer under »ropare».

Ropare

Vår tids millionärer, nykterhetsifrare, till och med de af många föraktade, af andra förföljde läsare, ropare, m. fl. antyda verkligt behof af väckelse och besinning; huru nödvändigt det torde vara, till undvikande af omstörtning, att hvar och en i sin stad blifver betänkt på, att värdigt begagna de medel, som blifvit beskärde till befrämjande af förädling och der af följande verklig lycka.

Anna Fredrika Ebrenborg

Skildringar ur det busliga lifvet (1845)

Ropare kallas de ambulerande oratorer, ofta barn, som ropa ut ett budskap om nykterhet, sedligt leverne, och ett lif i samröre med Gud. De kallas »ropare» i undvikelse af ordet »predika», då detta, säga de, är hvad prester göra. Roparne äro illa ansedda af presterskap och stat, och icke sällan arresteras och plågas de, men i många af supande och fattigdom förpinade socknar vinna de gehör hos pigor och torpare. Icke sällan tala de ont om de höga herrar, frälse och godsägare, som lefva fett på de armas bekostnad, och vinna dermed fattige fränder och mäktige fiender.

Religiösa samlingar under ledning af lekman äro i konventikelplakatet förbjudna, och roparne måste ibland föra sina samlingar i hemlighet. På dessa samlingar händer icke sällan, att såväl roparen som åhörarne kollapsa i extas öfver det kraftiga budskapet.

Om herrskapet vill använda en ropare i spel, rekommenderas att icke låta denne spelas af vare sig HERRAN, som är motståndare till roparrörelsen, eller Huldran, som representerar de laster roparne vilja förgöra. Istället spelas roparen som en Syndare, men en som varken påverkas af Skam eller Begärelse, utan istället sjelf kan dela ut Skam till Syndarne, i samtal med dessa, och äfven ta bort

Skam för den som deltar i väckelsemöten och lofvar bot och bättring.

Kyrkoherde

— Ditt sinne är uppfyllt af otro och egennyttan, — återtog August. — Endast jordiska sträfvanden, jordiska begär leda dina handlingar... Ack min son, inte vill jag fördöma dig... Domen tillhör Herran... Jag älskar dig, såsom alla mina för villade bröder, men jag ville icke att du, på den bana du vandrar, skulle draga med dig en syster i förderfvet.

Sven hade blifvit tankfull och allvarsam. Hans öga stirrade mot jorden, under det hans panna lade sig i dystra rynkor.

— Ni är sträng, herr pastor, — sade han slutligen, — mycket sträng... Nog är det sannt, att jag är en stor syndare, men något brott har jag dock aldrig begått. —

Räknar du det för intet att bedraga de offentliga myndigheterna? — återtog presten. — Har du icke mångfaldiga gånger bestulit staten på dess rättmätiga egendom, endast af lumpen vinningslystnad? Tror du väl, att smugglare kunna ärfva Guds rike?

— Det är nog sannt, att jag smugglat, — sade Sven, — men det göra alla, som kunna komma åt..

Herman Bjursten
Egoismen (1852)

Kyrkoherden är den högste och mest respekterade herren i socknen. Han tillhör traditionellt ett högre stånd än bönderna, han är lärd och bildad, och han är en Guds man. Kyrkan är hela socknens centrum, hvar man hör icke bara Herrans ord, utan jemväl nyheter och lagar.

Kyrkoherden bär på sina axlar hela socknens moraliske hållning och andliga bildning. Han håller årligen husförhör i hvarje gård, och noterar den, som icke kan sin katekes. Den som vill färdas till en annan socken behöfver ett respass och ett intyg, skrifvet af sockenspresten, som styrker hans eller hennes goda caractère och moral. Kyrkoherden är också den, som leder sockenstämman, som tar alla viktiga gemensamma beslut. På landet finnes ingen annan representant för varken Gud eller Konung, än kyrkoherden! Det är således en synnerligen dårlig idé, att komma på hans onda sida.

Bönderna i sin tur betala tionde, som användes för prestgårdens uppehälle, och kyrkoherden har sitt eget tjenstefolk, som det anstår en man af hans ställning. Prestgården kan också sjelf ha marker och fän, som hvidare bidraga till hans ställning.

Kyrkoherden är vidare bygdens i synnerhet mest beläste, och talar latin såväl som ofta frasyska och tyska. Det är icke att förundras, om han finner otillfredsställande sällskapet af utbildade bönder omkring honom!

Socknen

En socken är ett område, hvars folk går till samma kyrka, och delar således kyrkoherde och prestgård. Kyrkan är socknens centrum, dess bultande hjerta, och det är dit man går, för att höra, icke enbart Guds ord, utan jemväl nyheter och nya lagar, och man går dit, för att språka med andra, för att uppgöra affärer, för att auktionera ut rotehjon vid jul, och mycket annat. I kyrkan styr kyrkoherden, och som den mest bildade karlen och representant för såväl Kyrka som Krona, så är hans ord synnerligen hörsammat. Säger kyrkoherden att det ska vara si, så är det få, som påstå, att det ska vara så.

Men den beslutande magten i socknen är ändå egentligen sockenstämman. Där besluta de bönder, som bo i tragten, och

dermed hafva rätt, att uttala sig i stämman, om allehanda spörs- och göromål. Frågor om underhåll af kyrkan, tvister mellan grannar, frågor om förmyndarskap, arfstvister, bestraffning af slagsmål och dylika ting, de benämnas och beslutas om under sockenstämmans möte. Her utnämnas tillika sexmännen, de sex karlar, som skola vara ansvariga under året, för verkställande af sockenstämmans beslut, samt för underhåll af kyrka och prestgård, och hjälp med kyrkotukten. Äfven sockenskrifvaren utnämns. Denne sistnämnde ha i uppgift, att se till att alla dokument rörande skatteuppbörd, och qvittens på betalning äro i ordning, samt hjälper till vid ärenden med myndigheter utanför socknen. Vidare utnämning af viktiga poster som kyrkvärd, klockare, organist, och sockenshantverkare skötas af sockenstämman, lika som fattigvård och spannmålsmagasineri i socknen komma under deras mandat. Kort sagt besluta de om det mesta, som icke rör den enskilda gården, utan böndernas samröre med hvarandra.

Bondens år

Bondens lif och lycka styrs obönhörligt af vädrets magter, och årstiderna som aflösa hvarandra gifva order, som bonden bör lyda, om han önskar ur sitt land bringa lif och uppehälle. Till sin hjälp har varje bonde den heliga boken; nej, jag talar icke om Bibeln, eller ens katekesen, utan om Bondepraktikan, som ger tips och råd om vad som skall göras och när, och som visar, hur vädrets magter icke kunna betvingas, men väl förutsägas.

Våren

*I rymden glada sånger skalla
Från fogelskarans lätta här,
Och fria insjöns vågor svalla:
Den hulda, blida vår är när.*

*Snart smälta skall i ljumma droppar
Hvar drifva jorden förr betäckt,
Och tufvans späda blomsterknoppar
Ömt smekas utaf vindens fläkt.*

*Snart fjärln, snabb och yr, skall flyga
Och kyssar få och kyssar ge,
Och bäcken, sorlande, skall smygga
Igenom gröna ängarne.*

*Ej mer, i byddan dold, min flicka
Skall gömma sig, så rädd och blyg,
Och genom frusna rutan skicka
En vänlig blick till mig i smyg.*

Anonym

När snön börjar smälta och tjälen går ur marken, påbörjas året på gården. Det är mycket, som skall göras. Fälten, som under snötäcket legat och hvilat, måste förberedas, och vårsåden sås. Ogräset, som växt sig fast på fältet, skall brytas medelst harfven, och sedan skall fältet plöjas med oxarne och plogen. Det är ett slitsamt arbete, som ta sin tid. Skall det gödslas, är det också nu som detta skall ske, innan sådden kan ta vid. Är det korn som skall sås behöfver jorden derefter vältas med välten.

Ett dårligt år kan kräfva hårdare tag, och kanske behöfver svedjebruk användas. Detta innebär, att skogsmark eller annan tidigare icke odlad mark bränns ned, för att askan skall befrugta jorden och ge bördig åkermark. Detta är dock icke en metod som kan användas ofta på samma mark, då den snabbt utarmas.

Det är äfven på våren som potatisen sätts, efter att nattfrosten gifvit med sig. Sättpotatis bör delas ut till torpare och andra stugor på marken, så att de kunna sätta sin egen.

För de gårdar, som ligga vid skog och vatten, är det med vårfloden som flottnarsäsongen börjar. De timmerstockar, som huggits ned under vintern och hvilat i närheten af vattendragen, kunna dra nytta af smältvattenfloden, och de hifvas i drickat af prägtiga flottarpojkar. Se till att stockarna äro märkta med bondens märke, innan de skickas nedåt floden, så att sågverket vid dess mynning kan samla opp och notera, hvilken bonde som lefvererat hvilket virke.

Efter en lång och kall vinter, då fåren behövt sin tjocka ull, för att skydda sig mot kylan, kunna de nu, med vårvärmens ankomst, klippas, och sedan börjar det långa arbete för qvinnorna, med att karda och spinna och sticka. Vid denna tid födas ofta också många af lammen.

Vårens största högtid är påsken.

Sommaren

*Herrlig, lik en praktfullt smyckad brud,
Står naturen i sin högtidsskrud;
Löfbetäckta trädens kronor gunga,
Jubelsånger alla foglar sjunga.*

*Blommor, blida blommor, öfverallt
Blicka fram i tjusande gestalt;
Kysst af fjäriln, smekt af vestanvinden,
Blickar rosen, purpurrod om kinden.*

*Gudomsprägeln mildt ditt anlet' bär,
Ljufva tid, — hur tjusande du är!
Bik på fägring, rik på fröjders hvimmel
Ter du för vår syn — en jordisk himmel.*

*— Kom du hulda, du mitt hjertas mö,
Följ mig ut uppå den blanka sjö,
Må vi vagga stilla på dess vågor,
Smekta utaf solens varma lågor.*

Anonym

Till sommaren är det dags för slåtter. Vårsådden växer, men är icke ännu redo att skördas. Om bonden sått höstsådd kanske något af denna är redo att skördas redan under sommaren. För boende i landets norra delar skickas kreaturen till fåbodarne, då betet icke är godt nog att ge både sommarbete och vinterhö. På hagarne vid gården slåttas det, och gräset läggs upp för att torka, innan det bärs in i ladorna. Slåttret bör äfven vändas, medan det torkar.

De välborne, som icke ha dagen full af arbete med slåtter kanske gå ut i skogen för att plocka bär. I en och annan prästgård känns lukten af syltande eller bärvins-jäsande.

Den som håller med bikupor kan under sommaren börja att skatta honung ifrån de små arbetarne. Tag icke för mycket, att de icke svälter! Sedan skall den slungas och silas.

Flickorna i bygden följa med kreaturen till fåbodarne, där de bo tillsammans under hela sommaren. Där mjölka de, där kärna de smör, där ysta de ost. Om kvällarne sjunga de sånger och sqvallra om bygdens karlar. Kanske ysta de en liten »vänskapsost» att ge till en stilig dräng, när de kommer hem till hösten? Kanske smyger någon dristig yngling iväg och besöker flickorna i sina fåbodar, i förhoppning om att bli väl emottagen? Men ve den ynglingen, om kyrkoherden får höra talas om upptåget!

Sommaren är äfven en god tid att se öfver gården, då det tunga arbetet med sådd och skörd icke tränger på. Väggar kunna behöfva tätas, af djur nedrifvna gärdesgårdar repareras, åkrar dikas, stenar rensas, stubbar huggas bort, och träd, som fällts af sommarovädren, huggas upp.

Sommarens största högtid är midsommar.

Hösten

*Strida regnets tårar falla
Öfver jordens rund, och vek
Ned mot tufvan böjer blomman
Stängeln, tynande och blek.*

*Fogeln flyr på snabba vingar
Fjerran ifrån nordanland,
Och orolig störtar vägen
Mot den snäckbeströdda strand.*

*Trädens böga kronor gulna,
Bladen, vissna, bvirfla ned;
Hemsk och kylig susar vinden
Öfver dal och ljungtäckt bed.*

*Men, fastän naturen skrider
Sin förvandling mot, den är
Skön uti den sista stunden,
Fägringsglorian än den bär.*

Anonym

Innan naturen sveper sig i dödsfylans hvita skrud, briserar den i ståtlig fågling, brandröd och gyllengul, en stum men vacker svanesång. Likaså briserar gården i lif och aktivitet innan vinterdvalan sänker sig. Flickorna återvända från fåbodarne med ost och smör och kreatur. Skördesåsongen börjar, och alla måste hjälpas åt med lie, grep och kärra, och sedan skall det in på logen och tröskas. Allt måste vara färdigt, innan Mickelmäss står för dörren. Fåren klippas en sista gång innan de iklä sig sin egen varma vinterskrud. Kanske hinns med att så lite höstsådd, som få hvila under snön för att tidigt spira nästa år? Och om dårliga tider stå för dörren, bränna ned ett vildvuxet parti för att genom svedjebruk ge möjlighet till en extra skörd nästa år. Och det, som skördats, kanske behöfva fragtas iväg till marknader för försäljning.

Hvissa tossiga stadsbor, som tagit med sig underliga vanor från kontinenten, gå under hösten ut, för att plocka svamp, som de sedan tillaga och äta. Förr svalt dock den redige svensken ihjäl, innan han åt en svamp!

Biodlare äro under tidighösten särdeles upptagna, då sista skattningen, slungningen och silningen skola göras, bina skola invintras, yngel och drottning skola öfvervakas och kuporna ses öfver.

Kanske kommer vestgöten på besök, med nyheter och varor från långväga platser. Kaffe till matmor, ett vackert tyg till bonddotterns nya klänning, en skarp och bra knif till snickare-Gösta. Sockens fjerdingsman går gård till gård tillsammans med sockenskrifvaren för att räkna och samla ihop tionde till kyrka och stat. När Mickelmäss kommer ställs det till med fest. Allt arbete är gjort, nu skall man njuta af dess frugter!

Veckan efter Mickelmäss är slankveckan. Tjenstefolket har ledigt, och de, som skola byta arbetsgifvare, för att de vilja det sjelfva eller för att de äro tvungna, då de icke fått sina contract förnyade, resa iväg för att söka ny husbonde. Andra anlända till gården, och fråga, om der finns arbete. Kanske behöfs en ny piga, nu när Kajsa-Stina gått och gift sig, och den där Anna förefaller nock en pålitelig tös?

Vintern

*Drifvan täcker ängen och dalen re'n,
Sista bladen stormen från träden plockar,
Solens fackla lyser med mättadt skens
Snön från himlen faller i täta flockar.*

*Vågen, hvilken skumrik mot stranden slog,
Under isens glänsande spegel hvilas;
Tyst är fogelsången i dyster skog,
Kall är vinden, som genom rymden ilar.*

*Ingen vänlig blomma i lunden ler,
Och på lätta, skimrande vingar flyger
Fjäriln ej från ros och till lilja mer,
Och på mjuka kalkarne kyssar smyger.*

*Dock fast blomstren vissnat jag äger dem,
An af deras fägring mitt hjerta lifvas,
I mitt lilla, enkla men lugna hem
I sin skönsta fägring jag ser dem trifvas.*

Anonym

När dagarna krympa och mörkret och kylan krypa, då är det rofyllt och stilla på gården. Om allt arbete gjorts rätt under året, om skörden var god och alla idogt arbetat utan lättja, har man nu allt, som behöfvas för att öfvervintra i ro och trygghet. Men om året varit dårligt är vintern den hårdaste tiden af alla.

Boskapen hålls i ladorna och matas med hö. Nu är en god tid att ge sig ut i skogen för att hugga timmer, som kan flottas iväg när vårfloden kommer. Snötäcket och de frusna åarna göra äfven transportererna lättare, och det är en god tid att på skidor besöka aflägsna bekanta och med släde köra for, alltså köra varor mellan marknader. I öfrigt håller man sig inomhus, sofver mycket, lagar de varor, man samlat på sig under året, och umgås med hvarandra. Äfven underhåll af redskap, tätning af väggar och annat inomhusarbete kan ske på vintern.

Den största högtiden är julen, då alla åka in till kyrkan, på väg upplyst af fackelsken. Vid julen presenteras äfven socknens fattighjon, som auctioneras ut i kyrkan. Den bonde, som kräfva lägst ersättning, för att ta hand om desse eländige stackare, få inhysa dem under året som kommer, mot betalning från socknen.

Året om

Men bondgårdens alla aktiviteter äro icke slafvar under vådrets magter. Mycket är det, som behöfver göras, helt oafsett tid på året. Korna producera sin mjölk året om, och pigorna behöfva mjölka dem om morgnarna. Det som går sönder behöfver lagas, oberoende af väderlek. Och alt emellanåt måste man resa till närmaste stad, för att köpa det, som gården icke sjelf kan härställa, och sälja det, som den kan. Jagt och fiske äro activiteter, som folket på gården kunna ägna sig åt, när de icke äro upptagna af annat, och detta kan dryga ut maten, och då och då placera redigt vilt och fisk på bordet, och kanske en päls som kan säljas eller sys om till varma vinterkläder. Icke heller är jagten begränsad till nyttodjur; om gråben eller mickel stryker i faggorna, bör man genast ge sig ut för att aflifva den rackaren, innan han ställer till med irreparabel skada!

Ett annat sätt att få kött på bordet är att slagta lamm eller kalf, och kötter som icke kunna ätas i närtid må torkas, rökas eller saltas in. Och vad godt är väl kött utan en liten sup? Den, som egen panna har, kan sysselsätta sig med att bränna bränvin på säd, eller på potatis, som på senare år blifvit så populärt.

En helt annan sorts fest är väl husförhöret, då kyrkoherden kommer på visit, och ser efter, att alla på gården kunna sin katekes. Det är bondens ansvar, att se till, att så är fallet, och han kommer i dårlig dager, om det visar sig, att hans drängar icke kunna budorden. Husförhöre kan dermed vara spänt, men då det är öfver, så ställas ofta till med fest, för att fira. Det kan också vara så, att folk från granngårdarne komma, för att i den vefvan husförhöras. Desto större anledning då, att ställa till med kalas!

Qvinnorna på gården äro ständigt upptagna. Icke endast sköta de om kreaturens alla behov, inklusifve kalfvning, när det blifva dags, utan all deras annars lediga tid gå åt till att sy och sticka och väfva, samt att tvätta och laga mat. Och det är icke endast fåna som kalfva, utan jemväl människorna! När ett barn skall

födas på gården, blifver genast alla gamla qvinnfolk, som erfarenhet ha om dylika ting, mycket upptagna. Karlarna göra bäst i att hålla sig undan, vid sådana tillfällen, och kunna godt vänta ute i snickareboden, medan qvinnorna göra arbetet inne i stugan.

Både karl- och qvinnfolk äro emellertid efterfrågade, när det gäller hemslöjden, bara de hafva skickligheten. Många äro de gårdar, där man förtjäna en och annan extra riksdaler under året, genom små slöjdarbeten och snickerier, som kunna försäljas på marknaderna. Men man bör akta sig, så att man icke gör intrång på de områden som skråverksamheten bevakar. Annars hamnar man lätt i klämmeri med länsman!

Bruk

Till sist ha vi bruket. Det går icke att säga allt, vad som pågår på ett bruk, men dessa paragrafer kunna förhoppningsvis ge ett hum, för den oinsatte. För det första, så pågå på bruken mycket af den verksamhet, som på gårdarna förekomma. Bruket håller många i arbete, och äfven dessa måste äta. Dermed odlas det, dermed hålles det med kreatur, dermed kärnas och ystas det. Många, som arbeta på bruket, äro torpare, och behöfva dermed odla sina egna vigtualier, medan de arbeta för bruket i utbyte för mark och stuga. De mer bruksspecifika aktiviteter, som pågå, variera naturligtvis, beroende på hvad för verksamhet, som bruket drifver. Nota bene, att ett bruk kan drifva flera verksamheter. Där vattenkraft står att finna, där kan industriverksamhet byggas upp, vare det sågverk, oljeslageri eller pappersbruk!

Jernbruk

Föreställ dig en vacker, landtlig byggnad, hvilken belägen i en angenäm dal, beherrskar de rika sädesfelt, hvaraf den på trenne sidor omgifves; föreställ dig en halfcirkel af löfträn dragen omkring detta felt, och

midt uti en högd, från hvilken du äger den friaste utsigt åt den sjö, hvarom jag talade i mitt förra bref; föreställ dig vidare en flod, som till hälften borrtgömd af de glesa träden, sorlande flyter fram, och med hvars susning bullret från en stångjernshammare och några andra vattenverk förenar sig: föreställ dig allt detta — och du kan göra dig ett ungefärligt begrep om S—.

Pebr Wahlström

Bref till en vän under en Resa i Landsorterna (1800)

Jernbruket producerar stångjern, som är det råämne, med hvilket all Sveriges jernindustrier arbeta, och som äfven säljs till främmande nationer. Bruket får in malm från grufvorna, som gärna kunna ligga i närheten. Malmen måste smältas ned i hyttan. Först måste den slås sönder i hanterbara bitar, hvilket görs af bokaren. Sedan skall den smältas i härden, och jernklumpen dragas ut medelst en stor tång, hvarefter den bearbetas under fallhammaren. Der delas den af i stycken, som sedermera värmas i ugn och bearbetas ut till stångjern, som väges och märkes. I smedjan är det alltid varmt och högljudt, och gnistor flyga öfverallt, och gabmle smeder pläga vara såväl döfve som krumryggige, men de äro respecterade mästare af sin konst.

För smide af mindre slag användes en mindre och snabbare hammare, kallad knipphammare, och smeden som brukar den kallas knippsmed. Äfven en och annan spiksmed, som arbetar med handslagen hammare, finns ofta på plats. Många andra arbetare krävas för arbetets gång. Malm och kol skola faras från grufvor och kolmilor. Dessa kolmilor drivas af kolare, som i utbyte för sitt arbete ha sina torp på brukets mark, och få lön i reda penningar. Smeddrängar, kolaredrängar och andra hjälpa till i arbetet, och en eldvakt måste gå och vagta på natten, att icke hyttan eller hammarsmedjan fattar eld.

Sågverk

Floden forsar utmed densamma, vredgad af det motstånd den röner, och rusande, full af skum, mellan de betydliga mångbladiga sågverk här äro byggda. Af dessa äro åtta sågar tillhörige Hr. Hall, två andra Hr. Mauler, och tvenne, som ligga å andra sidan samt höra under Ströms herregård, arrenderas af Hr. Hall. I somliga ramar äro ända till tolf blad, hvilket tillika bevisar sågstockarnas ovanliga tjocklek. Stockarne uppfordras af vattendriften.

Jonas Carl Linnerbielm
Bref under nya resor i Sverige (1806)

Ett sågverk ligger i ofta slutet af en flottningsled, där timmermän längs med floderna hifva i sitt märkta timmer, som flottas nedströms tills det når sågverkets skilje. Der sorteras stockarne efter märke, och registreras. Derefter föras de till sågverket, som difves af vattenkraft, och det sågas till plankor.

Naturligtvis finnas äfven mindre sågverk på diverse bruk, som mestadels såga sitt eget timmer, men kanske likväl litet åt grannskapet.

Pappersbruk

Lumpsamleri är en snuskig, otreflig sysselsättning, men nyttig är den. Huru skullen j menniskor eljest kunna utgifva böcker? Lumpsamlarne bidraga i sin mån att sprida kunskaper och välstånd bland menniskorna. Jag har hört talas om, att det finnes grosshandlare som göra i lump och derpå förtjena många tusende riksdaler årligen. För dem bugen j er och krusen och lyften på hatten. Men en stackars lumpsamlare, som med sitt mödosamma, ruskiga arbete kanske icke förtjenar så

många skilling, han föraktas och afskys, liksom han vore ett vedervärdigt krypdyr.

Anonym

"Nu ska vi tala om sagor" 2 (1855)

Ett pappersbruk gör papper af lump, det vill säga, af tygrester och trasor, som samlas ihop runtom i landet af lumpsamlare, som sälja sina fynd till bruket. Får bruket inte in sin lump, afstannar produktionen. Lumpen tvättas och rensas, och leds genom »holländarens» roterande knifvar, för att hackas och blandas med vatten till mäld. Mälden lägges i byttan för att forma papperet, hvarefter den värmes upp af kopparblästen och derefter pressas i papperspressen, som drages för hand.

Trenne man behöfvas, för att arbeta vid byttan: mästaren (äfvén kallad formaren), gesällen (guskaren) och lärlingen (läggpojken). Mästaren är den som formar papperet i ramen, och kanske tillsätter en figur eller ett märke i metalltråd, som tecken på brukets qualité.

Glasbruk

Han bad derföre en af arbetarne att få låna hans rör för att blåsa en flaska, och denne biföll äfvén hans begäran med det vilkor, att den unge mannen "till traktering åt arbetarne," såsom orden föllo, "skulle fylla den af honom blåsta flaskan med godt vin."

Den unge mannen gick genast in på det föreskrifna vilkoret, fick ett blåsrör, som nyss var doppadt i den flytande glasmassan, satte det för munnen, blåste till och fick en blåsa, så stor, att han sjelf blef förskräckt för den samma

Glasblåsarne utbrusto i ett skallande skratt, och högst förlägen återlemnade den unge mannen blåsröret till den arbetare, af hvilken han fått låna detsamma. Hans glasblåsa var så stor, att den rymde nära tre stop vin,

| som han naturligtvis måste bestå arbetarne, hvilka då
| ej glömde att dricka den nye glasblåsarelärlingens skål.

*Carl Magnus Ekbohrn red.
Flitens belöning (1854)*

För ett glasbruk krävas både bra sand, vattenkraft, och torf eller kol att elda med i hyttan. Äfven tillsatsmedel som pottaska och arsenik. Glasblåsare äro respecterade handverksmästare. Glasbruket kan tillverka dricksglas, buteljer eller fönsterglas, det senare genom att blåsa stora cylindrar, som klippas upp och kaflas ut på marmorbord. På vissa glasbruk kan man komma med sin tomma fönsterbåge, och reser sedan hem med ett ferdigt fönster.

I hyttan finnas mästare, gesäll och hyttpojke (lärling). Hyttpojken skall iordningställa verkstaden, ställa fram verktyg, hämta glas, väcka sin mästare på morgonen, fylla på vatten, och på sina raster försöka att lära sig hantera verktygen.

De olika ingredienserna blandas med glaskross och röras ihop i mångkammaren. Att blanda mäng är ett smutsigt och kräfvande arbete! Mängen skall sedan smältas i en degel, i den varma ugnen. Detta arbete göres under natten, så att smältan är färdig, när mästaren påbörjar sitt arbete.

På qvällarne samlas man i eldens sken i hyttan, värmer sig och berättar historier, eller spelar musik. Kanske har någon landstrykare fått nåden att komma in och värma sig på en kall höstafton.

Väfveri

| Här är en segelduksfabrik anlagd af Herrar Gibson
| och Keiller i Göteborg. Härvarande machinerier drivas
| med ett vattenhjul, ehuru desamme inrymmas i flera
| ganska stora byggnader. Det är en glädje att se med
| hvilken lätthet och skyndsamhet hampan häcklas, och
| huru hon flyttad från ten till ten snart blir användbar
| för väfstolen. Här nyttjades förr öfver hundra vanliga
| väfstolar och någre sådane brukas ännu, men åtta

mekaniska voro redan i gång och flere under arbete. Här förfärdigas jemväl behöfliga machinerier. Sedan Sverige omsider får liksom andra länder mekaniska inrättningar, huru många händer kunna icke användas för dess odlingsbara traktors uppbyggnad och häfdande!

Carl Georg Brunius

Antiquarisk och arkitektonisk resa genom Halland, Bobuslän, Dalsland, Wermland och Westergötland år 1838 (1839)

Väfning sker sedan länge tillbaka på många gårdar runtom i landet, om icke annat så för husbehofven. Textilier äro dyra, och att sitta och väfva är en nyttig sysselsättning för den driftiga qvinnan, när hon icke har annat att ombesörja. På hvissa större gårdar kanske till och med flertalet väfstolar samlas, och en litet större verksamhet kan bedrifvas i syfte att förtjäna en och annan sekin vid sidan af resten af verksamheten. Men nyligen ha från England större mekaniska väfstolar kommit, som kunna väfva både bättre och snabbare, än en stackars gumma på en pall. Detta har gifvit upphof till en affärsmöjlighet för den driftige entreprenuren att inköpa dylika väfstolar och inrätta en fabrik, som medelst vattenkraft tillverkar stora mängder textilier för billig kostnad.

Andra verksamheter

En qvarn kan drifva ett qvarnhjul som kan tjäna till många saker. Naturligtvis användas qvarnar, för att mala tragtens skörd till mjöl, men kollidergångsqvarnar brukas äfven för att krossa linfrön i oljeslageri, eller för att mala krut, eller annat materiel som behöfva finkrossas.

I områden, där leran är lämplig, kunna drifvas tegelbruk. Leran tages upp ur sjö eller mark, den blandas, formas och torkas i stora lador, och brännes sedan i ugn, hvilket tager flera dagar i anspråk. Det finnes murtegel, håltegel, fasadtegel och taktegel, men hvarje bruk tillverkar icke alla typer.

En annan verksamhet, som många bönder drifva på egen mark,

men som äfven göres på bruken i större skala, är kalkbränning. Kalk är viktigt för gödsling af åkrar och för murbruk, och den svenska kalken är af god qualité, och kan äfven gå på export till utlandet.

Den driftige brukspatron kan säkerligen finna opp mången annan verksamhet. Allt, som producerar något säljbart, är en verksamhet värdig en investering!

Oknytt

Denna del af boken innehåller beskrifningar af allehanda oknytt, som Huldran kan bruka i sina dramaturgiska ränksmiderier. Hvarje form af oknytt kommer här med ett förslag på en gåfva, men det bör påpekas, att Huldran är fri att använda hvilken sorts oknytt, som hon behagar, och äfven att låta ett härunder beskrifvet oknytt erbjuda en annan gåfva, än den som är gifven. Huldran är trots allt icke den, som låter begränsa sig af regler och categorier!

Huldran

Anders: Det är inte lite rart te få se dej nå'n gång på hele veckan, kära Anna, för bitti' och sent vanker du der oppe i bergena. Te slut kommer foll skogs-rån och tar bort dej, så att jag aldrig får se dej mer.

Anna: Jojo du, det torde nock hända det en vacker dag. Vet du, jag har verkligen sett och talt med skogs-rån många gånger, jag.

Anders: Åh aldrig! Kära Anna, hur ser hon ut?

Anna: Hon? Ah, du är tokig, Anders. Inte är skogs-

rån nå'n hon, inte. Det är en söt och vacker gosse med lockigt hår, som kommer fram ur djupaste skogen och sätter sej ner på en sten bredvid mej, och talar så ljufligt, och dansar med mej, och kysser mej också ibland, du.

Anders: Nej, nu drifver du bare spetakel med mej, din elaka! Husbo'n och alle andre, som sett skogsrån, säger, att det är en gammel skrynkelig och ful käring med mosse te hår, och gröne ögen, och röd pikmösse på hufv'et. Du har aldrig sett henne, det hör jag nock.

Anna: Tro hvad du vill; men jag har sett, säger jag. Och hvad tycker du, skogsrån har friat till mej, och jag har sagt ja, och det torde väl inte dröja länge tills det blir brölopp. Joho du! Vill du vara med på det, Anders?

Anders: Hu! jag ryser öfver, att du kan tale så ogudaktigt. Husbo'n har sagt, att den menniske, som plägar gemenskap med skogsrån, har sålt sin själ åt den Onde. Men du talar så mycke om tomtgubber och forsgubber och necken och troll, så det är foll inte så farligt som det låter. Herre Gud, om du tog nå'n skada te kropp eller själ, då skull' jag allt gråte mina modiga tårar, om jag aldrig gjort det förr. För nock vet du, att jag håller orimligt mycke åf dej.

Fredrik August Dablgren

Wermlänningarne. Sorglustigt tal- sång och dansspel (1846)

Huldran, eller skogsrået, som hon också kallas, är skogens härskarinna, en naken qvinna som förför män i skogen, och ibland villa dem ut i sankmarker. Presterne finna henne dubbelt anstötlig såsom både hednisk och lössläppt, och beskrifva henne som en demon och en sköka. Men det säges, att om huldran blåser i

jägarens pipa, så kommer hans bössa aldrig att missa.

Huldran är hela obygdens, vildmarkens, oknyttens och nattens drottning. Härskarinna öfver allt under månen, öfver alla de vrår, dit Kristi ljus icke når. Huldraspelaren spelar alla olika sorters oknytt, och huldran sjelf behöfver ingalunda dyka upp i spelet. Men om hon så vill, kan hon ta direktcontact med Syndarne och förvillia dem med sin skönhet.

Huldrans gåfva är obygdens domän, vildmarkens bemästrande. Den som är Bergtagen af huldran kan finna näring, trygghet och frihet i obygdens, och kommer alltid att klara sig, så länge han eller hon håller sig utanför bygdens gränser.

Troll

Bland dem som der ägde fäbodas, var en, hvilken hade en vacker kulla (ogift dotter). I henne förälskade sig trollen och ville gerna hafva kullan till sig. Men efter som hon var kristen kunde de icke få magt öfver henne. De passade dock tiden en gång. Om julnäti (julottan) satte fadern för sin häst och begaf sig till kyrkan. Dottern blef hemma. Han hade nyss lemnat gården, men kullan ännu ej hunnit börja qvåda sin julpsalm, när hela skaran af trollen inkommo och begynte klåda henne i den kosteligaste skrud, hvilket hon ej förmådde hindra.

Anonym

Svenska trollkärringar, spåqvinor och kloka gumor (1855)

Trollen lefva ganska likt menniskor, men afsides, ute i vildmarken. De plåga boende i grottor, men kunna valla sina djur och jaga. De äro ganska fula och klådda i trasor, men ha stora rikedomar

samlade hos sig, som de dock icke riktigt veta, hvad de skola göra med. De äro afvundsjuka på människorna för deras skönhet, och ett sätt, på hvilket man kan komma i kontakt med trollen, är tyvärr genom att en man eller qvinna af folket blir bortröfvad af trollen för att lefva med dem. Det kan handla om att de vilja, att man skall laga mat åt dem, sy kläder, spela musik eller liknande, eller till och med att de vilja tvinga en till giftermål. De kunna derutöfver röfva bort ett människobarn och i utbyte lämna ett trollbarn, kallad en bortbyting. I vissa fall kanske föräldrarna icke märka af det, och det kommer icke fram förrän barnet växer upp och finner sig annorlunda än de andre.

Trollens gåfva är rikedom. Den, som blir Bergtagen af trollen, finner sig belönad med gull eller andra rikeligheter, i sådan mängd, att den Bergtagne kan förskaffa gård och mark, om denne så skulle önska.

Dvergar

När Mundilfares dotter nu midt på himlens hvalf
det gyllne spännet hörde, än ön af slagen skalf,
än vände dvergen jernet allt under hammarns slag
helt flitigt och beställsamt. Han blef ej trött och svag.
För hvarje slag, som faller på bergens dyra skatt,
förrinner lösa slagget alltmer. Hans öga gladt
ser nu hur massan formar sig långsträckt till ett svärd,
helt bredt och hvasst i eggen, en kämpakonung värdt.
Han blir ej trött att hamra, hans kraft uppväller ny,

ju glattare han stålet ser blänka blått mot sky.
Till slut det blef så jemnadt, som hafvet omkring ön,
när aftonsolen vaggar till sömns hvar våg på sjön;
så blankt, att väna tärnor i kämpars dryckeslag
der kunde troget skåda hvartenda anletsdrag.
Nu såg en dverg, dess fader, sin bruna hy deri,
och gladdes att det skulle hans broders bane bli.

Carl Julius Lénström
Sigurd och Brynbilda (1836)

Dvergarne äro ett dugtigt och kortvuxet folk, som smycka sina fantastiske underjordiske salar med allehanda gull och deamanter. De äro likt trollen rika, men skiljas icke gärna från sina rikedomar, utan sträfva snarare ständigt efter mer. De smida fantastiska verktyg och vapen av dvergastål. Till skillnad från trollen se dvergarne icke på människorna med jalousi, utan med förakt eller nonchalance. Likt alla oknytt hata de Kristus och kyrkoherden, och kunna kräffa våld emot denne, i utbyte mot sitt dvergastål.

Vissa dvergar sägas också ha en hatt, som kan göra sin bärare osynlig.

Dvergarnes gåfva är dvergastålet. En knif af dvergastål ser ut som en vanlig knif, men den Bergtagne som gör bruk deraf, kommer aldrig att blifva besegrad i strid.

Tomtar

»Denna mors berättelse påminner mig om vår egen tomtegubbe,» sade Lars — »Du har väl icke, Brita, glömt att undfägna denna vår skyddspatron, vid ett tillfälle sådant som detta ?»

»Var lugn, Lars, redan för en timma sedan fick tomten sin skål med gröt på logen,» yttrade Brita.

»Måtte det bekomma honom väl!» inföll Olof småskrattande.

»Tyst, käre Olof, gäckas ej med husets tomte, annars går det aldrig väl,» svarade Brita, förebrående honom hans obetänksamma yttrande.

Carl David Arfwedson
Wadstena kloster (1848)

Hvarje gård har sin tomte, som hjälper till att ta hand om den och om djuren. Den som behandlar sin tomte väl och ger honom gröt kan förvänta sig hans hjälp. Om någon hotar gården kan tomten bli vred. Tomten ogillar Kristus och blir ovänligt inställd till den, som tar med sig kors eller prest in i gården.

Tomtens gåfva är gårdens välsignelse. Den som blifvit Bergtagen af tomten kommer alltid att finna sina djur välgödda, sina skördar ymniga och sina marker ofredade av naturens sköflingar.

Näcken

En ungefär trettonårig gosse under namn af Spelare-Jon infann sig alltid med sin viol vid de omtalade festerna. Han hade ingenstädes lärt sin konst; den gudomliga naturen hade inspirerat honom den. Sjelf uppgaf han Strömkarlen såsom sin läromästare, och ingen betvivlade uppgiften, utan man beundrade endast hans färdighet.

Samuel Hedborn
Minne och poesi (1835)

Näcken, äfven kallad Strömkarlen, är främst en utomvärldsligt begåfvad fiolspelare som kan lära varje musikintresserad speleman att spela fantastisk musik. Han kan också trollbinda människor och locka dem att gå ned sig i floden och drunkna. Hvem han hjälper är grundadt i hans lynne, och huruvida han kräver något i betalning. Han är öfver lag gladlynt och treflig, men saknar alltigenom mensklig moral.

Näckens gåfva är musiken. Den, som af Näcken lärt sig sjunga eller spela fiol, kommer att kunna skapa musik så grann, att alla, som deraf tar del, finner musikanten trollbindande. Alla som lyssna på den Bergtagnes musik, utom Syndare och kyrkoherden sjelf, spelas af Huldran istället för HERRAN, och alla äro immuna mot Skam, fram till nästa soluppgång.

Elfvor

Elfven hon räckte snöhvit hand från sig:

Drifver dagg , m. m.

”Och lyster Herr Olof trå dansen med mig?”

Jag lofvar m. m.

”Och intet lyster mig tråda dansen med dig;

”Ty jag skall hemta mina brudmän till mig.”

”Och lyster dig intet trå dansen med mig,

”Sorger och sjukdom skall följa med dig!”

*Adolf Ivar Arvidsson (red.)
Svenska fornsånger II (1837)*

Elfvorna äro ett skyggt folk, som kunna synas dansa i morgondimman. Hvissa kunna höra deras sång i trädens susningar. De äro vackra och graciösa, men kunna vara farliga att komma alltför nära.

I hvissa stenar i skogen kan man se små skålar utgröpta. Dessa äro elfqvarnar, och den som deruti offrar litet gull, eller så en liten docka gjord med hår eller naglar från en som blifvit sjuk af elfvablåsten, kan dermed vinna den sjuke helsan åter. Man kan också smörja elfqvarnarna med ister, för att hålla sig väl med elfvorna.

Elfvornas gåfva är inget annat än ohälsa åt dem, som göra den Bergtagne orätt. Den Bergtagne tillgifves makten, att förbanna någon med sjukligheter.

Vättar

Gack, fråga de lönlige vättar derom,
Som än våra skogar bebygga;
Ur bergen, ur strömmarna hör deras »Kom!»
Och vik ej förfärad tillrygga;
När elfvorna dansa på månbehlänst mo,
Förnimm, hvad de sjunga i aftonens ro!
Vräk hela din kammar- och förmaks-verld,
Den ömkligt förnäma, å sida;
I källornas porl, i vindarnes färd,
Hör makter, omätliga, blida!

De lära dig Runans hemliga ord,
Som herrskar i luft, i vatten och jord.

Per Daniel Amadeus Atterbom
Samlade dikter, volym 2 (1838)

Vätтарыne äro ett småvuxet och tjyvtigt folk, som i löndom bo i närheten af människornas boningar, icke sällan under golfvet. De äga förmågan att göra sig osynlige, och kunna således smyga runt och stjäla människors mat och föremål. Man bör agta sig för, att hålla ut kokande vatten på marken! Skulle det bo en vätte der under marken, kan han bli vred och förbanna en med allsköns fördärf.

Vätтарыne röra sig i små och osynliga utrymmen, och höra därmed, hvad som fördolt för andra är. Den, som mottar vätтарыnes gåfva, har dermed möjligheten att känna till bygdens alla hemligheter. Spelaren må när som helst uppfinna en mörk hemlighet om någon sockensperson, som denne i sitt innersta vet, att det är sanning.

Hexor

»Jag ville säga,» fortfor han ännu smått fnysande ,
»att jag kände en käring fordom i Åbo; det var en
hexa, hon spådde 1809 års revolution och 1812 års
krig och Napoleons fall och Carl XIII:s död i kaffe.»

Zacharias Topelius
Fältskärens berättelser II (1856)

En hexa är en qvinna, eller undantagshvis en karl (ibland kallad hexkarl) som erhållit mystiska trolldomskrafter. Måhända är hon

dotter till grufrået, måhända har hon lärt sig af trollen, måhända har hon färdats till Blåkullas gästabud. Hexor kunna svinga de mest förunderliga konster, men en af de vanligare är spådomskonsten.

En hexas gåfva är just förutsägelsekonsten. En Syndare, som blifvit Bergtagen af en hexa, kunna i samtal med någon annan meddela, att hon hört en spådom. Denna spådom kommer osvikligt att besannas, och alle deltagare måste spela på sådant hvis, att detta inträffar. Till och med reglorna för handgemäng kunna åsidosättas, om det är hvad som kräfves för att spådomen skall slå in.

Titlar och tilltal

Nedanstående beskrifning kan omöjligt vara mer än en förenkling af de regler och principer, som gälla för tilltal af olika menniskor på landet, men kan tjäna som ledsagare för den oinvigde.

Du

Tilltalet »Du» kan naturligtvis endast användas mellan nära vänner, inom familjen, och ibland af obildade drängar eller pigor. Älskande par och makar använda detta tilltal, och alla använda det, när de talar med barn. Utom detta bör man dock vara ytterst försiktig, och endast bruka det med någon, med hvem man »lagt bort titlarna». Mellan män göres detta lämpligen genom en »brorskål», efter hvilken man är »bror» och »du» med hvarandra. Ett förslag kan lyda så enkelt som »Herr Andersson och jag, som är så goda vänner, borde väl vid det här laget kunna lägga bort titlarna? Vad säger han?» eller »Elsa kanske vill lägga bort titlarna med mig, om hon inte misstycker?». Det senare kan dock endast sägas af en kvinna! Det är mycket ohyfsat för en man att föreslå, att lägga bort titlarna med en kvinna, och hon bör utan tveak och skamsenhet genast afvisa ett sådant förslag. Mellan män eller mellan kvinnor gäller istället regeln, att den med högre status bör vara den, som föreslår bortläggandet eller brorskålen, om deras status icke är likvärdig.

Ni

Förr i tiden användes tilltalet »Ni» på continentalt vis, i syfte att visa respekt. Så är icke längre fallet! Förutom i vissa omständigheter (framförallt i affärsbref och Göteborg), så används idag tilltalet »Ni» endast från ofvan. Husmor kan alltså tilltala sin piga med »Ni», eller bonden sin dräng, men att tilltala bonden med »Ni» är att visa en allvarlig brist på aktning! Många äro de, som icke niar ens sitt tjänstefolk, men skall det nias, så är det nedåt, och således aldrig mot en social jämlike, eller uppåt.

I de fall vi verkligen tilltala flera personer, och om dessa personer vara anständiga menniskor, afstå vi helst från tilltalet »Ni», som är så smärtsamt för de svenska öronen, för att istället bruka formuleringar såsom »herrsskapet». Det heter sålunda »Om herrskapet önskar stanna på middag, kan jag be Elsa att ställa fram två tallrikar till. Här finns soppa så det räcker och blir över!». Med drängar, pigor och torpare behöver man såklart inte vara så bekymrad om detta, utan kan gott använda »Ni», äfven om man inte använder det till dem i entalet.

Han & hon

Detta är det allmänna generella tilltalet för att visa respekt för sina medmänniskor, när det gäller pronomina. Titlar böra naturligtvis också användas, men dessa komma vi till. Således säga man »Vill hon inte komma in i värmen en stund?», eller »Här ska han få se på en djäfvul till mastiff!» eller kanske »Mor hennes måste vara stolt, att ha en så belevad och rådträdig dotter».

Titlar

När svenskar resa till continenten, säga de ofta »Så herrligt, att slippa den svenska titelsjukan! Här i Frankrike räcker det att säga 'Vous' så är man belevad. Icke som i fosterlandet, där allt är så complicerat.». Nu utspela sig våra dramer på landsbygden, och de värsta snårigheterna, som fått serfveringspersonalen att

uppfinna klumpiga fraser som »Hvad får det lof att vara?» för att undvika att behöfva tilltala sina gäster, kunna vi undvika. Men likafullt behöfva titlarna vara rätt, äfven om de äro barmhärtigt få!

Fru och Fröken

Det kan icke nog understrykas, att bruket, som börjat ses i modernare tider, att tilltala en gift borgerlig qvinna som »fru», och en ogift som »fröken», är en nymodighet som icke rekommenderas i detta drama! Dessa titlar äro förbehållna adeln, och brukas icke af kreti och pleti. Om spelet innehåller en grevinna, kan hon gott tilltalas »Frun», och hennes dotter, »fröken», men att kalla bondens hustru för »Fru Andersson», det lämpar sig icke.

Bonden

Bonden tituleras af sina drängar och pigor, torpare och andra som stå under honom, oftast som »Herrn». Det heter sålunda »Vill herrn att jag spänner för Brunte?» eller »Herrn har rätt, i det han säger.».

När tjenstefolket tala om bonden, snarare än till honom, kunna de också säga »herrn», eller oftare »husbonn». Således »Gösta! Spring nu för allt vad bena håller å hämta husbonn! Säj han att gamle Edvard ligger för döa, å vell tale med han innen han besöker sankte Per!».

När andra, som icke tillhöra bondens tjenstefolk, tala med eller om honom, säga de »Herr Efternamn», åtminstone om det handlar om en hemmansägare. Således »Om Herr Karlsson har en minut till öfvers, skulle jag gärna vilja språka med honom, om en vigtig fråga» eller »Har Sigrid sett till Herr Carlstedt idag?». Om bonden har ett gårdsnamn istället för ett vanligt efternamn eller patronymikon, kan detta användas. Således, om bonden heter »Jöns i Vall», ehuru han bor i Vallgården, kan han tituleras »Herr i Vall», eller kanske mer informellt »Far i Vall». Men att helt enkelt använda för- och efternamn går sjelffallet också bra. »Jag

må gå å tale me Jöns i Vall om det häringa.»

Bondmoran

Bondens hustru tituleras af tjenstefolket som »Husmor», och af alla som »Mor», eventuellt följt af sitt förnamn eller gårdsnamnet. Således kallas till exempel bondmoran Elsa Runedotter »Mor Elsa». Hon kan äfven kallas »Jönssonskan», om hon är gift med bonden Lars Jönsson. Om hon bor på Utthagården, kan hon kallas »Mor Utna» eller »Mor i Utna», till exempel.

Bondens barn

Bondens barn, om de äro ogifta, kunna kallas vid sina förnamn. Vid formellare tillfällen kan titeln »bondson» och »bonddotter» användas (äfven »torparson» och »torpardotter»). Således »Bonddotter Elsa Andersdotter». »Unge Herr Efternamn» går också bra för bondsonen, men knappast »Fröken» för bonddottern!

Torpare, drängar, pigor, backstugusittare, &c.

De, som stå under bonden i status, tilltalas oftast med sitt förnamn och inget mer. »Vill Dagny vara så god och bära fram stufningen?»

Hantverkare

De, som erhållit mästarbref, så som mästersednen, hyttmästaren och liknande, kunna tituleras »Mäster». Andra med »Herr», om de äga litet respekt, eller så förnamnet. »God eftermiddag, herr Lundqvist! Är måhända mäster Johansson i anträffande?»

Presten

Presten tilltalas med titel, eventuellt äfven med »Herr». Således »Pastor Johansson», »Herr pastor», »Herr kyrkoherde». »Fräls oss, herr kyrkoherde, för här på gården händer hiskeliga ting!»

Prestfrun

Prästens hustru kan tilltalas med makens titel, således »Pastorskan» eller »Kyrkoherdinnan». »Jaså, pastorskan är ute och promenerar?»

Brukspatron

Brukspatron tilltalas som »Patron Efternamn», »Brukspatron» eller »Herr Brukspatron». Att tilltala honom »Herr Efternamn» är ytterst oartigt! Arbetarne kunna också kalla honom helt enkelt för »Patron». »Dä ä torkan, se, patron. Qvarnhjula står still, och vi med det.»

Patronessan

Brukspatrons hustru tilltalas som »Patronessan». »Patronessan ska komma, säger han? Herreminje, och jag, som inte tvättat köksduken!»

Disponenten

Difvs bruket af en disponent så tituleras denne naturligtvis »Herr disponent» eller »Disponent Efternamn». »Disponent Müller får förlåta, men det är då rakt omöjligt, det han ber om.»

Titulerade stadsbor

Det är väl icke så vanligt, att på landet stöta på en direktör eller en notarie, men inackorderade på ett gods eller boende i en herrgård i närheten, kan man kanske stöta på dem! Dessa tilltalas naturligtvis med sin titel, och deras hustru med sin makes titel. Således »Direktör Cederbladh» och »Ingenjörskan Andersson». »Vill kommerserådet ansluta sig till oss för middag?»

Militairer

Den med en militair rang kan naturligtvis tituleras med denna. »General Rebenholm», »Fänrik Rask», &c. Hustrun tar egentligen endast makens titel om denna är hög, men på landet anses de flesta titlar fina, så man kan gott stöta på en »Majorskan Nilsson», eller till och med en »Löjtnantska», äfven om man i staden skulle skratta i mjugg, vid ett sådant tilltal.

Knegtar kan kallas enkom sitt soldatnamn, framförallt i militaira sammanhang. »Modig ska allt få sitt lystmäte, men först ska han aflägga rapport!»

Adeln

Adelns titlar och bruk äro många och komplicerade. Naturligtvis användes adelsmannens titel. Således »Grefve Gyllenkrook» och »Baron Nordenstierna». För dennes son används »Unge Herr Gyllenkrook/Nordenstierna» eller så används faderns titel. Döttrar ärfva icke faderns titel, utan använda »Fröken». Således »Fröken Gyllenkrook», och icke »Grefvinnan».

En dotter, som gifter sig uppåt, tar sin makes titel, medan en, som gifter sig nedåt, men ännu adligt, får använda sin faders titel. Gifter hon sig borgerligt förlorar hon sin titel.

Notera att »Baron» används som tilltal för en friherre, men att tilltalet »Baronessa» icke är brukligt i svenskan, utan »friherinna» bör användas.

»Grefvinnan» eller »Friherrinnan» kan användas som titel utan namnet, eller så kan den adliga titeln »Fru» användas, men denna skall följas af efternamnet. Således »Fru Gyllenkrook». Tilltalet »Frun» används enbart af tjänstefolket. »Ja, frun.»

Allt detta är alltför complicerat!

Om läsaren finner alla dessa regler mycket complicerade (äfven om de äro en förenkling af realiteten), så finnes här nedan ytterligare förenkling. Följ dessa regler, så kunna de värsta fadaiserna undvikas:

- I. Nära vänner och barn kallas »du», alla andra »han» eller »hon». »Ni» används alls icke.
- II. Bonden kallas »Far» och bondmoran »Mor», eventuellt följt af efternamn.
- III. Drängar, pigor, torpare och dylika, kallas sina förnamn. Äfven bondens ogifta barn.
- IV. Kyrkoherden kallas »Herr kyrkoherde» och hans hustru »Kyrkoherdinnan».
- V. Brukspatron kallas »Brukspatron» och hans hustru »Patronessan».

Namn

Låt oss tala en smula om den svenska namngifningen, som i dessa tidevarf är i förändring. Säkerligen känna de allra flesta af läsarne till dessa bruk, men det är icke alla, som äro bekanta med bruket på landet.

Patronymikon

Under den tid, som detta spel ämnar utspela sig, är ännu den vanligaste formen af efternamn det svenska patronymikon. Detta

innebär, att en man tar sitt efternamn af sin fader, med efterledet -sson, och en qvinna gör detsamma, med efterledet -sdotter. I vissa trakter skriva menniskor ännu detta som tvenne ord, således «Gustafs son» eller «Johans dotter», men detta är icke längre i gemen brukligt.

Nota bene, att en qvinna icke tager sin makes patronymikon, när hon gifter sig. Johans dotter förvandlas icke helt plötsligt till att vara Gustafs son, bara för det, att hon äktat honom! Detta bruk är i förändring, men i allmogens 1840 är det fortfarande så, som här angifves.

Matronymikon

I undantagsfall användas icke fadrens namn, utan modrens, sålunda «Majasson» eller «Birgittadotter». Detta är ovanligt, och brukas fremst i de fall, då fadren är okänd. Att bära ett sådant namn kan dermed vara ett lifslångt stigma, som visar alla och envar, som hör det namnet, att menniskan är född en oäkting.

Slägtnamn

Andra namn, såväg adliga som borgerliga, gå istället i arf, och behållas dermed oförändrade i familjen. Dessa är namn såsom Cederhöök, Strandgren, och så vidare. Hans Vargs son Lennart heter dermed Lennart Varg, och icke Lennart Hansson.

Gårdsnamn och epitet

Den svenska namnrikedomen är icke stor, och än mer kan det verka så i rurala trakter, där lokala namntraditioner verka. Det är icke ovanligt, att det i en viss bygd bo mer än en Nils Gunnarsson, mer än en Kajsa Larsdotter. För att skilja dem åt, är det icke ovanligt, att använda gårdens namn, der de bo. Den Nils Gunnarsson, som bo på Eriksgården, kan således kallas «Eriksgårdens Nils Gunnarsson», «Eriks Nils Gunnarsson», eller till och med blott «Eriks Nils». Således kan han skiljas i från Bro Nils Gunnarsson, som bor på Brogården. Andra epitet, såsom

«Nils i Bro» eller «Broa-Nils», kunna också användas.

Förutom dessa gårdsnamn, används ibland andra kennetecken. Vi kan dermed hitta fergstarke characterer såsom «Snickare-Nils», «Tjock-Nils», eller «Nils Halte».

Soldatnamn

Problemet med de många lika namnen blir speciellt vanligt inom armén, der många män samlas, och snabbt måste kunna åtskiljas, för att ge rappa order. Deföre tilldelas de ofta soldatnamn, som kan användas, för att afskilja dem. Således kan denne Nils Gunnarsson i Bro, då han tar öfver soldattorpet och skrifver in sig hos länsman, tilldelas ett enkelt och starkt soldatnamn, såsom «Rapp» eller «Svärd» eller «Qvick».

Flera namn

Samme Nils kan dermed kännas under flera olika namn. Han är Nils Gunnarsson, han är Nils i Bro, han är Nils Gunnarsson Modig, eller bara Modig, när länsman tillkallar honom. Kanske bär han äfven ett smeknamn, såsom «Tjock-Nils», väl om länsman nog ska kunna arbeta af honom det flesket, nu när han blifvit knegt!

Samma sak med qvinnor, som ofta benämnas med makens efternamn med tillägget -skan, efter att hon gift sig, äfven om det icke är hennes eget. Sålunda kan Kajsa Jönsdotter kallas för «Gunnarssonskan», om hon gifter sig med sagde Nils, eller så «Mor i Bro», om Nils är bonde i Brogården.

Mynt och mått

Detta kapitel tar upp ett antal mått- och myntenheter, som användas i Sverige. Dessa inkluderar för utländske och moderne spelare, som kanske äro mer bekväma med det franska systemet.

Längdmått

1 mil = 6 000 famnar = 18 000 alnar = 36 000 fot = 10 688 meter

1 fjärdingsväg = $\frac{1}{4}$ mil = 4 500 alnar = 2 672 meter

1 aln = 2 fot = 4 kvarter = 59,4 cm

1 steg = $\frac{1}{2}$ famn = 90 cm

1 famn = 6 fot = 3 alnar = 1,78 meter (mått på vattendjup)

1 stenkast \approx 50 steg \approx 40 - 50 meter

1 tvärhand = 4 tum = 8 - 10 cm

1 fot = $\frac{1}{2}$ aln = 2 kvarter = 12 tum (verktum) = 29,69 cm

1 tum = $\frac{1}{24}$ aln = $\frac{1}{12}$ fot = $\frac{1}{6}$ kvarter = 2,47 cm

1 fingerbredd = 1,85 cm.

Rymdmått (torra varor)

1 tunna = 2 spann = 8 fjärding = 32 kappar = 56 kannor = 146,6 liter struket mått eller 164,9 liter fast mått (med råge)

1 spann = 2 halvspann = 4 fjärding = 16 kappar = 28 kannor
= 73,28 liter

1 fjärding = 4 kappar = 7 kannor = 18,32 liter

1 kappa = 1,75 kannor = 4,58 liter

1 kanna = 2,617 liter

1 (krono)parm = 1 kubikfamn = 5.65 kubikmeter (mått på hö)

1 gilling hö = 30 kubikalnar = 6.28 kubikmeter. I en Kunglig resolution från 4 mars 1774 bestämdes: 1 lass hö = 40 lispund = 340 kilogram

Rymdmått (våta varor)

1 tunna = 4 fjärding = 48 kannor = 125,6 liter

1 ankare (mått på vin, öl och bränvin) = $\frac{1}{4}$ åm = 15 kannor
= 39,25 liter

1 fjärding = 12 kannor = 31,4 liter

1 kanna = 2 stop = 2,62 liter

1 stop = 4 kvarter = $\frac{1}{2}$ kanna = 1,3 liter

1 kvarter = $\frac{1}{8}$ kanna = $\frac{1}{4}$ stop = 4 jungfru = 32,7 cl

1 ort/jungfru (mått på bränvin) = $\frac{1}{4}$ kvarter = 1/16 stop =
1/32 kanna = 8,2 cl

1 fat = 1 åm = 4 ankare = 60 kannor = 157 liter

Viktmått

1 skeppspund = 4 centner = 20 lispund = 400 skålpund = 170 kg

1 skeppspund stapelstadsvigt = 20 markpund (lispund stapelstadsvigt)
= 400 mark = 136 kg (används för metaller)

1 lispund = 1/20 skeppspund = 20 skålpund = 8,502 kg

1 skålpund = 32 lod = 128 qvintin = 8848 ass = 425 gram

1 lod = 1/32 skålpund = 4 Qvintin = 13,3 gram

1 uns \approx 2 lod = 548 ass = 26,3 gram silver / 27,9 gram
guld / 29,7 gram medicin

1 mark = $\frac{1}{2}$ skålpund = 212,5 g

Ytmått

- 1 pundland = 4 tunnland = 8 spannland
1 tunnland = 2 spannland = 8 fjärdringsland = 32 kappeland =
56 kannland = 4936,6 m² = ½ hektar (så mycket land som en
tunna utsäde räcker till)
1 spannland = 4 fjärdringsland = 16 kappeland = 28 kannland
= 2468,3 kvadrat-meter = ¼ hektar
1 kappeland = 1/32 tunnland = 154,3 m²
1 kannland = 1/56 tunnland = 1000 kvadratfot = 88,15 m²
1 plogland = den yta mark som kan plöjas under en dag

Mynt

Nedan stående mynt gälla vid den tid, som spelets dramor
förväntas utspela sig, närmare bestämt cirka år 1840.

- 1 riksdaler banco = 48 skilling banco
1 riksdaler specie = 2 $\frac{2}{3}$ riksdaler banco
1 riksdaler riksgäld = $\frac{2}{3}$ riksdaler banco
En jordbruks-arbetare, såsom en dräng eller en daglönare, tjänar
en dagslön på en half riksdaler banco = 24 skilling banco.
Ett skålpund havre kostar 1 skilling banco
Ett skålpund nötkött = 5,3 skilling banco
Ett skålpund smör = 10,5 skilling banco
Ett kilo havre kostar 2,25 skilling banco
Ett kilo nötkött = 12,5 skilling banco
Ett kilo smör = 25 skilling banco

Sammanfattningar och listor

Detta sista kapitel innehåller sammanfattningar af de olika rolerna: Huldran, HERRAN och Syndaren, för att spelarne enklare skola kunna delgifvas en bild af hur man bäst gestaltar dessa olika domäner.

HERRANS BOK

Att spela HERRAN

HERRAN är godheten, gemenskapen och tryggheten i socknens famn. Men HERRAN är äfven strikta kraf, förtryckande af olikheter, och skambeläggande af individens känslor och begär.

HERRAN spelar Syndarens moral och skamkänslor, och kan således berätta att en Syndare skäms för si och så, eller att denne vet, att si och så är korrekt eller felaktigt handlande i HERRANS ögon.

Betänk, att HERRANS magt ligger i skammen.

HERRANS uppgifter i dramat äro hufvudsakligen följande:

- I. Att representera både gemenskap och förtryck, trygghet och trångsynt-
het.
- II. Att tydligt demonstrera, att det är skillnad på folk och folk.
- III. Att spela sina roller ärligt och mänskligt, med en blick mot dramat.
HERRAN är from och fulländad, men Hans tjänare äro det icke.
- IV. Att pressa Syndarne till att begå felsteg, och tukta dem, när så sker.
- V. Men äfven! att visa förlåtenhet när de ångra sig.

Ägandeskap

Alla anständiga människor i socknen spelas af HERRAN, men Huldran spelar de oanständiga, som listas i hennes bok.

Skammen

HERRAN kan, när han känner, att så är befogat, tildela en spelare en markör, kallad en *Skam*, baserat på Syndarens beteende. Skam har följande effekter:

- I. Den Syndare som har en ensam Skam, kanske sova litet sämre om natten, men är i öfrigt opåverkad.
- II. Den som bär på 2:ne Skam, kan icke dölja sin skam för andra, utan de kunna se den i hans blickar och anlete.
- III. Den som bär på 3:ne Skam är riktigt illa ute ! Kyrkoherden kan, när han så behagar, gifva en order till denna roll-person, som då måste lyda omedelbart, eller deklarerar sig Skamlös, alternativt supa ned sig (mer om detta nedan).

Syndaren kan minska sin Skam genom att:

- I. bedja till HERRAN om förlåtelse. (-1 Skam.)
- II. lätta sitt hjärta för en vänlig själ. (-1 Skam.)
- III. läxa upp någon annan öfver dennes okristliga beteende. Detta öfverför en Skam till den olycklige mottagaren !
- IV. supa sig full på bränvin. Detta rensar bort all Skam, och gör Syndaren immun fram till nästa morgon. HERRAN kan dock dela ut Skam vid tillvaknandet!

De Skamlösa

En roll-person kan blifva Skamlös genom att sjelf deklarerar sig sådan, eller genom att blifva *Berytagen* av oknytt. HERRAN äger ingen makt mot en Skamlös person.

Alla anständiga personer känna naturligt igen en Skamlös människa, och veta således om, att hon icke är en anständig person. De behandla henne sjelffallet derefter!

En Skamlös person kan endast upphöra att vara Skamlös, genom att bedja till HERRAN om förlåtelse för sitt oanständiga uppträdande, och lofva bot och

bättring. Om HERRAN tror på Syndarens upprigtighet är denne återigen en anständig människa, och om hon äfven var Bergtagen, så upphör hon att så vara, och förlorar dermed äfven oknyttens gåfvor.

Välsignelser

HERRAN kan sända sin himmelska frid till en roll-person när denne ber till Honom, och dermed göra personen *Signad*. Denne erhåller följande effekter i dramat:

- I. Syndaren behöfver ej längre bekymra sig om Skam.
- II. Syndaren kan använda de medel, som vanligtvis används för att minska Skam, för att istället göra sig af med Begärelser, undantaget att suppa sig full.
- III. Syndaren är immun mot inflytande af oknyttens gåfvor, brukade af en Bergtagen, tillika mot oknyttens själfa.
- IV. Alla anständiga människor känna igen en Signad, och Syndaren erhåller respekt och vördnad från sin omgifning.

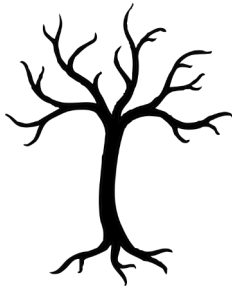
HERRAN kan dock i hvilket ögonblick som helst frånta den Signade sin status, om denne uppträder på ett sätt, som är oförenligt med en sådan upphöjelse. När detta sker erhåller denna roll-person genast 3:ne Skam!

Herrens bön

Fader Vår, som äst i himlom! belgat wärde Ditt namn: tillkomme Ditt rike: ske Din wilsje, såsom i himmelen, så och på jorden: wårt dagliga bröd gif oss idag: och förlåt oss wåra skulder, såsom ock wi förlåte dem oss skyldige äro: och inled oss iche i frestelse, utan fräls oss ifrån ondo ; ty riket är Ditt, och makten och härligbeten i ewigbet.

Amen.

HULDRANS BOK

Att spela Huldran

Huldran är friheten, skapelsekraften, människans ofjättrade kraft och möjligheter, men äfven galenskapen, sjelfviskheten och skamlösheten.

Huldran är i kontroll öfver Syndarens begär. Huldran är i magt att säga, att Syndaren önskar si och så, att Syndaren känner si och så, att ett eller annat begär eller lusta väcks i Syndarens inre.

Dessa begär kunna vara våldsamma eller lätta. Lusta, hat och avund äro Huldrans känslor, men äfven lättja, kärlek och skogsglädje. Huldrans pligter gentemot dramat äro hufvudsakligen följande:

- I. Att locka fram de begär som Syndarne hysa i sina hjertan, medelst öppna frågor, om det räcker, ledande frågor, om der kräfvs, eller genom att sjelf skapa dem, genom Begärelser.
- II. Att vara både vacker och god, men samtdigt förskräcklig och sjelfisk.
- III. Att gestalta oknytt och människor, gifva gåvor, ställa till med hyss, och komplicera Syndarnes lif.
- IV. Att tillsammans med HERRAN plåga Syndarne.

Ägandeskap

Huldran spelar:

- I. Landstrykare, resandefolk och judar, men ICKE vestgötar, lantmätare, resande bönder och frälse, eller annat anständigt folk.
- II. Människor, som supit sig fulla på bränvin, exklusifve Syndare.
- III. Klok-gummor, klok-gubbar, dårar och häxor.
- IV. Alla former af oknytt, såsom tomtar, troll och huldran sjelf.

Huldran är äfven i kontroll öfver handlingens utspelande, alltså hvar, när och hur scenen utspelar sig.

I scener, där en Syndare är helt ensam, kan *och bör* Huldran tala direkt till Syndaren. Detta är icke ett verkligt samtal mellan tvenne individer, utan ett *dramaturgiskt trick*, som används, för att blottlägga Syndarens inre tankar och drifkrafter.

Begärelse

Huldran kan tildela en spelare en markör, kallad *Begärelse*, när Syndarens begär och drömmar väcks, men icke få utlopp. Dessa *Begärelser* hafva följande effecter:

- I. Den roll-person som har en *Begärelse* (eller mer), kan hemsökas af Huldrans drömmar. I dessa scener spelar Huldran alla roller utom drömmaren.
- II. När en person med 2:ne (eller fler) *Begärelser* super sig redlös på bränvin, kan Huldran när hon så behagar ta öfver kontrollen och berätta hvad Syndaren tar sig för.
- III. Huldran kan nu ta kontrollen äfven när Syndaren är nykter.

Syndaren kan minska sina *Begärelser* på följande vis:

- I. Arbeta sig till utmatningens gräns. (-1 *Begärelse*.)
- II. Hamna i slagsmål eller idka könsumgänge. (-2 *Begärelser*.)
- III. Idka sjelfbefläckelse. (-1 *Begärelse*, +1 *Skam*.)
- IV. Ge utlopp för sina undertryckta begär. (Aflägsnar så många *Begärelser*, som Huldran anser lämpligt.)

Regeln om de osynlige

Regeln om de osynlige säger, att *oknytt endast kunna visa sig när en Syndare är ensam*.

Dessutom måste all trolldom vara af sådan natur, att *anständigt folk aldrig tvingas erkänna, att den sker*.

Oknyttens gåfvor

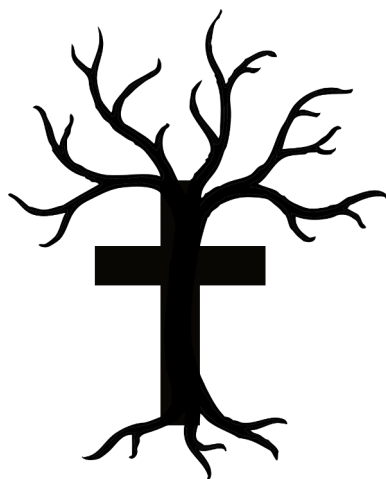
Om en roll-person äter eller dicker något, som gifvits henne af oknyttan, eller om hon spenderar natten med dem, eller annars om både spelaren och Huldran äro öfverens om att så är fallet, så blifver Syndaren *Bergtagen*. Att vara *Bergtagen* har tvenne effekter på spelets regler:

- I. Syndaren är *Skamlös*.
- II. Syndaren mottager en trollsk gåfva. Gåfvans natur och effekter äro upp till Huldran att bestämma, men förslag finnes på bokens baksida.

Laster, begär och skamliga hemligheter

- Lusta efter gift man/qvinna
- Ilska öfver egen fattigdom
- Ovilja att slita på fälten
- Begär efter någon af samma kön
- Vilja att få vara ensam
- Spelskulder
- Afvund
- Njutning af att plåga djur
- Irritation mot någons attityd
- Drömmar om frihet
- Vilja att bli prisad och älskad
- Ett hetsigt humör
- Minnet af en förödmjukelse
- Kärlek till spriten
- Brottsligt förflutet
- Maktens njutning
- Löften till oknyttan
- Hat mot HERRAN
- En konstnärssjäl
- Uppror mot en förtryckare
- Utpressning
- Kärlek till god mat och dryck
- Behof af att visa sig duktig
- Nyfikenhet inför oknyttan

SYNDARNES BOK

Att spela en Syndare

Syndarens pligter gentemot dramat äro hufvudsakligen som följer:

- I. Att ärligt och naturligt gestalta, med en blick på dramats bästa.
- II. Att låta sig frestas af Huldran, och till Henne bekänna sina ogudaktiga begär.
- III. Att låta sig tuktras af Herren, och kämpa med sitt samvete och sin gudfrugtan.
- IV. Att taga djerfa beslut, och låta dessa beslut få rigtiga och djupa konsekvenser.

Skammen

HERRAN kan, när Han anser, att så är befogat, tildela en spelare en mar-
queur, kallad en *Skam*, baserat på Syndarens beteende. Skam har följande ef-
fecter:

- I. Den Syndare som har en ensam Skam, kanske sofva litet sämre om nat-
ten, men är i öfrigt opåverkad.
- II. Den som bär på 2:ne Skam, kan icke dölja sin skam för andra, utan
de kunna se den i hans blickar och anlete.
- III. Den som bär på 3:ne Skam är rigtigt illa ute! HERRAN kan, när
Han så behagar, gifva en order till denna Syndare, som då måste lyda
omedelbart, eller deklarerera sig Skamlös, alternativt supa ned sig (mer om
detta nedan).

Syndaren kan minska sin Skam genom att:

- I. bedja till HERRAN om förlåtelse. (-1 Skam.)
- II. lätta sitt hjärta för en vänlig själ. (-1 Skam.)
- III. läxa upp någon annan öfver dennes okristliga beteende. Detta öfverför en Skam till den olycklige mottagaren!
- IV. supa sig full på bränvin. Detta rensar bort all Skam, och gör Syndaren immun, fram till följande morgon.

Skamlös

En Syndare kan blifva *Skamlös* genom att sjelf förklara sig sådan, eller annars genom att blifva *Bergtagen* af Huldran. En Skamlös roll-person är immun mot alle Skammens effecter, men alla anständiga människor känna igen en Skamlös, och behandla denne derefter.

En Skamlös person kan endast upphöra att vara Skamlös, genom att bedja till HERRAN om förlåtelse för sitt oanständiga uppträdande, och lofva bot och bättring.

Signad

HERRAN kan sända sin himmelska frid till en roll-person när denne ber till Honom, och dermed göra personen *Signad*. Denne erhåller följande effekter i dramat:

- I. Syndaren behöfver ej längre bekymra sig om Skam.
- II. Syndaren kan använda de medel, som vanligtvis används för att minska Skam, för att istället göra sig af med Begärelser, undantaget att supa sig full.
- III. Syndaren är immun mot inflytande af oknyttens gåfvor, brukade af en Bergtagen, tillika mot oknyttens sjelfa.
- IV. Alla anständiga människor känna igen en Signad, och Syndaren erhåller respekt och vördnad från sin omgifning.

Begärelser

Huldran kan utdela en *marqueur*, kallad *Begärelse*, när Syndarens begär och drömmar väckas, men icke få utlopp. Begärelser ha följande effecter:

- I. Den Syndare, som har en Begärelse (eller mer), kan hemsökas af Huldrans drömmar. I dessa scener spelar Huldran alla roller utom drömmaren.
- II. När en person med 2:ne (eller fler) Begärelser super sig redlös på brännvin, kan Huldran, när hon så behagar, ta öfver kontrollen och berätta hvad Syndaren tar sig för.
- III. Huldran kan nu ta kontrollen äfven när Syndaren är nykter.

Syndaren kan minska sina Begärelser på följande vis:

- I. Arbeta sig till utmattningens gräns. (-1 Begärelse.)
- II. Hamna i slagsmål eller idka könsumgänge. (-2 Begärelser.)
- III. Idka sjelfbefläckelse. (-1 Begärelse, +1 Skam.)
- IV. Gifva utlopp för sina undertryckta begär. (Aflägsnar så många Begärelser, som Huldran anser lämpligt.)

Våld

När någon tillgriper våld, konsultera denna lista, för att afgöra, hvem som går segrande ur kraftmätningen:

- I. Hvem är bäst beväpnad? Eldvapen gå före eggvapen, som vinna öfver tillhyggen, och sist komma näfvarne.
- II. Hvilken sida har det numerära öfverläget?
- III. Hvem är kroppsligt starkare?
- IV. Hvem tager initiativet?

Oknyttens gåfvor

Huldran

Huldrans gåfva är obygdens domän, vildmarkens bemästrande. Den som är bergtagen af huldran kan finna näring, trygghet och frihet i obygdens, och kommer alltid att klara sig, så länge han eller hon håller sig utanför bygdens gränser.

Dvergar

Dvergarnas gåfva är dvergastålet. En knif af dvergastål ser ut som en vanlig knif, men den bergtagne som gör bruk deraf, kommer aldrig att blifva besegrad i strid.

Tomtar

Tomtens gåfva är gårdens välsignelse. Den som blifvit bergtagen af tomten kommer alltid att finna sina djur välgödda, sina skördar ymnige och sina marker ofredade av naturens sköflingar.

Troll

Trollens gåfva är rikedom. Den som blir bergtagen af trollen finner sig belönad med guld eller annan rikedom, i sådan mängd, att den bergtagne kan köpa sig gård och mark, om denne så skulle önska.

Elfvor

Elfvornas gåfva är inget annat än sjukdomen åt dem, som göra den Bergtagne orätt. Den Bergtagne till-

gifves makten, att förbanna någon med sjukdom, som därefter kan spridas, efter huldrans behag.

Näcken

Näckens gåfva är musiken. Den som lärt sig sjunga eller spela fiol af Näcken kommer att kunna skapa musik så vacker, att alla som däraf tar del, finner musikanten trollbindande. Alla som lyssnar på den Bergtagnas musik, utom Syndarne, spelas af Huldran istället för HER-RAN, och därmed äfven immuna mot Skam, fram till nästa soluppgång.

Vättar

Vättarne röra sig i små och osynliga utrymmen, och höra därmed, hvad som fördolt för andra är. Den som mottar vättarnes gåfva har dermed möjligheten att känna till alla bygdens hemligheter. Spelaren må när som helst uppfinna en mörk hemlighet om någon sockensperson, som denne i sitt innersta vet, att det är sanning.

Hexa

En hexas gåfva kan vara i stort sett hvad som helst, då hexornas krafter äro mystiska och varierade. Dock skall hänsyn tagas till regeln om trolldomens begränsningar, att den icke kan erhålla effekter, som inte voro möjliga, att via världsliga medel bortförklaras, om än med ansträngning.

Bondens år

Vår

- † Bryta ogräset med harfven
- † Plöja fältet
- † Gödsla
- † Harfva
- † Så vårsäd
- † Eventuellt Svedjebruk, om det är ett dåligt år
- † Eventuellt välta, om det är korn som sås
- † Sätta potatis
- † Flotta timmer
- † Klippa får
- † Lamning
- † Största högtid: Påsken

Sommar

- † Slåttra slätterängar och vall
- † Torka och vända slåttret
- † Hifva in det i höloften
- † Sätta ut korna på bete, skicka dem till fäbodarna
- † Mjölka, kärna, ysta i fäbodarna
- † Bygga lador
- † Dika ut åkern, hugga bort stubbar, rensa sten
- † Största högtid: Midsommar

Höst

- † Skörda
- † Tröska säden
- † Så höstsäd (ploga, gödsla, harva, så, ev. välta)

- † Ev. Svedjebruk
- † Hämta tillbaka korna från fäbodvallen
- † Samla ihop och betala skatt och tionde (fjärdingsman ansvarig)
- † Klippa får
- † Fardag: Tjenstefolk kan lemna och nytt kan anskaffas
- † Vestgötens ankomst med varor
- † Största högtid: Mickelmäss

Vinter

- † Mata boskapen med hö
- † Hugga timmer
- † Resa runt på skidor och besöka släkt och vänner
- † Köra for (frakta varor mellan marknader)
- † Största högtid: Jul

Saker som ske året om

- † Mjölkning
- † Se efter gården, laga och reparera
- † Resa till stad för att sälja eller köpa
- † Jagt och fiske
- † Slakta lamm eller kalv
- † Skjutsverksamhet och gästgifveri
- † Bränna bränvin (för den som har egen panna)
- † Sticka, väfva
- † Tvätta
- † Kalvning
- † Hemslöjd

Några händelser, som kunna inträffa på gården

1. Ett brott

1. Slagsmål
2. Mord
3. Stöld
4. Skadegörelse
5. Ofredande
6. Hor

2. En olycka

1. Brand
2. Sjukdom
3. Rovdjursattack
4. Oväder
5. Torka
6. Ogräs

3. En graviditet

1. Efterlängtnad
2. Önskad
3. Lönskaläge
4. Hor
5. Missfall
6. Utomsöcknes kvinna som kommer för att föda

4. En besökare

1. Lantmätare
2. Gårdfarihandlare
3. Resandefolk
4. Landstrykare
5. Adels- eller tjänsteman på genomresa
6. Långväga släktingar

5. Mysterium

1. Mystiska ljus eller ljud
2. Tillkommen boskap
3. Underliga märken
4. Märkliga drömmar
5. Predikosjuka
6. Vansinne

6. Sammankomst

1. Husförhör
2. Festligheter
3. Sockenstämma
4. Bröllop
5. Begravning
6. Väckelsemöte

Namn-lista

- Karl Andersson
- Lars Jönsson
- Fredrik Knåpare
- Rättar-Sven
- Erik Modig
- Knut Brorsson
- Herman Bondesson
- Snickare-Klas
- Grå Lennart
- Gunnar Andersson Sträng
- Pär Stigsson
- Nils-Göran Torkelsson
- Nisse på kullen
- Klas Einarsson
- Ture Birgittasson
- Mårten Ivarsson
- Fritjof Läspe
- Lars-Gunnar Davidsson
- Torpare-Bengt Larsson
- Jonas Söderman
- Arfvid Cronholm
- Sten Ljung
- Efraim Liljehammar
- August Hierta
- Johannes Dufva
- Eugen Wallman
- Stina Göransdotter
- Kajsa Fredriksdotter
- Lillans Britt-Inger
- Agda Andersdotter
- Märta Larsdotter
- Eva Klasdotter
- Rut Nilsson
- Kusa-Ulla
- Matilda Svensdotter
- Emma Kurtdotter
- Eva-Lotta Yngvedotter
- Toka-Dagny
- Maj Dansdotter
- Britta Kjellsdotter
- Emmy Lindén
- Kristina Månsdotter
- Helena Bosdotter
- Ylva Johannesdotter
- Söppe-Stina
- Linda Didriksdotter
- Eulalia Persdotter
- Maj-Britt Lisander
- Anne Vanderwaahl
- Gunnvor Borg
- Trudy Skooglundh
- Elisabeth Cederblad
- Johanna af Sparre